

Nobele familiebanden

Ouder-kindrelaties binnen de adellijke familie
de Looz-Corswarem (1732-1792)

Tom Eerkens

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Geschiedenis

Promotor prof. dr. Johan Verberckmoes

Academiejaar 2015-2016

231 536 tekens

Inhoud

Inleiding.....	5
I. Familiegeschiedenis en adelsonderzoek: een familie uit het oude land van Loon.....	12
1.1 Sociale mobiliteit bij de vroegmoderne adel: de familie de Looz-Corswarem.....	12
<i>Adellijke afkomst en identiteit.....</i>	12
<i>Naar de hoogste sporten van de maatschappelijke ladder.....</i>	14
<i>Een groot fortuin, maar een zwakke bloedlijn.....</i>	16
1.2 De arena van de historiografie.....	18
<i>Ontwikkeling van de familiegeschiedenis in de twintigste eeuw: zwart versus wit.....</i>	18
<i>Naar een emotionele cultuurgeschiedenis van de vroegmoderne familie.....</i>	22
<i>Adellijke ouder-kindrelaties op leeftijd.....</i>	23
II Adellijke ouders en kinderen.....	27
2.1 Opvoeding in een tijd van Verlichting.....	27
<i>Nieuwe ideeën voor een nieuwe tijd: Locke en Rousseau.....</i>	27
<i>Adellijke opvoedingspraktijk in de Zuidelijke Nederlanden.....</i>	31
<i>Een opvoeding weg van huis.....</i>	35
<i>Adellijke geletterdheid.....</i>	38
2.2 Tussen ziekte en gezondheid.....	40
<i>Ziekte als een constante bedreiging van familiaal geluk.....</i>	40
<i>De moeder aller kinderziektes: het pokkenvirus.....</i>	43
<i>De dood kent geen lieve kinderen.....</i>	45
2.3 Ouderlijke modellen voor adellijke kinderen.....	49
<i>Moederlijke zorg.....</i>	49
<i>Vaderlijke raad.....</i>	52
<i>Een ‘nieuwe moeder’.....</i>	55
III. Grote verwachtingen.....	58
3.1 Familiale hof- en huwelijkspolitiek.....	58
<i>De adellijke ambities van de hertog en zijn kinderen.....</i>	58
<i>Aanbidders en intriges aan het hof: triomf van de romantiek?.....</i>	62
<i>Interne familietwisten: de Looz-Corswarem versus de la Puente.....</i>	70
3.2 Het familiale eergevoel en de politieke huwelijksalliantie.....	77
<i>Het veld van kennis en eer: de universiteit en het leger.....</i>	77
<i>Voor de eer en het belang van de familie.....</i>	82
Besluit.....	86
Epiloog.....	88

Bijlagen	91
Bijlage 1: Wapenschild van de familie de Looz-Corswarem.....	91
Bijlage 2: Stamboom van de familie de Looz-Corswarem.....	92
Bibliografie	94
Samenvatting.....	100

Inleiding

“De dagen die ik herhaaldelijk heb doorgebracht na de veldslagen, waarin ik mij gedurende tien militaire campagnes heb bevonden, waarin het leven dat ik riskeerde mij telkens werd teruggegeven door de behoudendheid van de Almachtige, zijn voor mij niet zo mooi geweest als deze wanneer u mij hebt verteld dat onze zoon buiten levensgevaar was.”¹

Graaf Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem was duidelijk opgelucht en verheugd het goede nieuws te horen van zijn echtgenote dat hun oudste zoon aan de beterhand was. Tijdens de maand april van het jaar 1788 had hij immers meerdere nachten wakker gelegen met grote kopzorgen. Zijn oudste zoon Charles-Louis, die samen met zijn jongere broer Joseph-Arnould aan de universiteit van Douai studeerde, was plots door het levensbedreigende pokkenvirus getroffen. Zodra het slechte nieuws de ouders te Luik ter ore was gekomen, vertrok moeder Marie-Emmanuelle d’Aix halsoverkop naar Douai. Tijdens de reis en haar verblijf in de Franse universiteitsstad hield ze haar man op de hoogte met een dagelijkse correspondentie. Guillaume-Joseph zat echter met de handen in het haar. Wanhopig zocht hij naar een manier om bij zijn zieke zoon in Douai te geraken, maar tegelijk was hij gedwongen vanwege zijn neef de hertog de Looz-Corswarem in de buurt van Brussel te blijven. De hertogelijke hoofdtak van de familie werd tientallen jaren geteisterd door interne ruzies en testamentaire conflicten die de eenheid van de familie bedreigden. Guillaume-Joseph was afkomstig uit een zijtak van de familie, maar trad op als tussenpersoon voor zijn neven en nichten. Net op hetzelfde moment dat zijn oudste zoon ernstig ziek werd, deden de familieleden uit de hoofdtak een poging om de familieruzie bij te leggen. Zij wilden in Brussel samenkomen en de successierechten op het hertogdom voor eens en voor altijd vastleggen, en daar moest Guillaume-Joseph als bemiddelaar bij aanwezig zijn. Als dat nog niet genoeg was, verschenen er brieven van oudste dochter Clémentine op zijn bureau die wilde dat haar ouders vaart maakten in de besprekingen met haar toekomstige schoonfamilie betreffende haar aanstaande huwelijk met de graaf Florent-Stanislas de Lannoy-Clervaux. Toen hij het goede nieuws van het herstel van zijn oudste zoon hoorde, kon Guillaume-Joseph dan ook even opgelucht ademen.

Het bovenstaande relaas beslaat slechts een maand uit het leven van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, maar het schetst een duidelijk beeld van hoe de familiale relaties en de daaraan verbonden belangen het dagelijkse leven van de graaf vorm gaven. Guillaume-Joseph was als vader het familiehoofd van zijn eigen kroostrijke gezin, maar moest tegelijk ook rekening houden met zijn neven, de hertogen die optraden als algemeen familiehoofd voor de gehele familie de Looz-

---

¹ « *Les jours que j’ai passé et tant reytérés après les combats où je me suis trouvé pendant dix campagnes de guerre, où la vie que j’exposais m’était rendue par la conservation du Tout Puissant, n’ont pas été si beau pour moy que celui que vous m’avez après que notre cher fils était hors de danger et au dessus.* » BRUSSEL, ARA, Archief van de familie de Looz-Corswarem, nr. 845: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d’Aix, 25 april 1788.

Corswarem. Bovendien behoorde de familie de Loos-Corswarem tot een bevoorrechte groep; zij maakte deel uit van de hogere adel in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Het is echter niet gemakkelijk een eenduidige definitie van de adel als groep weer te geven. Zelf verklaarden de vroegmoderne edellieden hun bevoorrechte positie door middel van hun genetische superioriteit, maar de adellijke mobiliteit met in- en uitstroom van adellijke families ondermijnt deze theorie. *“De adel is geen individuele,”* zo stelde Paul Janssens in een poging de adel te definiëren, *“maar een familiale aangelegenheid. De edelen vinden hun sociale preminentie in de wieg, en zij laten deze bij hun overlijden aan hun erfgenamen over. Het adellijk statuut heeft een onpersoonlijk, familiaal karakter. De generaties komen en gaan, alleen de familie blijft.”*² Adellijke families bestonden naast het familiehoofd uit echtgenotes en stiefmoeders, zonen en dochters, neven en nichten en nog veel meer andere, indirecte familieleden. Binnen een adellijke familie nam het individu een bepaalde positie in, met daaraan verbonden rechten en plichten ten aanzien van de andere familieleden. Om de vroegmoderne adel dan ook ten volle te kunnen begrijpen, moet het historisch onderzoek de interne familiale relaties in acht nemen. Daartoe zal deze studie een bijdrage leveren.

Lange tijd beschouwde het historisch onderzoek de adel als een sociale groep die doorheen de zeventiende en achttiende eeuw vervat zat in een onomkeerbaar proces van verval. De adellijke stand was niet meer dan een relict uit vroegere tijden dat uiteindelijk de genadeklap toegediend kreeg door de Franse revolutionairen. Deze visie was echter meer een spiegel van de eigen tijd die historici van weleer projecteerden op het verleden. Adellijke families die in de nieuwe tijd hun positie wisten te handhaven en eventueel te verbeteren, pasten niet in het plaatje van de opkomende middenklassen die de bevoorrechte plaats van de adel in de samenleving overnamen.³ Sinds het einde van de jaren 1970 trachten historici deze historische mythe te doorbreken. Zo beaamde de Britse historicus Jonathan Dewald dat de Franse Revolutie misschien wel een periode van verandering inhield, maar zeker niet het ultieme eindpunt inluidde voor de stand van de adel in post-Napoleontisch Europa. Andere sociale groepen kwamen sterker naar voren, maar edellieden behielden grote delen van hun politieke, economische en sociale macht.⁴ Ook de Duitse historicus Ronald Asch volgde dit idee van een *‘persistence of the Old Regime’*.⁵ Als historici over een (politieke) neergang van de adellijke macht wilden spreken, dan konden ze die volgens hem maar ten vroegste

---

² P. JANSSENS, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen*, Brussel, 1998, 106-107.

³ T. DE HEMPTINNE en J. DUMOLYN, ‘Historisch adelsonderzoek over de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode in België en Nederland: een momentopname’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 123 (2008), 481-489; Y. KUIPER, ‘Eer, patronage en statusconsumptie. Over adelsonderzoek naar de vroegmoderne tijd’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 12 (2005), 164-176.

⁴ J. DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, Cambridge, 1996, 3-6.

⁵ Historici ontleenden deze term aan het werk van A. MAYER, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York, 1981.

plaatsen op het einde van de negentiende eeuw wanneer arbeiderspartijen en de groeiende middenklassen de aristocratie stevig onder druk zetten.⁶ Hamisch Scott sloot zich hierbij aan, maar benadrukte ook de consolidatie van de adellijke macht in de periode voorafgaand aan de revolutie: *“At the end of a quarter-century of upheaval, the power of the aristocracy in many countries seemed as complete as ever. The consolidation of noble power - social, economic and political - during the preceding two centuries had paved the way for a further extended period of aristocratic influence and, at times, hegemony.”*⁷ De adel zat dus niet in een proces van verval, maar in een proces van verandering met een voortdurend heruitvinden van de eigen stand doorheen de vroegmoderne en zelfs moderne periode.

Adelshistorici verbreedden sinds de jaren 1980 hun werkveld ook naar de complexe identiteit van de adel en een contextuele benadering van de adelsstand. Zij trokken de voorheen beperkte genealogische en heraldische studies verder open naar een groter onderzoeksdomein dat tegenwoordig bekend staat onder de noemer *elitestudies*. Grote naslagwerken over de vroegmoderne adel in Europa vestigden opnieuw de aandacht op de adel, maar benadrukten daarbij de sociale, economische en culturele achtergrond van deze stand.⁸ Vermeldenswaardig voor België, Nederland en het Groothertogdom Luxemburg zijn een viertal werken die zich toelagen op een algemene benadering van de adel in de Nederlanden. Specifiek voor het vroegmoderne hertogdom Luxemburg vervaardigde Calixte Hudemann-Simon een gedetailleerde studie van het politieke, economische, sociale en culturele leven van de achttiende-eeuwse adel.⁹ De adel in het hertogdom Brabant kwam dan weer aan bod in het verzamelwerk onder leiding van Jan Verbesselt.¹⁰ Voorts vervaardigde de Nederlandse historicus Henk Van Nierop een studie over de adel in de Noordelijke Nederlanden met aandacht voor de klasse van regenten in de Nederlandse Republiek.¹¹ Tot slot maakte de Belgische historicus Paul Janssens een grondige analyse van de adel in de Zuidelijke Nederlanden. Volgens Janssens bestond de veranderlijkheid van de adel doorheen de tijd uit het op- en neergaan van elke nieuwe generatie binnen de adellijke mobiliteit. Elke volgende generatie steunt

---

⁶ R. ASCH, 'Einführung: Adel in der Neuzeit', *Geschichte und Gesellschaft*, 33 (2007), 317-319.

⁷ H. SCOTT en C. STORRS, 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe, c.1600-1800', H. SCOTT (red.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, I, Londen, 1995, 52.

⁸ R. VIERHAUS (red.), *Der Adel vor der Revolution*, Göttingen, 1971; SCOTT en STORRS, 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe', 1-52; DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 1996; ASCH, 'Adel in der Neuzeit', 2001.

⁹ C. HUDEMANN-SIMON, *La noblesse luxembourgeoise au XVIIIe siècle*, Luxemburg, 1985.

¹⁰ J. VERBESSELT e.a., *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985.

¹¹ H. VAN NIEROP, *Van ridders tot regenten : de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Dieren, 1984.

dus op de verworvenheden van haar voorouders, maar bezit tegelijk de ambitie om haar positie binnen de adellijke hiërarchie te verbeteren.¹²

Naast een vernieuwing van het adelsonderzoek maakte ook de familie- en kindgeschiedenis sinds de jaren 1960 een hele evolutie door. Pioniers zoals Philippe Ariès, Lawrence Stone en Edward Shorter brachten het kind en de kindertijd in het verleden onder de aandacht van historici.¹³ Tegenwoordig wordt hun werk nog regelmatig aangehaald bij nieuwe studies over kindgeschiedenis, maar hun standpunt dat de ouder-kindrelatie tot de achttiende eeuw onverschillig was, kwam al sinds de jaren 1980 onder vuur te liggen. Historici zoals Linda Pollock en Alan Macfarlane zochten in tegenstelling tot hun voorgangers naar bewijzen van de affectieve band tussen ouder en kind in het verleden.¹⁴ Op dit zwart-witdenken bij gezinshistorici die door hun vooringenomenheid uitsluitend bewijs zochten voor ofwel de onverschillige houding ofwel de puur affectieve band kwam in de jaren 1990 felle kritiek. Sindsdien zoeken gezinshistorici naar een soort van gulden middenweg tussen deze twee uitersten. Zo trachten cultuurhistorici aan de hand van de 'emotionele cultuur' van een bepaalde groep in de samenleving het familieleven doorheen de tijd te bestuderen. Om diep tot die emotionele cultuurlaag van een sociale groep in het verleden door te dringen, analyseren zij voornamelijk de gevoelsuitingen vervat in egodocumenten. Ook het recente adelsonderzoek dat zich toelegt op het gezinsleven focust zich de emotionele cultuur van de adel aan de hand van egodocumenten en briefcollecties. Bijvoorbeeld de positie van de adelsvrouw, de opvoeding van adelskinderen, het intieme leven tussen man en vrouw en de wederzijdse verlening van sociale bijstand kregen reeds de aandacht.¹⁵

Toch bleef de stem van het kind binnen de adellijke familie in de bovenstaande werken overwegend ongehoord. Hoewel de Nederlandse historicus Rudolf Dekker reeds in 1995 aantoonde

---

¹² P. JANSSENS, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen*, Brussel, 1998. Voor een goed overzicht van de beschikbare bibliografie betreffende vroegmoderne adel in de Zuidelijke Nederlanden, zie: P. JANSSENS, 'Vivre noblement hier et aujourd'hui', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), 339-348.

¹³ P. ARIES, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Parijs, 1960; L. STONE, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Londen, 1977; E. SHORTER, *The Making of the Modern Family*, Londen, 1976.

¹⁴ A. MACFARLANE, *The Family Life of Ralph Josselin. A seventeenth-century clergyman. An essay in historical anthropology*, Cambridge, 1970; L. POLLOCK, *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983.

¹⁵ L. KOOIJMANS, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1997; A. VICKERY, *The Gentleman's Daughter. Women's Lives in Georgian England*, New Haven en Londen, 1998; J. CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004; A. BAGGERMAN en R. DEKKER, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Amsterdam, 2005; K. DE VLIETGER - DE WILDE, *Adellijke levensstijl. Dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouhoven en Maria Livina de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca 1685-1740)*, Brussel, 2005; M. PEDERSEN, 'Gevormd tot het juiste karakter. Adellijke mentaliteit en de hertogen van Augustenborg aan het einde van de achttiende eeuw', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 15 (2008), 121-141; J. VERBERCKMOES, 'Noble Women Managing Family Lives. The Private Letters of the Goubau Sisters in 18th Century Antwerp', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), 435-454.

dat kinderen uit de gegoede klassen een grote schat aan dagboeken, autobiografische werken en brieven hebben nagelaten, bleven deze tot dan toe grotendeels ongebruikt.¹⁶ Daarnaast hadden gezinshistorici enkel aandacht voor het zeer jonge kind, hoogstens tot tien jaar oud, terwijl iemand in het ancien regime een 'kind' bleef tot dat het een huwelijk aanging en een eigen huishouden kon onderhouden. Bovendien bleef een volwassen zoon of dochter ook daarna de band met zijn of haar ouders bestendigen.¹⁷ Daarom zal deze studie de relatie tussen adolescentie en volwassen kinderen en hun ouders binnen een hoogadellijke familie onder de loep nemen, met aandacht voor het standpunt van het kind. Zij bestudeert daarvoor de hoogadellijke familie de Looz-Corswarem uit de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Deze familie kwam maar weinig aan bod in de historiografie, met slechts enkele artikels die deze achttiende-eeuwse familie van naderbij bestudeerden. Bovendien beperkten deze publicaties zich enerzijds tot een uitgebreide heraldische of genealogische studie of anderzijds tot de familiegeschiedenis binnen de grenzen van een bepaalde heerlijkheid.¹⁸ Nochtans spreekt de geschiedenis van deze hoogadellijke familie het discours van de klassieke historiografie tegen. In plaats van een weg van verval te volgen, wisten de hertogen de Looz-Corswarem tijdens de achttiende eeuw zowel op politiek als economisch vlak succesvol te zijn.

Na de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door de Franse Republiek in 1794 vluchtte de familie de Looz-Corswarem naar het Rijnland. In 1803 kreeg de familie in het gebied een compensatie voor het verlies van haar bezittingen in de Nederlanden, namelijk het prinsdom Rheina-Wolbeck, samengesteld uit brokken van het voormalige prinsbisdom Münster. Voor hedendaagse historici was dat een zegen aangezien de nieuwe prinselijke familie aldaar in het kasteel van Bentlage haar familiearchief onderbracht. Bij de verkoop van het slot Bentlage in 1978 schonken de nazaten het achttiende-eeuwse geheugen van de familie aan het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De volledige inventarisatie van dit bestand liet echter op zich wachten tot 2011, maar werd dan wel vervolledigd met een schenking van bijkomend archiefmateriaal uit het *Landesarchiv Nordrhein-Westfalen* in 2010.¹⁹ De familiale correspondentie aanwezig in het familiearchief de Looz-Corswarem vormt de basis voor deze studie.

---

¹⁶ R. DEKKER, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995.

¹⁷ L. POLLOCK, 'Parent-Child Relations', D. KERTZER en M. BARBAGLI (red.), *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 197-198.

¹⁸ L. RENARD, *Histoire de Corswarem. Tome I: Les seigneurs de Corswarem (1138-1803)*, Waremmes, s.d.; L. RENARD, *Corswarem au bon vieux temps*, Waremmes, 1968; C. DE VOS, 'Limal, ses seigneurs et seigneuries. Les marquis de la Puente (1732-1807)', *Wavriensia. Bulletin du Cercle Historique et Archéologique de Wavre et de la Région*, 15 (1966), 69-112; MENGAL, 'Un grand seigneur de la fin du XVIIIe siècle. Guillaume-Joseph, 262-267; DENIS, 'Le dernier seigneur de Wavre en Brabant wallon', 125-147; H. DOUXCHAMPS, 'Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes. Corswarem', *Le Parchemin*, 63 (1998), 419-446; B. D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin*, 78 (2013), 2-29.

¹⁹ B. D'HOORE, *Inventaris van het archief van de Familie de Looz-Corswarem*, Brussel, 2011, 11-13.

De doelstelling van dit onderzoek is om aan de hand van de correspondentie een grondige analyse door te voeren van de familiale relaties in een adellijke familie. Vooral de relaties en positie van ouders en kinderen binnen het kerngezin van een hoogadellijke familie staan daarbij centraal. De individuele gezinsleden waren afhankelijk van elkaar en van het prestige en belang van de familie, maar tegelijk bestond de adellijke familie uit diverse personen met elk een eigen karakter, een aparte emotionele vorming en een persoonlijke expressie van gevoelens ten opzichte van hun directe familieleden. Daarom verbreedt deze studie het adelsonderzoek met een analyse van de emotionele cultuur van de adellijke familie, en niet louter met een zoveelste familiale of biografische geschiedenis die slechts een opsomming van titels en sterfdata zou bevatten. Centraal staat daarbij de vraag hoe ouders en adolescenten kinderen uit het hoogadellijke milieu met elkaar omgingen in de achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden. Ook andere vragen drongen zich bij deze centrale vraag op, zoals wat de aard van de relatie tussen broers en zussen binnen het kerngezin was. Bovendien bepaalde de positie en 'rang' binnen de familiale hiërarchie niet alleen de relatie met de andere gezinsleden, maar ook de rol die het gezinslid trachtte in te nemen binnen de familiale structuren.

Deze studie bestudeert twee generaties uit de familie de Looz-Corswarem, namelijk het gezin van de eerste hertog Louis de Looz-Corswarem (1683-1759) en van de vierde hertog Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem (1732-1803). De focus ligt daarbij enerzijds op de sociale conventies die bepaalden hoe een ouder of kind zich moest gedragen binnen een adellijk gezin en anderzijds op de individuele invulling die een persoon gaf aan de rol van ouder of kind. Het bronnenmateriaal, bestaande uit het briefverkeer van de ouders en kinderen binnen deze twee kerngezinnen, beslaat een periode van 65 jaar: startend met de vroegste brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem (1718-1756) aan haar vader Louis in 1738 en met een eindpunt in 1792, toen Guillaume-Joseph hertrouwde en de hertogstitel verwierf.²⁰ De context waarin deze twee generaties zich manifesteerden was verschillend. Enerzijds leefden de gezinsleden van Louis de Looz-Corswarem in het midden van de achttiende eeuw en kregen zij als eerste telgen van het geslacht een bevestiging van de grafelijke en hertogelijke titels door de keizer in 1734. Anderzijds was Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aanvankelijk slechts het hoofd van een zijtak van de familie. Pas in 1792 verwierf hij de titel van hertog, doordat de mannelijke opvolgingslijn van de hoofdtak was uitgedoofd. Zijn gezin leefde voornamelijk in de tweede helft van de achttiende eeuw en aanvankelijk in de schaduw van de hertogelijke familie. Hoewel de twee generaties in een verschillende tijdsperiode leefden, bleef de idee van een 'adellijke identiteit' die hen onderscheidde van de rest van de samenleving diep ingebakken. De familie de Looz-Corswarem was zich immers bewust van haar status en titulatuur en wilde deze verworvenheden telkens doorgeven aan de volgende generatie. Bovendien maakte de

---

²⁰ D'HOORE, *Familie de Looz-Corswarem*, 9-10.

familie de Looz-Corswarem gedurende de hele achttiende eeuw aanspraak op het oude graafschap Loon, dat sinds de veertiende eeuw onderdeel was van het prinsbisdom Luik, om hun prestige en macht te vergroten. Hoe familieleden zich aan elkaar presenteerden en de manier waarop zij elkaar aanspraken of benaderden, vormde daarom een bijkomende onderzoeksvraag.

Dit onderzoek past een discours- en inhoudsanalyse toe op het bronnencorpus om de verhouding tussen de familieleden te achterhalen. Deze methode biedt de mogelijkheid de wijze waarop iemand zich voorstelt en wat hij of zij (niet) wil zeggen aan de geadresseerde te analyseren en de betekenis van de interne relaties die in deze briefwisseling vervat zit bloot te leggen. Relevant is ook hoe iemand een bericht precies weergaf in zijn of haar brief en welk waardeoordeel of intentionele boodschap deze hieraan verbond. Het gaat dan om de interpretatie van meermaals gebruikte verwoordingen zoals bepaalde aanspreekvormen, standaardformuleringen of het naamgebruik van de afzender.

I. Familiegiedenis en adelsonderzoek: een familie uit het oude land van Loon

In dit inleidende hoofdstuk legt het eerste deel zich toe op een voorstelling van de familie de Looz-Corswarem. Hun afkomst alsook hun stijging op de sociale ladder van de vroegmoderne samenleving komen aan bod. Het tweede deel van dit hoofdstuk behandelt de historiografie van de geschiedenis van ouder-kind relatie. Het gaat dan vooral om de visies van historici betreffende het kind, het ouderschap en familie sinds de vroege jaren 1960.

1.1 Sociale mobiliteit bij de vroegmoderne adel: de familie de Looz-Corswarem

Adellijke afkomst en identiteit

In zijn inleiding op *The European Nobility, 1400-1800* stelde Jonathan Dewald dat het voormalig historisch onderzoek zich liet beetnemen door het discours van de vroegmoderne aristocratie. De historiografie liep in de val door de representaties, maatschappijkritiek en zelfreflectie van de vroegmoderne adel zelf klakkeloos over te nemen. Elke nieuwe generatie edellieden sinds de late middeleeuwen klaagde 'het verval' aan ten opzichte van de vorige generatie dat ze trachtte tegen te gaan. Deze uitspraken, die meestal beperkt waren tot een momentopname van een aantal afzonderlijke individuen, werden door historici in de negentiende en twintigste eeuw voor waar aangenomen en verheven tot structurele principes voor de adel als groep.²¹ Hoewel sommige families inderdaad hun macht van weleer niet konden doen herleven, konden andere families dat net wel verwezenlijken en hun grip op de samenleving alsook hun rijkdom vergroten. Ook kenden deze families geen rechtlijnige opgang of neergang, maar afwisselende stadia van enerzijds mislukking, ellende en moeilijkheden en van succes, welvaart en voorspoed anderzijds.

Dit fenomeen van een voortdurende nadruk op verval onder adellijke kringen lag volgens Dewald in de toepassing van een 'permanente retoriek van nostalgie'. De idee dat de adelsstand vroeger beter en sterker was, werd voor edellieden een ideaal om naar te streven.²² Deze nostalgie kwam voort uit een adellijke identiteit die zich baseerde op 'biologische stabiliteit'. Een adellijke afkomst met het behoud van het zuivere bloed via uithuwelijking met andere edelen belichaamde een continuïteit met het verdere verleden en de instandhouding van de door God geschapen orde.²³ Bovendien ging de adellijke afstamming een steeds belangrijkere rol spelen naarmate de staat vanaf de zestiende eeuw de toegangsmogelijkheden tot de adelsstand beperkte. De adel moest voortaan met harde bewijzen haar edele oorsprong aantonen en ontwikkelde daardoor een grotere interesse

---

²¹ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 7-10; ASCH, *Einführung: Adel in der Neuzeit*, 317-318.

²² DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 7-10.

²³ *Ibidem*, 10.

voor genealogie.²⁴ De stamboom zo ver mogelijk laten afstammen van een roemrijke voorouder uit de hoge adel verhoogde dan ook aanzienlijk de reputatie van de familie.

Over de afkomst van de familie de Looz-Corswarem is reeds veel inkt gevloeid, maar hun pretenties passen in deze zoektocht naar een adellijke identiteit. Sinds 1366 had de prins-bisschop van Luik het middeleeuwse graafschap Loon (*comté de Looz* in het Frans) definitief in zijn prinsdom opgenomen. De laatste graaf was kinderloos gestorven waardoor de prins-bisschop, na een aantal woelige successieoorlogen, het leen dat afhing van Luik terug kon intrekken. Toch bleven de contouren van het voormalige graafschap bestaan waarbij de prins-bisschop als 'graaf van Loon' de privileges van het land van Loon in acht moest nemen.²⁵ Meer dan drie eeuwen later verscheen in de Zuidelijke Nederlanden de familie de Looz-Corswarem ten tonele die beweerde de rechtstreekse afstammelingen te zijn van de oude graven van Loon. Doorheen de hele achttiende eeuw maakten de leden van deze familie aanspraak op de graafschappen Loon, Niel en Hoorn, die samen het middeleeuwse graafschap hadden gevormd. De publicatie en verspreiding van pamfletten moesten deze claims kracht bijzetten.²⁶ Vooral Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem dreef deze claim ten top en raakte zelfs in botsing met de prins-bisschop van Luik toen hij in 1793 het graafschap Niel onafhankelijk en soeverein had verklaard. Troepen uitgestuurd door de Luikse regering verwijderden echter al snel de door hem opgerichte grenspalen en brachten het graafschap terug onder in het prinsbisdom²⁷.

De familie baseerde haar roemrijke afkomst op vijf middeleeuwse charters, maar deze werden in 1913 door baron de Borman als vervalsingen aangeduid. De oorspronkelijke heren van Corswarem stamden niet af van de graven van Loon, maar bekleedden in de dertiende en veertiende eeuw de positie van ministerialen of vazallen aan het Loonse hof.²⁸ Bovendien toonde Louis Renard aan dat de familie de Corswarem tijdens de Loonse Successieoorlogen, het moment dat zij net haar afstamming kon laten blijken, niet naar voren trad als troonpretendent. Daarnaast hanteerde de familie pas vanaf het einde van de zeventiende eeuw de naam 'de Looz' om zich te identificeren, zo'n 300 jaar na de Luikse successie van het graafschap Loon.²⁹ In de achttiende eeuw werd echter aangenomen dat zij daadwerkelijk de afstammelingen waren van de graven van Loon, ook door de familieleden zelf. Dat valt immers op aan de namen waarmee alle gezinsleden hun brieven

---

²⁴ *Ibidem*, 21-22.

²⁵ P. UBACHS, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum, 2000, 89 en 135-136.

²⁶ D'HOORE, *Familie de Looz-Corswarem*, 10 en 35-36.

²⁷ R. NIJSSEN, *Van grote en kleine komaf. Onderzoeksgids voor de geschiedenis van de kasteelbewoners in haspengouw: Gingelom*, Leuven, 2013, 45-47 en 54

²⁸ DOUXCHAMPS, 'Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes: Corswarem', 419-427; C. DE BORMAN, 'Chartes apocryphes publiées par Foppens', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 82 (1913), 183-208.

²⁹ RENARD, *Corswarem au bon vieux temps*, 82.

ondertekenden: ze noemen zichzelf 'de Looz-Corswarem', 'de Looz et de Corswarem' of gewoonweg 'de Looz', maar gebruikten nog zelden hun oorspronkelijke naam 'de Corswarem' alleenstaand.

De vroegmoderne adel wilde de idee verspreiden dat de adelsstand continu en onveranderlijk was en een stabiel gegeven vormde dat de goddelijk geordende standensamenleving bewaarde en voortzette. Als volgens de klassieke historiografie langs de ene kant de sociale revolutie op het einde van de achttiende eeuw de adel afsneed van enige inspraak in de samenleving, dan vormde langs de andere kant de industriële revolutie een bedreiging voor hun rijkdom. De historische mythe dat adellijke families enkel heerlijkheden bezaten en zich distantieerden van handelsactiviteiten en industrie sneed hen dan ook af van enige economische macht bij de opkomst van een liberaalgezinde burgerij. De adel was immers volgens deze mythe een statische groep die zich kenmerkte en een identiteit aanmat via grondbezit.³⁰ Tegenwoordig tracht het moderne adelsonderzoek deze mythes te doorbreken en verkondigt zelfs de idee van een '*persistence of the Old Regime*'.³¹ Ook de geschiedenis van de familie de Looz-Corswarem ontkracht het klassieke discours: enerzijds sprong zij vanuit de lage adelsstand naar de hoogste adellijke kringen van de Zuidelijke Nederlanden en anderzijds wist zij fortuin te maken via de verwerving van Luxemburgse ijzersmelterijen.

Naar de hoogste sporten van de maatschappelijke ladder

Hoewel de adel zich graag voorstelde als een onveranderlijke, constante groep doorheen de hele vroegmoderne periode, was ze in werkelijkheid meer praktisch ingesteld. Als geen nieuwe families in de adel doordrongen, dan zou immers de adelsstand na verloop van tijd volledig uitsterven. Elke periode zag een andere samenstelling van de adelsstand door de voortdurende in- en uitstroom van edellieden.³² Toen het staatsapparaat vanaf de zestiende eeuw meer restricties ging opleggen op de toegang tot de adel om de sociale mobiliteit onder controle te houden, kalfde doorheen de zeventiende en achttiende eeuw het aantal adellijke families dan ook steeds meer af. Wel verleende de vorst meer hogere titels om de adel aan de kroon te binden of om de staatskas te spijsen. Hierdoor werd de adel als groep misschien een minder grote groep, maar vergrootte wel het aantal hoogadellijke families.³³ Doordat de uitstroom van edellieden groter werd dan de instroom konden de overgebleven edellieden bovendien de heerlijkheden van hun voorgangers inpikken.

---

³⁰ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 12.

³¹ Deze term werd door historici overgenomen uit het werk van A. MAYER, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York, 1981.

³² DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 16-19.

³³ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 25-28; SCOTT en STORRS, 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe', 22-23.

De familie de Looz-Corswarem was een adelsgeslacht dat vóór de achttiende eeuw weinig bekend was, maar vervolgens in deze instroom van edellieden een sterke opgang maakte. Sinds de vijftiende eeuw waren de heren van Corswarem immers slechts in het bezit geweest van een handvol heerlijkheden in Loon en Henegouwen, maar geleidelijk aan groeide dit aantal. In 1652 werd de heerlijkheid van Longchamps door de Spaanse koning Filips IV verheven tot een baronie. De grote sprong voorwaarts gebeurde echter in 1734, toen keizer Karel VI per patentbrief niet één, maar twee hertogelijke titels aan de familie verleende: Louis (1683-1759) werd *hertog de Looz-Corswarem* en zijn broer Joseph-Phillipe-Hyacinthe (1689-1777) werd *hertog de Corswarem-Looz*. Bovendien mochten alle familieleden vanaf dan de titel *graaf of gravin de Looz-Corswarem* dragen.³⁴ Hun vermeende afkomst van de graven van Loon had bij deze titelverlening een belangrijke rol gespeeld. In de jaren 1720 waren de charters die de adellijke afkomst van de familie bewezen immers opgenomen in de *Opera Diplomatica* van Brussels historicus Jean-François Foppens. Dit invloedrijke werk bevestigde de 'roemrijke afkomst' van de familie de Looz-Corswarem en kwam ook terecht op de kanselarij van Wenen die de keizer adviseerde bij zijn benoemingen.³⁵

Titelverlening was een handig hulpmiddel voor de vorst om de adel te belonen voor bewezen diensten op politiek of militair vlak, hen te binden aan het hof en tegelijk de groep van edellieden te stratificeren. Voor de adellijke familie was het dan weer een bewijs van prestige, reputatie en welstand waardoor een titelpromotie fel werd begeerd, ook door de familie de Looz-Corswarem.³⁶ Individuen konden via militaire of politieke dienst aan hun vorst een titel verkrijgen en het belang van de familie vergroten. Deze verhouding tussen individu en familie was een complexe wisselwerking binnen de adelsstand. Enerzijds ontleende het individu een deel van zijn adellijke identiteit en positie in de samenleving aan zijn familie en afkomst. Anderzijds hadden individuele acties hun weerslag op de familie en haar reputatie. De familie kon dus ook een last zijn voor het individu aangezien het familieprestige waarvan de eigen identiteit afhing moest behouden en doorgegeven worden aan de volgende generatie. Als afzonderlijke familieleden zich te buiten gingen aan schandalen en buitensporigheden kon dat de reputatie van de familie sterk schaden.³⁷ Adellijke ouders verwachtten dan ook dat hun kinderen, die als volgende generatie een nieuwe schakel vormden in de eeuwenoude familiegeschiedenis, het prestige van de familie behielden en eventueel vergrootten.

---

³⁴ D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', 2-3; L. DUERLOO en P. JANSSENS, 'Looz-Corswarem (de)', *Wapenboek van de Belgische Adel, van de 15de tot de 20ste eeuw*, II, Brussel, 1992, 623-625.

³⁵ DOUXCHAMPS, 'Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes: Corswarem', 419-427.

³⁶ SCOTT en STORRS, 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe', 23-24.

³⁷ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 168.

Een groot fortuin, maar een zwakke bloedlijn

Naast de verwerving van prestige en titels moest er ook een kapitaal voorhanden zijn om de adellijke levensstijl die in een geprivilegieerde status vervat zat te ondersteunen. *Conspicuous consumption* hield een 'status-consumptie-ethos' in waarbij iemand naargelang zijn of haar stand ook evenveel moest uitgeven en consumeren en dat tegelijk etaleerde aan de rest van de samenleving.³⁸ Met de accumulatie van heerlijkheden en de bijhorende landopbrengsten kon de familie in haar onderhoud voorzien, maar vooral via een uitgebalanceerde huwelijkspolitiek kon een bruidschat het familiebezit en -kapitaal vergroten. Edelmannen trouwden met edelvrouwen uit de lagere adel of zelfs hogere burgerij als deze een groot vermogen konden inbrengen. De hogere standen van de samenleving die zich van de lagere standen wisten te onderscheiden via *conspicuous consumption* bij het begin van de eeuw kregen immers te maken met een vervaging van dit materiële verschil naarmate de achttiende eeuw vorderde. Technologische innovaties op vlak van de productie van luxegoederen stelde de hoge burgerij in staat hetzelfde consumptiepatroon als de hoge adel over te nemen.³⁹ De bourgeoisie kon met haar vergaarde rijkdom weliswaar heerlijkheden van verarmde edellieden opkopen, maar doordringen in de hoge adel bleef moeilijk aangezien ze de nodige adellijke kwartierstaat, namelijk het bewijs dat alle (over)grootouders van adel waren, niet kon voorleggen.

De familie de Looz-Corswarem sloot een alliantie met een ondernemersfamilie uit de hoge burgerij. Zo kreeg op het einde van de zeventiende eeuw Henri Henriquez (1672-1730) het recht om belastingen te innen in een aantal Luxemburgse heerlijkheden. Met het vermogen dat daaruit voortkwam kon hij heerlijkheden opkopen en zelfs de eventuele proceskosten die daarmee gepaard gingen bekostigen. De oprichting van ijzersmelterijen was een adellijk privilege, maar nu Henriquez een heer was kon hij deze smelterijen oprichtten en hun winst opstrijken. Hoewel het Luxemburgse ijzer van minder goede kwaliteit was, deed de Franse bezetting tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de daaropvolgende Spaanse Successieoorlog (1701-1713) de vraag naar metaal toenemen waardoor Henriquez een aanzienlijk vermogen wist te vergaren. Bovendien kwam hij in 1703 via een huwelijk met Anne-Elisabeth de Beyer, een vrouw afkomstig uit de lagere Luxemburgse adel, in het bezit van de ijzersmelterijen van haar overleden vader.⁴⁰ Vervolgens hertrouwde Anne-Elisabeth als weduwe en erfgename van haar man op 18 december 1731 met de zoon van een Brabantse baron en burggraaf, namelijk Joseph-Philippe-Hyacinthe de Corswarem-Looz (1689-1777).⁴¹

---

³⁸ M. VAN DEN BERG, 'De adel in de achttiende eeuw: een "leisure class"?', J. VERBESSELT e.a. (red.), *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985, 143-183. Van den Berg baseerde het theoretische luik van haar onderzoek op T. VELEN, *The Theory of the Leisure Class, an Economic Study of Institutions*, Londen, 1949.

³⁹ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 169-170.

⁴⁰ HUDEMANN-SIMON, *La Noblesse Luxembourgeoise*, 79-80, 148-150 en 349-350.

⁴¹ D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', 16-18.

Bij deze huwelijksvereenkomst primeerde niet de adellijke afkomst van de bruid, maar net het enorme fortuin dat zij in haar bruidschat meebracht. Het vermogen van de hertog in wording bedroeg zo'n 40 000 gulden terwijl weduwe de Beyer over een fortuin beschikte van niet minder dan 564 000 gulden.⁴² Deze vermenging tussen de hoge adel met een ver teruggaande adellijke afkomst en de *nouveaux riches* tijdens de achttiende eeuw ging gepaard met een verandering in de idee van adellijke identiteit. De aristocratie onderscheidde zich steeds meer van de rest van de samenleving, inclusief de verarmde adel, door haar elitaire kwaliteiten in plaats van haar elitaire afkomst. De bovenlaag van de maatschappij bestond uit een rijke en cultureel gevormde elite die zich kenmerkte door haar deftigheid en fatsoen (de idee van een '*gentility*').⁴³ In armoede vervallen was daarom een grote vernedering waardoor een vader die zijn familiepatrimonium wilde veiligstellen of uitbreiden kon overwegen een van zijn zonen te laten trouwen met een welgestelde en fatsoenlijke dame.

De expansie van het industriële imperium van Henriquez eindigde niet met de overgang van diens bezittingen naar de familie de Looz-Corswarem. Volgens Hudemann-Simon was Joseph-Philippe-Hyacinthe de Corswarem-Looz weliswaar ambitieus om zijn sociale status te vergroten, maar tegelijk ook een bescheiden en bekwame ondernemer die wist te investeren in de opkomende Luxemburgse metaalnijverheid.⁴⁴ Daarbij kopieerde hij de tactiek die Henriquez hanteerde om zijn patrimonium uit te breiden. Vanaf het midden van de achttiende eeuw kochten de hertogen de Corswarem-Looz een voor een de smelterijen, hoogovens en fabrieken op van de overleden markies Jacques de Raggy. Diens nakomelingen hadden immers zijn erfenis verwaarloosd waardoor ze doorheen de tweede helft van de achttiende eeuw hun bezittingen stuksgewijs moesten verkopen.⁴⁵ Joseph-Phillipe-Hyacinthe investeerde daarnaast in de aankoop van grote hoeveelheden goedkoop hout, als brandstof om zijn hoogovens te voeden.⁴⁶ De hertog had echter pech dat hij een van de belangrijkste taken van een familiehoofd niet had kunnen waarmaken: het vaderschap.⁴⁷

De rechtstreekse bloedlijn stakte in 1777 bij de eerste hertog de Corswarem-Looz waardoor zijn neef Jean-Jacques-Alexandre de Corswarem-Looz (1736-1788), de jongste zoon van zijn broer Louis de Looz-Corswarem, als universeel erfgenaam de Luxemburgse bezittingen verkreeg en

---

⁴² HUDEMANN-SIMON, *La Noblesse Luxembourgeoise*, 58.

⁴³ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 51-57.

⁴⁴ HUDEMANN-SIMON, *La Noblesse Luxembourgeoise*, 80.

⁴⁵ *Ibidem*, 359-360.

⁴⁶ *Ibidem*, 366.

⁴⁷ *Ibidem*, 80 en 457-458. Joseph-Phillipe-Hyacinthe de Corswarem-Looz en Anne-Elisabeth de Beyer waren getrouwd onder scheiding van goederen, een voorwaarde die Anne-Elisabeth had kunnen instellen door het enorme fortuin dat ze in het huwelijk binnenbracht. Zodoende kon ze haar eigen bezittingen beheren, maar hun huwelijk bleef kinderloos waardoor bij haar dood haar erfenis overging naar haar familie. De hertog beschikte enkel over de goederen in onverdeeldheid, maar verkreeg wel een eenmalige uitkering van 700 000 gulden (100 000 gulden vastgelegd in het huwelijkscontract en 600 000 gulden per testament).

uitbreidde.⁴⁸ Deze erfgenaam was echter niet getrouwd en de idee dat de bloedlijn niet doorliep, evenals zijn eigen falen om een zoon voort te brengen, moet geknaagd hebben aan het geweten van Joseph-Phillipe-Hyacinthe. Zo stelde hij als voorwaarde bij zijn testament in dat zijn neef binnen de drie jaar na zijn dood moest trouwen met een dame uit een gegoede familie wilde hij de erfenis in ontvangst kunnen nemen.⁴⁹ De tweede hertog de Corswarem-Looz huwde op 27 juni 1780 met gravin Aldegonde de Berlaymont de la Chapelle, maar ook dat huwelijk bleef kinderloos.⁵⁰ Zijn bezittingen en titels sprongen bij zijn overlijden in 1788 over naar zijn oudere broer Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem (1723-1792) die sinds 1784 ook al de titel van hertog de Looz-Corswarem had geërfd.⁵¹ Toen deze op zijn beurt in 1792 kinderloos te overlijden kwam, waren de mannelijke opvolgers in de hoofdtak van de oorspronkelijke hertogen opgebruikt. Beide hertogelijke titels, alsook alle bezittingen, gingen daarom over op een achterneef uit een zijtak: Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, een man die met een gezin van zeven kinderen (twee zonen en vijf dochters) de voortzetting van de naam van de familie verzekerde.⁵² Moeilijkheden op vlak van reproductie brachten op die manier het voortbestaan van de familie in gevaar. Als het individu geen mannelijke opvolgers kon voortbrengen, dan doofde de naam van de familie uit. Dochters konden immers de familie waaruit ze ontsproten niet voortzetten, maar werden bij een huwelijk opgenomen in een andere familie.

1.2 De arena van de historiografie

Ontwikkeling van de familiegeschiedenis in de twintigste eeuw: zwart versus wit

Het werk *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* dat de Franse historicus Philippe Ariès in 1960 ter publicatie bracht, gaf een nieuwe impuls aan de sociale geschiedenis. Niet de grote structuren van de samenlevingen van weleer nam hij onder de loep, maar wel een kleinere sociale eenheid daar binnenin: de geschiedenis van de familie en het kind.⁵³ Voorheen vormden louter genealogische studies en biografische werken het voornaamste studieterrein van historici die zich met familiale relaties in het verleden bezighielden. Ariès' werk bracht daar verandering in en kreeg veel navolging, zowel in Frankrijk als in het buitenland naarmate vertalingen van zijn werk

---

⁴⁸ D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', 20; HUDEMANN-SIMON, *La Noblesse Luxembourgeoise*, 359-360. In 1790 was de familie de Looz-Corswarem een van de belangrijkste spelers in de Luxemburgse ijzerindustrie met vijf hoogovens en zes smelterijen in hun bezit.

⁴⁹ L. GALICIA en P. POTARGENT, *Bijdragen tot de geschiedenis van de familie de Corswarem*, s.l., s.d., 127.

⁵⁰ D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', 21

⁵¹ D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', 20.

⁵² *Ibidem*, 25-27.

⁵³ P. ARIES, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Parijs, 1960.

verschenen.⁵⁴ Ook verscheen een Nederlandse vertaling van Ariès' boek, maar de Nederlandse historiografie heeft de neiging om het werk *Metabetica of leer der veranderingen* uit 1956 van de Nederlandse psycholoog Jan Hendrik van den Berg op een gelijk voetstuk met Ariès te plaatsen.⁵⁵ Allezins gaven beide heren het startschot voor het onderzoek naar de familie en de ouder-kindrelatie in het verleden. Historici zoals Edward Shorter, Lawrence Stone, Elisabeth Badinter traden in de jaren 1960 en '70 in hun voetsporen.⁵⁶

De zogenaamde orthodoxe school van familiehistorici die hieruit voortkwam lanceerde binnen de historiografie echter een negatief beeld van het familieleven en vooral de kindertijd in het verleden.⁵⁷ Sterk beïnvloed door de ideeën rond het civilisatieproces, zoals uiteengezet door Norbert Elias, plaatsten Ariès en zijn navolgers de totstandkoming van het concept van een 'kindertijd' als aparte levensfase van de mens in de achttiende eeuw. De sociale en economische veranderingen ten gevolge van de Verlichting en de Industriële Revolutie stimuleerden volgens hem de vorming van een nucleaire familie. Het kerngezin beschouwden deze historici als de plaats bij uitstek om sentimentaliteit en intimiteit vorm te geven naarmate de scheiding van het publieke en private leven zich voltrok. In de periode daarvoor bestond volgens hen de idee van een kindertijd gewoonweg niet. Kinderen waren toen louter 'kleine volwassenen' waarbij ouders er een onverschillige en emotionele houding ten aanzien van hun kinderen op nahielden. Door de hoge kindersterfte hadden de ouders tijdens het ancien regime over de generaties heen immers geleerd om geen affectieve band met hun kroost op te bouwen aangezien het quasizeker was dat een van hen toch vroegtijdig uit hun leven zou verdwijnen. Deze onverschilligheid maakte van kindermishandeling, lijfstraffen en nalatigheid eerder de norm dan de uitzondering.

Dat het onderzoek naar familiegeschiedenis in de jaren 1960 haar opgang maakte is niet verwonderlijk aangezien in deze periode de geschiedenis haar toevlucht zocht in de sociale wetenschappen, zoals de sociologie en sociale psychologie. Doorgaans vertrokken de gezinshistorici uit de orthodoxe school dan ook vanuit een sociologische basis. Enkele van hen drukten een sterke psychologische stempel op het familiale verleden, zoals David Hunt die in zijn werk *Parents and Children in History* een nauwere samenwerking tussen psychologie en geschiedenis vooropstelde.

---

⁵⁴ Vertalingen Ariès' werk: P. ARIES, *Centuries of Childhood*, Londen, 1962; P. ARIES, *De ontdekking van het kind. Sociale geschiedenis van school en gezin*, Amsterdam, 1987.

⁵⁵ J. VAN DEN BERG, *Metabetica of leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie*, Nijkerk, 1956.

⁵⁶ E. SHORTER, *The Making of the Modern Family*, Londen, 1976; L. STONE, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Londen, 1977; E. BADINTER, *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel (XVIIIe – XIXe siècle)*, Parijs, 1980.

⁵⁷ Over Ariès en zijn navolgers is reeds veel inkt gevloeid. Volgende werken geven een uitgebreid overzicht van deze orthodoxe school en haar invloed op de moderne familiegeschiedenis: L. POLLOCK, *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983, 1-32; H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, Londen, 1995, 4-17; S. OZMENT, *Ancestors: the Loving Family in Old Europe*, Cambridge (Mass.), 2001, 5-21.

Hunt paste psychoanalyse toe op de relatie tussen de dauphin en de Franse koning om zo een schets te maken van de ouder-kindrelatie in het zeventiende-eeuwse Frankrijk.⁵⁸ Lloyd de Mause, die zichzelf graag een 'psychohistoricus' noemde, dreef de psychoanalytische analyse van Hunt nog verder door. Zo ontstond volgens de Mause vooruitgang, op elk niveau van de samenleving, door de veranderingen in persoonlijkheid die de relatie tussen ouders en kinderen over de generaties heen teweegbracht. Pas in de achttiende eeuw zou een 'emotionele rijpheid' tot stand zijn gekomen die ouders geschikt maakte om empathie op te brengen voor hun eigen kroost.⁵⁹

Op het einde van de jaren 1970 en vooral in de jaren 1980 kwam steeds meer kritiek op deze visie binnen de familiegeschiedenis. Alan Macfarlane was een van de eerste historici die in zijn werk *The Family Life of Ralph Josselin* een meer affectieve band beschreef binnen de ouder-kindrelatie en stelde dat er geen bewijs bestond om aan te nemen dat deze relatie in het verleden gekenmerkt werd door onverschilligheid.⁶⁰ De methode en het bronnenmateriaal dat gezinshistorici tot dan toe hadden aangewend werden bekritiseerd. Boegbeelden zoals Ariès, Shorter en Stone hadden zich voornamelijk op de schilderkunst, de klederdracht en het overgeleverde drukwerk gebaseerd om tot hun conclusies te komen. Daardoor verbeterde volgens hen het kindbeeld pas langzaamaan in de periode van de renaissance tot en met de romantiek, wat eigenlijk samenviel met de uitvinding van de drukpers en de opkomst van nieuwe schilderstijlen en –onderwerpen. Bovendien spiegelde zij de moderne concepten betreffende pedagogie, ouderschap en kindbeeld terug op het verleden. Ook de psychologische visies van Hunt en de Mause werden afgedaan als naïef, radicaal en onjuist door hun blinde vooruitgangsgeloof, hineininterpretiering en een te enge bronnenselectie. Het werk van deze pioniers wordt sindsdien binnen de historiografie ook wel ondergebracht binnen '*the legend of the bad old days*'.

Het was het werk *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900* uit 1983 van de Britse historica Linda Pollock dat de orthodoxe school uiteindelijk een zware klap toebracht. Pollock onderwierp de werken van haar voorgangers aan een kritisch onderzoek en keurde ze systematisch af.⁶¹ De onverschillige en gevoelsloze houding van ouders waarbij gehoorzaamheid en discipline werden afgedwongen door brutaal de wil van het kind te breken zou immers een desastreus effect gehad moeten hebben op de ontwikkeling van het kind tot volwassene. Pollock zocht naar een vaste, natuurwetenschappelijke basis om de ouder-kindrelatie in het verleden te verklaren en richtte daarvoor haar blik op de sociobiologie, de antropologie en experimenten met

---

⁵⁸ D. HUNT, *Parents and Children in History. The Psychology of Family Life in Early Modern France*, New York en Londen, 1972.

⁵⁹ L. DE MAUSSE, *The History of Childhood*, New York, 1975.

⁶⁰ A. MACFARLANE, *The Family Life of Ralph Josselin. A seventeenth-century clergyman. An essay in historical anthropology*, Cambridge, 1970.

⁶¹ L. POLLOCK, *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983, 52-59.

primaten. Volgens de theorie van de evolutieleer was de affectieve band tussen ouders en kinderen genetisch bepaald. Volledig hulpeloos vanaf hun geboorte waren kinderen afhankelijk van hun ouders voor verzorging en socialisatie om hen tot volwaardige volwassenen te laten opgroeien. Om de eigen soort te laten overleven was ouderliefde dus niet enkel noodzakelijk, maar een aangeboren emotie die een constante vormde doorheen de tijd.⁶²

In navolging van Pollock kwam er een zogenaamde revisionistische school tot stand die een meer positief beeld van de geschiedenis van familie en kinderen naar voren schoof. De idee dat een volwaardige kindertijd en affectieve band tussen ouder en kind vóór de achttiende eeuw niet bestond was volgens hen absurd en ongegrond. De revisionisten benadrukten dan ook de continuïteit van het sentimentele karakter van de ouder-kindrelatie doorheen de tijd op grond van de idee dat emoties zoals ouderliefde zich als biologische wetmatigheden aandienden. Als universeel geldend in elke cultuur was verandering in een emotioneel geladen relatie volgens hen dus onmogelijk. Op vlak van bronnenmateriaal verschoof de focus van drukwerk en schilderkunst naar egodocumenten, voornamelijk dagboeken en autobiografische werken.

In de jaren 1990 uitte een volgende generatie gezinshistorici dan weer kritiek op het te rooskleurige beeld van de revisionistische school. Dit positieve beeld was immers maar tot stand gekomen in directe oppositie tot de orthodoxe school en wilde zich dan ook positioneren als een uitdrukkelijk tegenbeeld. Deze vooringenomenheid bracht de revisionistische school tot een tunnelvisie met slechts een selectie van bronnen die dat tegenbeeld ondersteunden. Bovendien was de veronderstelling dat de ouder-kindrelatie doorheen de tijd onveranderlijk bleef, gebaseerd op de idee dat emoties als universele wetmatigheden beschouwd moesten worden, problematisch. In tegenstelling tot de sociale wetenschappen legt het historisch onderzoek immers de nadruk op verandering doorheen de tijd in plaats van stasis.

De tegenstellingen en tegenstrijdige verklaringen van de twee scholen sloegen een schijnbaar onoverbrugbare kloof binnen de geschiedenis van de familie en het kind, elk met hun eigen valkuilen en vooringenomenheden. De Nederlandse historicus Rudolf Dekker opperde zelfs om de termen 'zwarte legende' en 'witte legende', ontleend aan de geschiedschrijving over Spanje, te hanteren ter aanduiding van de scholen. Zo benadrukt de zwarte legende of orthodoxe school verandering en het negatieve beeld van het kind in het verleden, een beeld dat nog steeds populair is in de sociale wetenschappen en bij het brede publiek. De witte legende beklemtoont daarentegen continuïteit en het positieve beeld van het kind in het verleden, waartoe tegenwoordig de meeste historici geneigd zijn zich te bekeren.⁶³

---

⁶² *Ibidem*, 33-43.

⁶³ R. DEKKER, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995, 11-13. Voor een uitgebreid overzicht van de historiografie volgens deze zwart-

Naar een emotionele cultuurgeschiedenis van de vroegmoderne familie

Het leek alsof de geschiedenis van de ouder-kindrelatie een impasse had bereikt aangezien de gezinshistorici, zowel de aanhangers van de zwarte als van de witte legende, zich lieten leiden door vooringenomenheid en een specifieke bronnenselectie om hun eigen visie te onderbouwen.⁶⁴ Voornamelijk de idee dat emoties onveranderlijk bleven doorheen de tijd bezorgde historici die zich bezighielden met de familie kopzorgen. In de jaren 1990 kwam in reactie daarop een nieuw soort cultuurgeschiedenis naar de voorgrond die een antwoord op dit probleem trachtte te formuleren: de emotionele cultuurgeschiedenis. De culturele antropologie had reeds belangstelling geuit voor fenomenen als verwantschap, huwelijksstrategie en erfenis in verschillende culturen, maar had ook al sinds de jaren 1960 de idee opgevat dat cultuur een grote invloed had op de uiting, het ontstaan alsook de beleving van emoties. Toch was ook hier discussie. Enerzijds beargumenteerden de naturalisten dat een aantal fundamentele emoties biologisch bepaald waren en dus ook universeel in elke cultuur waren terug te vinden. Anderzijds benadrukten de sociaal-constructivisten dat de context van een cultuur allesbepalend was voor het gevoelsleven van de mens. De emotionele cultuurgeschiedenis nam deze standpunten over en veronderstelde een wisselwerking tussen 'natuur én cultuur' in het emotionele leven van de mens. In emoties zijn immers zowel fysiologische als sociaal-cognitieve componenten te onderscheiden die elkaar wederzijds beïnvloeden.⁶⁵

De socioloog Steven Gordon lanceerde in 1989 de term *emotionele cultuur*. Hij baseerde zich daarvoor op de uiteenzetting van het concept cultuur zoals vooropgesteld door de culturele antropoloog Clifford Geertz, en definieerde de term als "the patterns of meanings embodied in symbols, by which people communicate, perpetuate, and develop their knowledge about and attitudes towards emotions" die zitten vervat in "language, rituals, art forms, and other publicly available, symbolic vehicles of meaning".⁶⁶ Het zijn die symbolen, eigen aan elke cultuur, die de emotionele cultuurhistoricus tracht te ontrafelen. Daarbij zijn het niet de individuele emoties van

---

witopdeling: D. HAKS, 'Continuïteit en verandering in het gezin van de vroeg-moderne tijd', H. PEETERS et al. red., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988, 31-56; D. ROBERTS, *Through the keyhole. Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*, Hilversum, 1998, 15-40 en 187-194.

⁶⁴ Deze impasse binnen de geschiedenis van de ouder-kindrelatie betekende niet dat binnen het historisch onderzoek het veld van de familiegeschiedenis tot een stilstand kwam. Vooral op vlak van opvoeding, huwelijksstrategie, gender, huishouden en dagelijks gezinsleven verscheen in de jaren 1990 een uitgebreide lijst werken. Voor een bibliografisch overzicht van de Angelsaksische historiografie, zie: W. COSTER, *Family and Kinship in England 1450-1800*, Londen, 2001.

⁶⁵ D. STURKENBOOM, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*, Hilversum, 1998, 19-26. Sturkenboom baseerde zich voor haar analyse van het ontstaan van de emotionele cultuurgeschiedenis op: N. FRIJDA en B. MESQUITA, 'Emoties: natuur of cultuur?', *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 47 (1992), 3-14.

⁶⁶ S. GORDON, 'Institutional and Compulsive Orientations in Selectively Appropriating Emotions to Self', D. FRANS en E. McCARTHY red., *Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, Greenwich, 1989, 115.

mensen uit het verleden die centraal staan, want die zijn immers voorgoed verdwenen, maar de *emotionologie* van een cultuur: de collectieve emotionele normen en waarden die zich weerspiegelen in de vaste gewoontes van het menselijk gedrag.⁶⁷ Door de erkenning van een gedeeltelijk biologische basis voor emoties in het heden en verleden sluit de emotionele cultuurgeschiedenis grotendeels aan bij de witte legende en ondersteunt daarbij de idee van de affectieve band tussen ouder en kind als universeel geldend. Tegelijk benadrukt zij ook de mogelijkheid tot verandering in de uiting en ervaring van die emoties, afhankelijk van de culturele context. De continuïteit die de revisionisten vooropstelden krijgt daardoor enkele knikken toegediend waardoor “in the end our color would probably be white with a tint of grey”.⁶⁸

Zo'n knik in de continuïteit kon tot stand komen wanneer ideeën over hoe iemand, afhankelijk van zijn stand, geslacht en leeftijd, moest omgaan met de expressie en ervaring van gevoelens op een bepaald moment een grote draagkracht kregen in de publieke sfeer. Deze ideeën sijnelden op hun beurt door naar het privéleven en meer bepaald naar de vaste gewoontes van een individu in de dagelijkse praktijk. Als een historicus dus het verleden van emoties wil bestuderen, is hij zich sterk bewust van de culturele context waarin een bepaalde groep mensen haar gevoelens uitte en ervoer. Tegelijk vormen deze individuele gevoelsuitingen en –ervaringen in praktijk een spiegel van de emotionele cultuur van haar tijd. Zo probeerde de Belgische historica Jolien Cremers via de emotionele praktijk van de graaf de Merode, vervat in zijn persoonlijke correspondentie, de emotionele cultuur van de vroeg achttiende-eeuwse adel in de Zuidelijke Nederlanden te schetsen. “Hoe een algemeen-menselijke factor als een ‘emotie’,” zo stelde Cremers, “niet alleen een subjectief gegeven is voor het individu in kwestie, maar evenzeer een onderzoeksobject voor de historicus, die daarmee te weten komt hoe de mens als sociaal wezen in alle autonomie van zijn eigen lichaam toch onafwendbaar een deel van de geschiedenis is.”⁶⁹

Adellijke ouder-kindrelaties op leeftijd

Wat is nu het belang van de bovenstaande uiteenzetting in verband met dit werk over ouder-kindrelaties bij de achttiende-eeuwse adel van de Zuidelijke Nederlanden? Vooreerst maakt het de historicus attent op de gevaren en valkuilen die voorkomen bij een bestudering van familiale relaties in het verleden. Het is belangrijk de kritiek geuit op voorgangers, afkomstig uit zowel de zwarte als

---

⁶⁷ D. STURKENBOOM, ‘ “...want ware zielesmart is niet woordenrijk” Veranderende gevoelscodes voor nabestaanden 1750-1988’, A. VAN DER ZEIJDEN, *Cultuurgeschiedenis van de dood*, Amsterdam, 1990, 84-86. Sturkenboom baseerde haar methode op: P. STEARNS en C. STEARNS, ‘Emotionology: clarifying the history of emotions and emotional standards’, *The American Historical Review*, 90 (1985), 813-836.

⁶⁸ ROBERTS, *Through the keyhole*, 187.

⁶⁹ J. CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004, 9.

witte legende, betreffende eventuele vooringenomenheid, hineininterpretierung, methode en bronnenselectie in acht te nemen. Deze studie wil bovendien een aantal heikele punten binnen de historiografie van de ouder-kindrelatie aanpakken: intieme briefwisseling als bronnencorpus, de achttiende eeuw als onderzoeksperiode, de adellijke familie als onderzoeksobject en de problematisering van het concept 'kind'.

Vooreerst vormt de persoonlijke correspondentie, geschreven door ouders en kinderen binnen de familie de Looz-Corswarem in de periode 1732-1792, de basis voor dit werk. Aanvankelijk wezen gezinshistorici bronnen zoals brieven en egodocumenten af vanwege hun subjectieve en niet-representatieve karakter. Mentaliteitshistorici bleven eveneens graven in de oppervlaktelaag van het emotionele leven in het verleden door zich te focussen op normerende geschriften in plaats van de praktijk. Deze eerder kwantitatieve benaderingen kalfden op het einde van de jaren 1980 af toen historici het nut inzagen van egodocumenten en brieven om de dieptelaag van de emotionele cultuur te ontdekken.⁷⁰ Ook de intieme briefwisseling tussen ouder en kind geeft inzicht in die dieptelaag van emoties. Correspondentie gaf de staat van familiale relaties weer en was bovendien noodzakelijk om de familiebanden te onderhouden. Enerzijds gaf de handeling van het briefschrijven vorm aan of bevestigde ze de relatie aangezien het de schriftelijke variant was van persoonlijk contact. Anderzijds bezat de briefschrijver ook een groot handelingsvermogen. Briefschrijvers kozen er immers zelf voor hoe ze de regels van de briefetiquette en de algemeen geldende normen en waarden implementeerden, maar gaven ook weer in een neergeschreven tekst hoe ze zichzelf en hun relatie ten opzichte van de ontvanger aanschouwden en ervoeren.⁷¹

Ten tweede heeft het emotionele leven in de tweede helft van de achttiende eeuw voor controverse gezorgd. Voor de zwarte legende is de eeuw hét scharnierpunt bij uitstek met totstandkoming van het emotionele gezinsleven en de affectieve band tussen ouder en kind, maar voor de witte legende was het slechts een klein onderdeel van de algemene continuïteit. Op het eerste gezicht lijkt *the age of sensibility* een hinderlijke periode voor een emotionele cultuurgeschiedenis. De dominerende stijl van het sentimentalisme legde net de nadruk op de diepzinnigere ervaring en uiting van gevoelens bij zowel mannen, vrouwen als kinderen, gedreven door de sentimentele literatuur die tussen 1740 en 1780 populair was. Dit betekent echter niet dat gevoelens zoals affectie en ouderliefde in de periode daarvoor niet bestonden, maar wel dat de westerse cultuur in de tweede helft van de achttiende eeuw een andere mentaliteit kende die de uiting en ervaring van gevoelens toeliet en stimuleerde. Verlichting en sentimentalisme gingen hand in hand want de achttiende eeuw was “not only the century of reason, of the experience of

---

⁷⁰ DEKKER, *Uit de schaduw in 't grote licht*, 22-26.

⁷¹ W. RUBERG, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, Nijmegen, 2005, 7-19.

heightened subjectivity and individuality, it also brought the breakthrough of the emotional life.”⁷² Net de stimulans tot gevoelsexpressie en –ervaring maakt deze periode uiterst geschikt om de emotionele cultuur na te gaan.

Ook zijn historici zich bewust geworden van het onderscheid tussen praktijk en theorie wat betreft het concept ‘kind’. De Britse historicus Hugh Cunningham opperde om een definitief onderscheid op te stellen tussen enerzijds ‘children’ als menselijke wezens en anderzijds ‘childhood’ als het veranderlijke geheel van ideeën over die menselijke wezens.⁷³ Bovendien bestond er de overtuiging bij de eerste generaties gezinshistorici dat kinderen geen schriftelijke bronnen hadden nagelaten. De Nederlandse historicus Rudolf Dekker toonde echter aan dat kinderen in de vroegmoderne periode wel degelijk egodocumenten hadden nagelaten waarmee historici aan de slag kunnen gaan.⁷⁴ Zo reconstrueerde hij aan de hand van het kinderdagboek van Otto van Eck de wereld van het kind in de Nederlandse Republiek aan het einde van de achttiende eeuw.⁷⁵

De kinderen die de gezinshistorici doorgaans bestudeerden waren echter niet van adellijke afkomst. Zij hadden eerder interesse voor de middenklassen, wiens opkomst dan handig verbonden werd met de opkomst van het kerngezin en het gevoelsmatige familieleven. Randolph Trumbach vormt met zijn werk *The Rise of the Egalitarian Family* hierop een uitzondering en nam de familiale relaties binnen de Engelse aristocratie stevig onder handen, maar kreeg wel wat kritiek te verduren vanwege zijn hang naar de zwarte legende.⁷⁶ Ook de Nederlandse historiografie heeft voornamelijk interesse voor het familieleven bij de burgerlijke elite van regenten in de Nederlandse Republiek, hoewel daarin recent toch een ommezwaai merkbaar is.⁷⁷ In de Belgische historiografie is het reeds vermelde werk van Jolien Cremers over de adellijke familie de Merode lovenswaardig.⁷⁸ De briefschrijvers uit de familie de Looz-Corswarem hadden dezelfde adellijke allures als de familie de Merode, maar hun kinderen waren reeds hun puberjaren ingegaan, op één enkele uitzondering na, toen besloten werd hun brieven te bewaren.

De meeste familiehistorici focusten zich echter op de relatie tussen ouders en kleine kinderen die niet verder reikten dan tienjarige leeftijd. Aangezien zij al moeite hadden een volwaardige kindertijd in het verleden te plaatsen, erkenden zij niet dat de adolescentie als een

---

⁷² A. TREPP, ‘The Emotional Side of Men in Late Eighteenth-Century Germany (Theory and Example)’, *Central European History*, 27 (1994), 132-134; R. GHESQUIERE, *Littéraire verbeelding 2. Een geschiedenis van de Europese literatuur en cultuur vanaf 1750*, Leuven, 2006, 19.

⁷³ CUNNINGHAM, *Children and Childhood*, 1-4.

⁷⁴ DEKKER, *Uit de schaduw in 't grote licht*.

⁷⁵ A. BAGGERMAN en R. DEKKER, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Amsterdam, 2005.

⁷⁶ R. TRUMBACH, *The Rise of the Egalitarian Family. Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England*, New York, 1978.

⁷⁷ A. BAGGERMAN en R. DEKKER, ‘Adel en autobiografisch schrijven in Nederland, 1500-1814’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 21 (2014), 173-183.

⁷⁸ J. CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar*.

aparte levensfase tussen de kindertijd en de volwassenheid bestond. Cultuurhistorici Natalie Zemon Davis en Robert Muchembled bewezen echter dat adolescenten, die zich onderscheiden van zowel kinderen als volwassenen, ook in de vroegmoderne periode voorkwamen.⁷⁹ In navolging van hen kwamen dan ook enkele standaardwerken betreffende adolescentie en intergenerationeel conflict in het verleden tot stand.⁸⁰ De adolescentie was ook in het verleden een woelige en moeilijke periode in de ouder-kindrelatie want “the child matured into adulthood and spread its wings while the parent still clung to the youth’s inexperience of flight.”⁸¹ Dit terrein van de ouder-kindrelatie heeft maar ondermaats de aandacht verkregen van het historisch onderzoek. Zo nam de Amerikaanse historicus Steven Ozment de woelige periode in de relatie tussen ouder en adolescente en volwassen kind tot zijn onderzoeksveld, maar focuste zich niet op de adel en bekeek vooral de zestiende-eeuwse Duitse landen.⁸² Ook is op dit vlak de meervoudige biografie van de Britse kunsthistorica Stella Tillyard noemenswaardig. De turbulente relatie tussen de hertog en hertogin van Richmond en hun oudste dochters in de tweede helft van de achttiende eeuw vormde haar onderzoeksobject. Vanwege het verhalende karakter en de aandacht voor historische sensatie werd haar werk ook door een breed publiek gesmaakt.⁸³

In navolging van bovenstaande historici zal deze studie de familie de Looz-Corswarem bestuderen als een spiegel van de emotionele cultuur van de adel in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw. Aan de hand van de briefwisseling binnen twee gezinnen in deze adellijke familie zal de relatie tussen een ouder en zijn of haar adolescente en volwassen kind onder de loep genomen worden. Daarbij is aandacht voor zowel het standpunt van de ouder als dat van het kind.

---

⁷⁹ N. DAVIS, ‘The reasons of misrule: youth groups and charivaris in sixteenth-century France’, *Society and Culture in Early Modern France. Eight Essays by Natalie Zemon Davis*, Stanford, 1975, 97-124; R. MUCHEMBLE, *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie*, Amsterdam, 1991, 252-272.

⁸⁰ J. GILLIS, *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations, 1770 to the Present*, Londen, 1981; I. KRAUSMAN BEN-AMOS, *Adolescence and Youth in Early Modern England*, New Haven en Londen, 1994.

⁸¹ ROBERTS, *Through the keyhole*, 35.

⁸² S. OZMENT, *Three Behaim Boys. Growing up in Early Modern Germany*, New Haven en Londen, 1990; S. OZMENT, *The Bürgermeister’s Daughter. Scandal in a Sixteenth-Century German Town*, New York, 1996.

⁸³ S. TILLYARD, *Aristocrats. Caroline, Emily, Louise and Sarah Lennox 1740 – 1832*, Londen, 1994. Ook een Nederlandse vertaling verscheen: S. TILLYARD, *In naam van de liefde: het leven van Caroline, Emily, Louisa en Sarah Lennox 1740-1832*, Amsterdam, 1995. Vanwege de populariteit werd Tillyards werk ook verfilmd in een BBC-miniserie en uitgezonden op de Britse televisie in 1999, later verscheen ook een uitgave op dvd: D. CAFFREY, *Aristocrats*, dvd, BBC, 2009.

II Adellijke ouders en kinderen

De belangrijkste functie van het adellijke gezin in de vroegmoderne samenleving bestond uit het grootbrengen van kinderen die de bloedlijn en status van de familie konden voortzetten. Dit hoofdstuk benadert de drie voornaamste taken van ouders, volgens de opdeling van Linda Pollock enerzijds en Jan Noordman en Henk van Setten anderzijds en ook hoe de kinderen daarmee omgingen.⁸⁴ Het eerste deel benadert de opvoeding van adellijke kinderen tijdens de Verlichting, vervolgens komt de verzorgingsfunctie aan bod en ten slotte de taak van de ouders om als voorbeeld te dienen voor hun kinderen.

2.1 Opvoeding in een tijd van Verlichting

Nieuwe ideeën voor een nieuwe tijd: Locke en Rousseau

Het was niet zozeer het concept van een kindertijd als aparte levensfase dat tijdens de achttiende eeuw vorm kreeg, maar wel de idee van de kindertijd als een cruciale opvoedingsfase. De filosofische stroming van het empirisme die op het einde van de zeventiende eeuw op de Britse eilanden tot bloei was gekomen verzette zich immers tegen de idee dat kennis bij de mens aangeboren was. Volgens vooraanstaande empiristen zoals Francis Bacon (1561-1626) en John Locke (1632-1704) kon kennis enkel voortkomen uit de zintuiglijke waarneming of ervaring, en was de menselijke rede geen door God gegeven vaardigheid zoals de Franse rationalisten beweerden. Vooral Locke kreeg een voorname interesse in de kindertijd en het grootbrengen van kinderen. Vanuit de idee dat de mens ter wereld kwam zonder enige vorm van kennis was het immers de opvoeding die de mens vanaf zijn geboorte kennis bijbracht via de zintuiglijke waarneming. Bijgevolg moest de mens zijn blik richten op het kind en de kindertijd wilde hij de basis van ware kennis terugvinden. In 1693 bracht Locke zijn bevindingen ter publicatie in het werk *Some Thoughts Concerning Education*. Hij populariseerde hiermee de idee dat een kind ter wereld kwam als een *tabula rasa*, een onbeschreven blad papier dat door ervaringen in de directe omgeving werd bewerkt en gevormd. In de eerste levensjaren kregen dan de eerste *simple ideas* vorm die door een gepaste opvoeding en educatie konden uitgroeien tot *complex ideas*. Van het werk verschenen meerdere vertalingen en het kreeg ook navolging op het Europese vasteland.⁸⁵

---

⁸⁴ L. POLLOCK, 'Parent-Child Relations', D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 191-220; J. NOORDMAN en H. VAN SETTEN, 'De ontwikkeling van de ouder/kind-verhouding in het gezin', H. PEETERS et al. red., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988, 140-162.

⁸⁵ A. BENZAQUÉN, 'Childhood, Identity and Human Science in the Enlightenment', *History Workshop Journal*, 57 (2004), 35-36 en 38; C. HEYWOOD, *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge, 2001, 23-24.

Locke had misschien niet een ideaal opvoedingsmodel voor ogen, maar vestigde wel de aandacht van de Europese intelligentsia op het belang van de observatie van kinderen. Ook legde hij de nadruk op de verantwoordelijkheden van de volwassen opvoeder die de educatie, dé motor bij uitstek om kinderen te laten opgroeien tot rationele wezens, moest beschouwen als het invullen van een blanco vel papier.⁸⁶ *Some Thoughts Concerning Education* maakte van de opvoedingskwestie een 'hot topic' binnen de Verlichting. In Frankrijk groeide deze belangstelling in het midden van de achttiende eeuw uit tot een heuse 'kinderwetenschap'. Verlichte geesten met een belangstelling voor filosofie en natuurwetenschap gingen de uitdaging van Locke aan om het kind als de basis van alle kennis te aanschouwen. Zo had Georges-Louis Leclerc (1707-1788), graaf de Buffon, in het traktaat *De l'enfance* dat hij in 1749 publiceerde als onderdeel van het tweede deel uit zijn befaamde encyclopedie *Histoire naturelle, générale et particulière* ruim de aandacht voor het kind en de kindertijd.⁸⁷ Ook later bestudeerden wetenschappers zoals Étienne Bonnot de Condillac (1714-1780) en Charles Bonnet (1720-1793) in navolging van graaf de Buffon hetzelfde onderwerp. Hoewel zij Lockes bevindingen als uitgangspunt namen, gingen deze Franse onderzoekers er niet altijd mee akkoord. Het probleem dat volwassenen hun eerste kinderjaren niet meer konden speelden hen parten aangezien het net die periode in het leven van de mens was dat de eerste *simple ideas* vorm kregen. Zij hadden dan ook steeds meer de neiging om hun toevlucht te zoeken in het dualisme zoals uiteengezet door René Descartes (1596-1650). Volgens hen was het onmogelijk dat kennis louter door de accumulatie van zintuiglijke waarnemingen tot stand kon komen. Bijgevolg moest er een soort levenskracht aanwezig zijn die de mens vanaf zijn geboorte reeds begiftigde met de simple ideas in zijn verstandelijk vermogen. Educatie, of de interventie van volwassenen in het leven van kinderen, was volgens de Buffon de katalysator die kinderen vervolgens omvormde tot rationele wezens. Het was dan ook de opvoeder die de zintuiglijke waarneming van kinderen moest begeleiden en eventueel bijsturen.⁸⁸

Tegelijk met deze vernieuwde focus van de wetenschap op de kindertijd werden de traditionele opvoedingspraktijken steeds meer ter discussie gesteld. De jaren 1760 kenden dan ook een explosie aan pedagogische verhandelingen, zowel in Frankrijk als daarbuiten, gestimuleerd door het uitschrijven van prijsvragen door wetenschappelijke instituten en geleerde genootschappen.⁸⁹ Het is echter niemand minder dan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) die een enorme invloed heeft gehad op het kindbeeld en de opvoedingspraktijk naar het einde van de achttiende eeuw toe. In

---

⁸⁶ H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, Londen, 1995, 62-64.

⁸⁷ De *Histoire naturelle* van de graaf de Buffon bedroeg 36 delen, gepubliceerd tussen 1749 en 1788, en behandelde de mens, viervoeters, vogels, mineralen en de aarde. (In voetnoot) BENZAQUÉN, 'Childhood, Identity and Human Science in the Enlightenment', 54.

⁸⁸ BENZAQUÉN, 'Childhood, Identity and Human Science in the Enlightenment', 37-44.

⁸⁹ A. BAGGERMAN en R. DEKKER, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Amsterdam, 2005, 66.

1762 publiceerde deze te Parijs en Amsterdam de verhandeling *Emile, ou De l'éducation* waarin hij zijn bevindingen over de kindertijd en de opvoeding in een verhaal opgebouwd rondom het fictieve kind Emile uiteenzette. De eerste drie delen behandelden Emile als kind, het vierde deel ging in op de adolescentie en het vijfde deel bekeek de opvoeding van zijn vrouwelijke tegenspeelster Sophie. De opvoedingsideeën waren radicaal, provocerend en zelfs antiklerikaal zodat *Emile* in hetzelfde jaar van publicatie nog verboden werd door de Franse overheid, maar bracht tegelijkertijd een radicale wijziging binnen het geldende kindbeeld van die tijd. Kinderen waren niet langer belast met de erfzonde waardoor ze even zwak en zondig werden beschouwd als volwassenen: ze kwamen als onschuldige en zuivere wezens ter wereld, puur en ongeschonden door de erfzonde.

Rousseau verklaarde dat hij de opvoedingstheorieën van al zijn voorgangers verwierp, ook al ontleende hij veel aan hen voor zijn eigen theorie. Enkel het werk van John Locke verwierp hij niet, integendeel, voor hem had hij groot ontzag. Toch volgde hij niet blindelings de ideeën van Locke, maar paste deze aan naargelang zijn eigen bevindingen. Zo stelde hij het kind niet voor als een onbeschreven blad klaar om ingevuld te worden, maar als een 'reservoir' gevuld met aangeboren capaciteiten. In het kind zag Rousseau de natuurlijke toestand van de mens die cultuur en beschaving zo min mogelijk mochten verstikken. "Alles is goed als het uit handen van de Schepper komt, alles raakt verdorven in de handen van de mens" benadrukte hij in de openingszin van *Emile*. Het kind moest in de natuur opgroeien, bij voorkeur op het platteland en ver weg van de stedelijke kernen. Daar moest het alle vrijheid verkrijgen om zichzelf te kunnen ontwikkelen volgens de natuurlijke principes. Kennis en vaardigheden moest het opdoen in praktijk met de natuur als leermeester. Voor zijn geestelijke ontwikkeling stond de *amour propre* of eigenliefde centraal, maar door cultuur opgewekte passies zoals ijdelheid en eigenbelang moest de opvoeding afremmen. Leren door ondervinding was de leuze van Rousseaus opvoedingsideaal en straffen om respect en gehoorzaamheid af te dwingen was daarbij overbodig. Vanuit de idee dat 'het kwaad zichzelf straft' vertrouwde de filosoof op de zelfcorrigerende werking van de natuur.⁹⁰

Rousseau stelde echter een onbereikbaar ideaal voor dat wel als fictief model functioneerde, maar zo goed als onmogelijk toe te passen was in de praktijk. Zo is Emile een uitzonderlijk kind dat amper een evenbeeld had in de werkelijkheid: hij is een weeskind van rijke komaf en altijd kernegezond. In tegenstelling tot de zwakke en afhankelijke wezens van de Buffon waren kinderen volgens Rousseau sterk en onafhankelijk.⁹¹ Bovendien betrok hij liever geen ouders bij de opvoeding van zijn geesteskind want die stonden de 'natuurlijke opvoeding' toch alleen maar in de weg. Wel had hij kritiek op de dominerende positie van de vader binnen het familieleven die hij

---

⁹⁰ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 61-64 en 85; HEYWOOD, *A History of Childhood*, 24; CUNNINGHAM, *Children and Childhood*, 65.

⁹¹ J. BLOCH, *Rousseauism and education in eighteenth-century France*, Oxford, 1995, 49-50; BENZAQUÉN, 'Childhood, Identity and Human Science in the Enlightenment', 40-41.

wilde terugdringen. Locke had de rol van de moeder nog willen terugdringen want haar verwennerij en tederheid kon het lege blad immers een verkeerde invulling geven, maar volgens Rousseau moest de moeder haar natuurlijke positie als verzorgster opnemen en de affectieve band met het kind onderhouden en stimuleren.⁹² Enkele ouders uit de gegoede klassen experimenteerden met de nieuwe opvoedingsidealen van Rousseau, maar bereikten vaak desastreuze eindresultaten. Kinderen die tijdens hun kinderjaren veel vrijheid hadden gekregen werden in hun latere leven immers onhandelbaar en rebels.⁹³ Rousseau was immers eerder een man van de theorie dan van de praktijk, zo ook in zijn privéleven. De hedendaagse literatuur over Rousseau legt zo de nadruk op het feit dat hijzelf liever zijn eigen kinderen te vondeling legde dan ze zelf op te voeden.

De ideeën van Rousseau waren dan wel moeilijk om te zetten in praktijk, maar kregen wel veel navolging in Europa. Ook in het Heilige Roomse Rijk kregen zijn bevindingen voet aan de grond, meer bepaald in het gebied van de Thüringse Staten ontstond de nieuwe pedagogische beweging van de filantropijnen. De filantropijnse beweging wilde de ideeën van Rousseau vertalen naar de praktijk via de oprichting van scholen of *philantropina*, de uitgave van tijdschriften en adviesliteratuur en de oprichting van eigen boekhandels voor school- en kinderboeken. Voorvechters van deze beweging, zoals Johann Bernard Basedow (1724-1790), Joachim Heinrich Campe (1746-1818) en Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811), wilden van de verlichte opvoeding een algemeen goed maken en waren ervan overtuigd dat een betere opvoeding van de toekomstige generaties zou resulteren in een betere wereld. Zij haalden de mosterd bij *Emile, ou de l'éducation*, maar onderwierpen de verhandeling wel aan een herziening. Het extreme isolement en onfeilbare vertrouwen in de natuur van Rousseau werd vervangen door de sociale omgeving van een school op het platteland. Toezicht op en disciplineren van de kinderen waren daarbij van belang want een menselijk ingrijpen in de opvoeding bleef onmisbaar. De idee van praktijkervaring als bron van kennisverging bleef behouden en de filantropijnen stimuleerden bij kinderen het bewerken van eigen tuintjes, sleutelen aan werkbanken en lichamelijke oefening. Op vlak van straffen vonden de filantropijnen dat het zichzelf straffende kwaad indien nodig geholpen mocht worden en stelden een systeem met beloning en straf in het werk om gehoorzaamheid en discipline bij kinderen op te wekken.⁹⁴

Wat al deze achttiende-eeuwse opvoedingstheorieën gemeen hadden was dat de observatie van kinderen noodzakelijk was om in een goede opvoeding te kunnen voorzien. Locke had hier reeds op gehamerd en Rousseau beklemtoonde nog eens de noodzaak om de individuele aard van een kind te doorgronden en daar een gepaste opvoeding op af te stemmen. Het karakter van zoon of dochter doorgronden kon enkel als ouder en kind een hechte vertrouwensband met elkaar opbouwden

---

⁹² CUNNINGHAM, *Children and Childhood*, 65-66.

⁹³ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 64-68.

⁹⁴ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 68-75 en 85-93.

waarbij zij de opvoeding niet te veel uit handen mochten geven. De filantropijnen behielden deze observerende methode, maar verleenden bijsturing indien passies of driften het kind dreigden te overmeesteren. De idee dat emoties bijsturing nodig hadden bestond bovendien al sinds de klassieke oudheid, maar de verlichte pedagogen legden de nadruk op de beheersing van emoties en niet zozeer de onderdrukking ervan. Observatie door de opvoeder en aansporing tot zelfreflectie moest zodanig bij kinderen positieve gevoelens stimuleren en negatieve gevoelens afremmen.⁹⁵ Hadden deze pedagogische theorieën en Verlichte opvoedingsidealen echter ook een daadwerkelijke invloed op de opvoedingspraktijk binnen een adellijke familie uit de Zuidelijke Nederlanden?

Adellijke opvoedingspraktijk in de Zuidelijke Nederlanden

Onder de landvoogdij van Karel van Lotharingen (1712-1780), de schoonbroer van keizerin Maria-Theresia, kregen de Verlichte ideeën rond staatsinrichting en organisatie van de samenleving voet aan grond in de Oostenrijkse Nederlanden. De hervormingsdrang volgens moderne ideeën kenmerkte de regeringspraktijk van gezagsdragers zoals Patrice-François de Neny (1716-1784) en gevolmachtigd minister Karl Johann Philipp von Cobenzl (1712-1770). Deze moderniseringsgolf kende een hoogtepunt onder het bewind van keizer Jozef II die tegenwoordig als schoolvoorbeeld geldt van het 'verlicht despotisme'. Moderniteit trad echter in conflict met traditie, en Jozef II joeg de gevestigde machten zoals de adel en de Kerk tegen zich in het harnas.⁹⁶ De gebieden van de Luikse prins-bisschop lagen wel kriskras naast en rond de Oostenrijkse Nederlanden, maar stonden niet onder het gezag van Brussel en de Habsburgers. Bovendien hield Luik de hele vroegmoderne periode vast aan het neutraliteitsprincipe en de Europese grootmachten erkenden de soevereiniteit van het prinsbisdom.⁹⁷ De prins-bisschop had echter geen absolute macht en moest het gezag delen met de hogere clerus vertegenwoordigd door het kapittel van de Sint-Lambertuskathedraal, de adelstand en de vertegenwoordigers van de 23 Goede Steden. In 1763 verkozen de kanunniken van het Sint-Lambertuskapittel Charles-Nicolas d'Oultremont (1716-1771), afkomstig uit een adellijke en invloedrijke familie van eigen bodem, en wezen daarmee de kandidaten voorgesteld door de grootmachten af. Het beleid van d'Oultremont maakte voornamelijk werk van het uitschakelen van de vijanden van het katholieke geloof en de versterking van de kerkelijke instellingen ten koste van

---

⁹⁵ *Ibidem*, 76-78 en 101-104.

⁹⁶ J. BLOM en E. LAMBERTS red., *Geschiedenis van de Nederlanden*, Amersfoort, 2013, 192-193 en 233-235.

⁹⁷ Het prinsbisdom was echter op vele vlakken afhankelijk van haar buurlanden: de Nederlandse Republiek leverde graan via de Maas, de aanstelling van een nieuwe prins-bisschop was het politieke speelveld van Beieren, Saksen, Oostenrijk en Frankrijk en Luik was financieel en militair afhankelijk van Frankrijk met een enorme schuldenberg tot gevolg. Wel kon Luik economisch profiteren van haar strategische ligging: de belangrijke handelsroutes die de Vlaamse en Brabantse handelssteden verbonden met het Rijnland, de Champagnestreek en Lotharingen doorkruisten het prinsbisdom. E. HÉLIN, 'Het prinsbisdom Luik op het politieke schaakbord', P. JANSSENS red., *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Gent, 2006, 259-286.

de adel en de Goede Steden. Het Verlichte gedachtegoed was hij liever kwijt dan rijk wat hij bewerkstelligde door de censuur te verstrengen.⁹⁸ Zijn opvolger François-Charles de Velbrück (1719-1784) daarentegen was als verlicht despoot het evenbeeld van Jozef II in het prinsbisdom Luik. Volgens het filosofische principe dat het beleid zich moest wijden aan 'het algemeen welzijn van het volk' voerde Velbrück een hele reeks hervormingen door.⁹⁹ Bovendien wilde hij de Verlichting verder verspreiden en richtte in 1779 de *Société d'émulation* op naar het voorbeeld van de regionale academies in Frankrijk. Dit genootschap had als doel om de kunsten en wetenschappen te stimuleren, maar groeide uit tot een verzamel- en broedplaats van Verlichte ideeën.¹⁰⁰

Het was in deze sociaal-politieke context dat Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem (1732-1803) opgroeide alvorens hij zelf een gezin stichtte. In de beginjaren van zijn adellijke leven had hij enkel zijn luisterrijke naam als 'graaf de Looz-Corswarem' om van te genieten want een patrimonium had zijn vader hem niet nagelaten. Joseph-Clément de Looz-Corswarem (1696-1761) had het immers in zijn hoofd gehaald om te trouwen met een jongedame van buiten zijn stand, namelijk een eenvoudige klermaakster met de naam Jeanne d'Anglure (†1743). Bijgevolg werd Joseph-Clément door zijn vader onterfd en bleef bij diens dood dusdanig met lege handen achter, behalve dan de heerlijkheid Château-Etienne die hij nog had weten te recupereren. De heerlijkheden van zijn voorouders, waaronder Corswarem als dé heerlijkheid bij uistek waaraan de familie haar naam te danken had, gingen over op een tante en vervolgens naar de hertog de Looz-Corswarem. Dit betekende echter niet dat Joseph-Clément volledig verkommerde in de marge. Als edelman had hij immers nog altijd toegang tot het adellijke beroepsleven, zo werd hij ondermeer kamerheer van Rooms keizer Leopold I, en bouwde hij een succesvolle carrière in het leger uit als officier van een regiment dragonders totdat hij gewond raakte aan zijn been in een veldslag tegen de Turken.¹⁰¹ Vanaf de jaren 1760 stelde Guillaume-Joseph echter alles in het werk om de verloren bezittingen van zijn vader terug in handen te krijgen.¹⁰² Achtereenvolgens verwierf hij, al dan niet met langdurige gerechtelijke procedures, de heerlijkheden van Bomerée (1762), Denée (1763), Landelies (1763) en

---

⁹⁸ B. DEMOULIN en J. KUPPER, *Histoire de la principauté de Liège. De l'an mille à la Révolution*, Toulouse, 2002, 191-194 en 202.

⁹⁹ Deze hervormingen waren vooruitstrevend en hielden onder meer in: oprichting van ziekenhuizen ter bevordering van de volksgezondheid, instelling van openbare werken als oplossing voor het armoedeprobleem, economisch beleid afgestemd op de heropleving van de handel en ontwikkeling van fabrieken, evenredige verdeling van de belastingsdruk en modernisering van het algemeen onderwijs. *De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Brussel, 1983, 137-138.

¹⁰⁰ DEMOULIN, *Histoire de la principauté de Liège*, 203-206 ; *De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, 140-141.

¹⁰¹ P. MENGAL, 'Un grand seigneur de la fin du XVIIIe siècle. Guillaume-Joseph, 4e duc de Looz-Corswarem (1732-1803), *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 172 (1974), 262-263.

¹⁰² D. DROIXHE, 'Noblesse éclairée, bourgeoisie tendre dans la principauté de Liège au XVIIIe siècle', R. MORTIER en H. HASQUIN red., *La noblesse belge au XVIIIe siècle*, (Études sur le XVIIIe siècle, 9), 1982, 14-15.

Faulx (1765), alsook het graafschap Niel (1764).¹⁰³ Het kasteel van Landelies werd zijn thuisbasis op het platteland en te Nijvel en Luik vestigde hij een stedelijke residentie.

Guillaume-Joseph had dan wel niet het uitgebreide aantal landerijen en middelen tot rijkdom als zijn hertogelijke 'neefjes', maar slaagde wel in dat opzet waar de eerste hertogen de Looz-Corswarem en de Corswarem-Looz in mislukten: de voortzetting van de bloedlijn. Sinds augustus 1763 was hij getrouwd met Marie-Emmanuelle d'Aix (1740-1788), een adellijke dochter en voormalig kanunnikes van het kapittel van Moustier, die hem verspreid over een tijdspanne van achttien jaar meerdere kinderen schonk waarvan er zeven in leven bleven.¹⁰⁴ Dit was niet ongevoel in een periode waar geen efficiënte anticonceptiemiddelen voorhanden waren. De komst van kinderen was dus niet beperkt tot een aantal jaar binnen het huwelijk, maar gedurende het hele huwelijk kon een vrouw zwanger raken tenzij de natuur of ouderdom dit verhinderde.¹⁰⁵ Ook het gezin van Guillaume-Joseph was kroostrijk met zeven kinderen: Clémentine (°1764), Charlotte (°1766), Thérèse (°1768), Charles-Louis (°1769), Joseph-Arnould (°1770), Marie-Emmanuelle (°1774) en Amour (°1782). De twee jongste telgen binnen het gezin werden door de briefschrijvers steevast benoemd met hun bijnaam: 'Mouche' voor Marie-Emmanuelle en 'la Petite' voor Amour.

Of vader en moeder de Looz-Corswarem werken zoals die van Locke en Rousseau hebben gelezen is niet duidelijk. Bovendien was de invloed van Rousseaus bevindingen op de opvoeding in praktijk aanvankelijk beperkt. Pas op het einde van de jaren 1770 kreeg zijn werk een grotere navolging, hoewel het ook toen nog kritiek uitlokte.¹⁰⁶ Wel moeten ze onder invloed van de Verlichting hebben gestaan vanwege hun contacten met elite kringen. Daarnaast was er in het prinsbisdom Luik bij de adel en hogere burgerij een grote interesse in de Verlichte ideeën. Het vooraanstaande tijdschrift *Journal Encyclopédique* dat sinds 1756 door Pierre Rousseau werd uitgegeven, eerst in Luik en daarna in Bouillon, had sterk bijgedragen tot de verspreiding van de Verlichte filosofie in de Zuidelijke Nederlanden. Ook het befaamde *L'Esprit des Journeaux* publiceerde sinds 1772 vanuit Luik bloemlezingen met stukken over de Verlichting afkomstig uit de buitenlandse pers. De werken van Voltaire en de Montesquieu waren de paradepaardjes van de Luikse drukkers, maar ook bestond een clandestiene verspreiding van Rousseaus werk hoewel een officiële oplage op zich liet wachten tot 1781.¹⁰⁷

---

¹⁰³ L. DENIS, 'Le dernier seigneur de Wavre en Brabant wallon. Guillaume-Joseph-Alexandre, 4e duc de Looz-Corswarem et de Corswarem-Looz (1732-1803)', *Wavriensia. Bulletin du Cercle Historique et Archéologique de Wavre et de la Région*, 28 (1979), 137.

¹⁰⁴ B. D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin. Bulletin bimestriel édité par l'Association royale office généalogique et héraldique de Belgique*, 2013, 78 (403), 25-27; J. DOUXCHAMPS, *Chanoinesses et chanoines nobles dans les Pays-Bas et la principauté de Liège*, Wépion, 1996, 5.

¹⁰⁵ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 192.

¹⁰⁶ BLOCH, *Rousseauism*, 58-60.

¹⁰⁷ *De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, 130-132, 148-150 en 160-161.

De praktijkgerichte filantropijnen hadden echter op het einde van de achttiende eeuw geen al te vaste grond onder de voeten in de Zuidelijke Nederlanden. Het culturele en intellectuele leven van de elite in deze katholieke gebieden werd er gestileerd op dat van Frankrijk. In de Noordelijke Nederlanden hadden de filantropijnen meer succes, mede omdat de burgerlijke elite van de Nederlandse Republiek zich in de loop van de achttiende eeuw steeds meer op de cultuur van hun Duitse oosterburen gingen oriënteren.¹⁰⁸ Of de familie de Looz-Corswarem veel aan de Verlichte pedagogie ontleende voor het grootbrengen van haar eigen kinderen is vanuit de familiale correspondentie niet af te leiden. In praktijk bleef de invloed van deze pedagogische vernieuwingen afkomstig uit vaak radicale en controversiële theorieën immers beperkt tot het doorsijpelen van enkele aanvaardbare ideeën in de bovenlaag van de samenleving. De familie de Looz-Corswarem behoorde tot de ‘Verlichte adel’ van het prinsbisdom Luik, maar hield wellicht eerder vast aan meer traditionele opvoedingspraktijken.

Wat wel opvalt in de brieven is dat de kinderen op latere leeftijd een aantal keer de loftrompet staken over de opvoeding die ze hadden genoten. Zo berichtte oudste dochter Clémentine haar vader in september 1786, op een moment dat haar ouders tijdelijk afwezig waren, vanuit de stedelijke residentie te Nijvel:

*“Soyez tranquille, cher papa, notre conduite est aussi irréprochable en votre absence qu’en votre présence. Toutes les personnes que nous cultivons peuvent en répondre et en rendre compte. D’ailleurs, je prends plaisir à prouver que quand on a reçu une bonne éducation.”*¹⁰⁹

Een goede opvoeding was dus een middel tot distinctie bij de adel, een gegeven om mee te pochen en zich ten opzichte van de rest van de samenleving te onderscheiden. Tegelijk was het ook een argument voor de kinderen om te bewijzen dat ze zelfstandig konden zijn. Hun ouders konden erop vertrouwen dat ze geen kattenkwaad zouden uithalen want ‘zo waren mensen van hun stand nu eenmaal niet opgevoed’. Ook de oudste zoon Charles-Louis kon het niet laten om een keer de goede opvoeding die zijn vader hem altijd had verleend te prijzen:

*“C’est toujours avec un nouveau plaisir que je reprend la plume à la main pour vous témoigner les sentiments de mon cœur, pour vous le mettre à découvert. [...] Car je vous le jure, il ne se passe pas un instant que vous ne soyez représenté à mon esprit. Soit par les conseils que vous m’avez donné, qui me viennent présentement à propos et que je trouve à employer. Soit par toutes les bontés que vous avez toujours eu pour notre éducation, et que chaque chose me retrace l’utilité que cela me fait.”*¹¹⁰

---

¹⁰⁸ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 70-71.

¹⁰⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 21 september 1786.

¹¹⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 3 juli 1790.

Een opvoeding weg van huis

Het was vooral tijdens de eerste levensjaren dat ouders fysiek dichtbij hen stonden, maar naarmate hun kinderen ouder werden wilden de ouders de goede opvoeding voortzetten. Voor de gegoede klassen in de Zuidelijke Nederlanden betekende dat een scholing buitenshuis. Tijdens de kindertijd moesten immers de intellectuele vaardigheden zich ontwikkelen en kreeg de religie een diepgewortelde basis. Als de ouders, huisleraren of gouvernantes de basisbeginselen hadden bijgebracht, dan konden kinderen meestal al op zes- à zevenjarige leeftijd naar een schoolinstelling. Daar vervulde ze hun intellectuele en religieuze vorming en leerden ze tegelijk om zelfstandig te zijn.¹¹¹ De familie de Looz-Corswarem past binnen dit beeld en stuurde haar kinderen naar het pensionaat of de kostschool. Voor de meisjes binnen het gezin de Looz-Corswarem betekende dat het klooster van de *chanoinesses de Saint-Sépulcre*, of kortweg de 'Sépulcrines', te Charleville.¹¹² Of de jongens op kostschool hebben verbleven is niet bekend, maar wel vervolgden ze op latere leeftijd hun opleiding aan de universiteit van Douai.

De kostschool betekende misschien wel een fysieke scheiding tussen ouder en kind, maar de controlerende en bezorgde houding van de ouders ging gewoon voort. Via regelmatige correspondentie onderhielden zij het contact met hun kinderen, dat zij bovendien zelf bij hun kinderen stimuleerden. Zo vroeg moeder Marie-Emmanuelle expliciet aan haar dochter Charlotte om elke week nieuws uit te brengen over haar leven in het klooster. Daarnaast onderhield vader Guillaume-Joseph een verzorgde briefwisseling met Constance de Mirwart, prioeres van de Sépulcrines te Charleville, om te weten wat er met zijn dochters gebeurde.¹¹³ De verhouding tussen ouder en kind was dus een mengeling van distantie en betrokkenheid. Bij kinderen wekte deze scheiding geen wrok want scholing buitenshuis, doorgaans uitgekozen door de vader, werd als de gangbare praktijk beschouwd. Tegelijk vormde het de gelegenheid voor adolescenten om te ontsnappen aan de controle van hun ouders.¹¹⁴ Heimwee en het gemis van hun ouders is echter een element dat frequent voorkomt in de brieven van de kinderen, vooral van de twee kleinsten die hun

---

¹¹¹ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 202-204; J. VERBERCKMOES, 'Noble Women Managing Family Lives. The Private Letters of the Goubau Sisters in 18th Century Antwerp', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), 441.

¹¹² Bij de confiscatie van de kerkelijke goederen door de Franse staat in 1789 werd ook het klooster van de Sépulcrines te Charleville getroffen. Bijgevolg gingen de drie oudste dochters van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem tijdelijk naar het klooster *Saint-Claire* te Luik, maar de twee jongste dochters vonden een onderkomen in de abdij van La Thure in het graafschap Henegouwen.

¹¹³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 842: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 19 augustus 1785[?]; BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 273: Brieven van Constance de Mirwart aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem.

¹¹⁴ R. DEKKER, 'Children on their Own. Changing Relations in the Family: the Experience of Dutch Autobiographers, Seventeenth to Nineteenth Centuries', A. SCHUURMAN en P. SPIERENBURG red., *Private Domain, Public Inquiry. Families and Life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the Present*, Hilversum, 1996, 61-65.

eerste stappen in het leven op het pensioonaat moesten zetten. *“Mon très chere papa!”* riep zijn zesjarige dochter Amour uit bij het begin van een van haar vroegst bewaarde brieven,

*“Je suis très tris[t]e de ne pas être près de vous. J’espère que vous reviendrez bientôt et que vous n’i[r]ez plus à Nivelles sans moi parce que j’aime bien de vous voir parce que sa me fait un grand plaisir.”*¹¹⁵

Ook haar oudere zus Marie-Emmanuelle leefde liever niet gescheiden van haar vader en moeder en zou graag terugkeren naar ‘die gelukkige dagen in Landelies’, maar troostte zichzelf dan maar met de idee dat het voor haar eigen goed was:

*“Car je sais que c’est pour mon bien je ferai tout mon possible de m’appliquer afin de me rendre capable pour la sortie du couvent. Pour vous donner toute la satisfaction possible sachant bien que tout ce que je cernerai présentement, je recueillirai dans la suite avec accourdance. Je me flatte, cher papa, j’aurai l’honneur de vous voir un peu.”*¹¹⁶

De drie oudste dochters hadden daarentegen al meer ervaring met het leven in het pensioonaat en vonden langzaamaan hun weg in het zelfstandige leven. Als hun ouders echter een tijdje niets van zich lieten horen of als de post om een of andere reden vertraging had, uitte zich dat ook in hun brieven. Zo zorgde het gebrek aan nieuws van het thuisfront enerzijds voor ongerustheid want het uitblijven van brieven kon wel eens betekenen dat een ziekte of ernstig voorval hun ouders ophield. Toen Clémentine al een tijd niets meer van haar ouders had gehoord, begon ze haar brief gedateerd op 5 april 1785 alzo:

*“Je suis fort inquiète de ne pas recevoir de vos nouvelles. Mille choses me viennent en tête, et celle qui m’accable le plus es la crainte que vous ne soyez incommodé ou maman. Ne tardez donc pas, je vous en supplie, cher papa, à m’écrire et à me dire la cause de ce long silence. Tout retard de votre part me peine, car je n’ai de plus grand plaisir qu’à lire vos lettres, remplies de tendresse pour une fille dont la sienne est à son comble.”*¹¹⁷

Ook haar zus Charlotte uitte in deze periode gelijkaardige gevoelens:

*“Je suis très étonais de se que je ne resois plus de vos nousvelle. J’espère que vous n’aitre pas malade, ni ma chère mamaent, non plus car s’e[st] ce qui m’inquiété le plus. Mon cher papa, je vous prire de me donais de vos nousvelle le plustaux qu’il vous sera possible à fit que mont inquiété tente sous un peut calmais.”*¹¹⁸

Anderzijds was het ook een grote bron van frustratie en ontgoocheling voor de kinderen indien na regelmatig aandringen nog steeds geen nieuws van hun ouders hen ter ore kwam. Dit werd nog eens versterkt wanneer vader of moeder beloofd hadden om een bezoek te brengen of om zoon of dochter een tijdje naar huis te laten komen, maar deze belofte niet nakwamen of alleszins voor

---

¹¹⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 186: Brief van Amour de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 16 november 1788.

¹¹⁶ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 195: Brief van Marie-Emmanuelle de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 7 mei 1789.

¹¹⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 5 april 1785.

¹¹⁸ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 192: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, [s.d.].

onbepaalde duur uitstelden. Nochtans probeerde Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem zich te verantwoorden waarom hij soms bezoeken aan zijn kinderen moest uitstellen of waarom ze hem niet konden opzoeken. *“Je ne puis que vous exorter”*, zo legde hij geduldig uit in een brief aan zijn dochter Thérèse,

*“à prendre patience, aussi bien que ma chère fille Charlotte qui connaît mieux que vous l'impossibilité dans laquelle je suis de condescendre à la prière que vous me faite de venir passer quelque tems avec moi, qui, d'une part n'a pas de domicile fixe et qui de l'autre sans maison aménager, est toujours par voye et chemin par raison et par devoir.”*¹¹⁹

Als familiehoofd en man van adel was Guillaume-Joseph immers nooit veel op dezelfde plaats. Hij werd weggeroepen naar een van zijn bezittingen of landerijen, of moest voor politieke of juridische zaken te Luik, Brussel en zelfs Wenen aan zijn, of vertoefde bij de hertogelijke familie om een familiale kwestie te behandelen. Bovendien werd die laatste functie steeds belangrijker naarmate duidelijk werd dat de hertogen geen kinderen zouden krijgen en Guillaume-Joseph de eerste in lijn van de opvolging werd.

Bovenstaande uitingen van gemis of ongerustheid waren tot nu toe allemaal afkomstig van vrouwelijke leden uit het gezin de Looz-Corswarem. Was er echter op dit vlak een verschil in gevoelsexpressie tussen man en vrouw? De achttiende-eeuwse adviesliteratuur die briefetiquette behandelde benadrukte immers dat de elitaire vrouw dé briefschrijfster bij uitstek was omdat ze beter haar gevoelens kon uiten dan een man. Volgens de gangbare karaktertheorie waren vrouwen immers van nature passief en gevoeliger waardoor ze meer blijf zouden geven van emoties ten aanzien van directe familieleden. Mannen daarentegen waren van nature actief en baseerden hun gevoelsuitingen, gestimuleerd door hun analytische geest, op de rede in plaats van emoties. De invloed van het sentimentalisme in de late achttiende eeuw maakte echter ook het feit dat het mannelijk geslacht haar emoties toonde aanvaardbaar. Van mannen werd echter nog altijd verwacht dat ze niet overdreven en hun emoties net zoals hun driften wisten te beheersen.¹²⁰

Alle kinderen van het gezin de Looz-Corswarem, zowel jongens als meisjes, vertoonden in hun brieven een zekere mate van heimwee als ze hun ouders voor lange tijd moesten missen. Zo begon Charles-Louis in oktober 1786 een brief gericht aan zijn vader met: *“votre absence, mon cher papa et ma chère mama, nous parait un tems d'une longueur innexprimable, nous attendons avec impatience le moment de votre retour.”*¹²¹ Dat emoties zoals heimwee en gemis in de intieme briefwisseling tussen ouder en kind voorkomen is trouwens niet verwonderlijk. Schriftelijk contact

---

¹¹⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 205: Brief van Thérèse de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 30 mei 1791.

¹²⁰ W. RUBERG, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, Nijmegen, 2005, 33-35 en 91-96.

¹²¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 3 oktober 1786.

met de ouders hielp heimwee te verzachten en was tegelijk een middel om een bevestiging van ouderlijke bezorgdheid en affectie te verkrijgen. Bovendien hadden deze brieven een dubbele zelfdisciplinerende werking: enerzijds konden kinderen en adolescenten in tekstvorm hun emoties kanaliseren, anderzijds leerden ze hun uiting en ervaring van gevoelens af te stemmen op de gangbare normen en waarden. Kinderen schreven zo over het gemis van hun ouders en pikten tegelijk op hoe ze met hun verblijf weg van huis moesten omgaan.¹²²

Adellijke geletterdheid

Educatie en een goede opvoeding vormden voor de gegoede klassen een middel om zich te onderscheiden van andere groepen uit de standensamenleving. Ouders investeerden dan ook een aanzienlijk deel van hun tijd en geld in een scholing voor hun kinderen aangezien dat ten goede zou komen voor hun status in de toekomst. De kunst van het schrijven, waaronder ook het briefschrijven, was daarbij een onmisbaar middel tot distinctie.¹²³ Zowel meisjes als jongens van adel moesten leren lezen en schrijven want die vaardigheden zouden ze nog veel moeten gebruiken in hun latere leven. Het vroegmoderne onderwijs beschouwde lezen en schrijven echter als twee aparte vaardigheden. Eerst kwam lezen aan bod rond het vierde levensjaar, doorgaans aangeleerd door de moeder, en pas twee à drie jaar later kregen kinderen onderricht in het leren schrijven.¹²⁴

Tijdens dit leerproces maakte de manier waarop een kind schreef een hele evolutie door. Dit is merkbaar in de brieven van Amour die als kleinste telg uit het gezin de Looz-Corswarem op zesjarige leeftijd leerde schrijven. Aanvankelijk hanteerde ze een groot handschrift waarbij ze haar letters los van elkaar schreef zodat ze elke letter zorgvuldig kon afwerken. Ook zijn af en toe rasterlijnen zichtbaar die zichzelf op voorhand plaatste om op een rechte lijn te kunnen schrijven. Naarmate zij ouder werd verdwenen deze rasterlijnen en begon ze stilaan haar letters aan elkaar te schrijven. Uiteindelijk was ze de kunst van het schrijven volledig meester. Als kind pakte ze wel het briefschrijven op een speelse manier aan: soms maakte ze extra krullen aan haar kapitalen of tekende ze met haar pen bloemetjes onder de datum of naast de naam van haar vader.¹²⁵

Op de kostschool kwam het leren schrijven in een stroomversnelling. Aangespoord door hun ouders en door de prioeres te Charleville schreven de dochters van Guillaume-Joseph en Marie-Emmanuelle regelmatig brieven naar het thuisfront. Daarbij waren beginnersfouten binnen familiekring nog geoorloofd en konden ouders verbeteringen aanbrengen. Door hun correspondentie

---

¹²² RUBERG, *Conventionele correspondentie*, 91-96 en 131-134.

¹²³ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 202-204.

¹²⁴ L. POLLOCK, *A Lasting Relationship. Parents and Children over Three Centuries*, Londen, 1987, 203-205; RUBERG, *Conventionele correspondentie*, 109-110.

¹²⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 186: Brieven van Amour de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem.

te onderhouden leerden kinderen niet enkel beter te schrijven, maar verbeterden ze ook hun stijl door te kopiëren uit brieven die ze zelf ontvingen.¹²⁶ Als kinderen zich het schrijven echter niet meester maakten op jonge leeftijd, had dat vaak erbarmelijke gevolgen voor hun latere leven. De kinderen van Guillaum-Joseph kregen het schrijven allemaal onder de knie, behalve Charlotte en Joseph-Arnould. Deze twee hadden als tieners en twintigers nog veel moeite met schrijven. Dat bewijst het volgende fragment, geschreven door Charlotte de Looz-Corswarem op achttienjarige leeftijd in een brief gericht aan haar moeder. De kolom links bevat het directe transcript van Charlottes brief en de kolom rechts bevat een omzetting naar standaard Frans:

Origineel:

Ma chere mament, je vous pri d'ensbrasere mes fraire e seure poure mois. Je finit en vous demenden la benitions à tous deux et en vous s'enbrensen de tous mon ceure. Ma chere mamant, je vous pri de m'escuse de mon grivonge apre que jai leus le votre, je ne plus rien à dire. Il faut ditre avece ten d'esprit que je n'ose pas vous secire quare je brade du paspies et sa pour ni metre que de baidites. Si vous vous laise mes permaide de laisaise corige mes letre, vous trouverai bient du sengement. [...]

*J'ai l'ouneur d'etre vostre tre seube et tre obeisent
fille, Charlotte de Looz.
5 setenber 1784.¹²⁷*

Standaard Frans:

Ma chère maman, je vous prie d'embrasser mes frères et sœurs pour moi. Je finis en vous demandant la bénédiction à tous deux et en vous s'embrassant de tout mon cœur. Ma chère maman, je vous prie de m'excuse de mon griffonnage. Après que j'ai lu le votre, je ne plus rien à dire. Il faut dire avec tant d'esprit que je n'ose pas vous écrire quart je brade du papier et ça pour n'y mettre que de bêtises. Si vous vous laissez me permetts de laisser corriger mes lettres, vous trouverez bien du changement. [...]

*J'ai l'honneur d'être votre très humble et très
obéissante fille, Charlotte de Looz.
5 septembre 1784.*

Charlotte, en ook haar broer Joseph-Arnould, schreven fonetisch met veel fouten op vlak van de gangbare spelling. Zij gebruikten immers voor de klank van een bepaalde lettergreep een willekeurig gekozen lettergroepje dat ongeveer overeenkwam met die klank. Dat zij beseften dat ze niet goed konden schrijven, bewijzen de vele doorhalingen in hun brieven omdat ze onzeker waren over de schrijfwijze van een woord. Zij excuseerden zich dan ook vaak voor hun slechte geschrift dat hen bovendien weerhield om regelmatig te schrijven omdat het zo'n moeizame inspanning voor hen was. Zo begon Joseph-Arnould in 1788 een brief gericht aan zijn vader met: "*Je vous prie de me pardonner si je restait si lontan sant vous écrire. Cet ne pas faitte de volontai qui faut atribuaie cette cause, maies biens faitte de stiles et d'ordograve.*"¹²⁸ Langzaamaan is er wat verbetering zichtbaar in de spelling en de stijl van hun schrift, maar het blijft zichtbaar dat ze de kunst van het schrijven niet volledig beheersten. Er was immers een verschil tussen slordig schrijven en gewoonweg slecht

¹²⁶ RUBERG, *Conventionele correspondentie*, 109-114.

¹²⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 842: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 5 september 1784.

¹²⁸ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 200: Brief van Joseph-Arnould de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 1788.

schrijven. Vader Guillaume-Joseph ergerde zich dan ook dat zijn kinderen niet naar behoren konden schrijven. Zo stuurde hij zijn achttienjarige zoon Joseph-Arnould een vermaning waarin hij hem op de vingers tikte dat hij ‘nog altijd niet wilde leren lezen en schrijven’.¹²⁹

2.2 Tussen ziekte en gezondheid

Ziekte als een constante bedreiging van familiaal geluk

De achttiende-eeuwse geneeskunde was een wetenschap waar traditie en vernieuwing vaak hand in hand gingen. Pioniers van de vroegmoderne geneeskunde zoals Andreas Vesalius (1514-1564), William Harvey (1578-1657) en Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) deden vernieuwende ontdekkingen op vlak van de menselijke anatomie, de bloedsomloop en de microbiologie. In praktijk bleef de traditionele geneeskunde, die sinds de antieke oudheid maar weinig veranderd was, stand houden. Het was de *humorenleer* die in de dagelijkse praktijk de diagnose en remedie voor de een of andere ziekte bepaalde. Deze leer ging ervan uit dat het menselijk lichaam bestond uit vier sappen of ‘humoren’, namelijk bloed, gele gal, flegma en zwarte gal. Als iemand ziek werd, zowel op lichamelijk als op geestelijk vlak, was dat te wijten aan een verstoring van de balans tussen de humoren.¹³⁰ Ook de leden van de adellijke familie de Looz-Corswarem bekeken hun gezondheidssperikelen vanuit deze opvatting. Toen oudste dochter Clémentine aan haar ouders rapporteerde dat haar broer Joseph-Arnould beter werd, weet ze dat aan het terugkerende evenwicht van zijn humoren:

*“Il a eu la fièvre assez fort [...] Il avait mangé considérablement de façon qu’il avait presque une indigestion qui cependant lui a été salutaire parce qu’il a beaucoup évacué de bile d’humeur et conséquemment ne tousse plus tant.”*¹³¹

De genezing van haar broer was te danken aan de ‘evacuatie’ van een overtollig lichaamssap dat de balans van de humores in zijn lichaam had verstoord. Het teveel aan gal had in zijn lichaam liggen rotten, giftige dampen verspreid en bijgevolg een hevige koorts veroorzaakt.¹³² De aderlating was het meest voorkomende geneesmiddel tegen ziektes, maar een ‘natuurlijke evacuatie’ zoals Joseph-Arnould doormaakte werkte op gelijkaardige wijze.

Hoewel adolescenten een grotere overlevingskans hadden om te genezen dan baby’s of kleine kinderen, bleef een ziekte binnen de familie een van de grootste zorgen voor de overige gezinsleden. De dreiging van de dood was immers permanent en een simpel kuchje of koorts kon al

---

¹²⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 1000: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Joseph-Arnould de Looz-Corswarem, 1788[?].

¹³⁰ T. VAN HOUT, *Mietjes, monsters en barbaren. Hoe we de klassieke oudheid gebruiken om onszelf te begrijpen*, Antwerpen, 2015, 94-95.

¹³¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 21 september 1786.

¹³² VAN HOUT, *Mietjes, monsters en barbaren*, 92-95.

vlug uitdraaien op een vroegtijdig einde. Bovendien hadden ziektes vóór de uitvinding van antibiotica of andere moderne medicatie een chronisch verloop waardoor mensen vaak langdurig ziek waren.¹³³ Ouders, maar ook kinderen, wilden op de hoogte blijven van het ziekteverloop van de ander als ze van elkaar gescheiden leefden. Herhaaldelijk komen in de familiale correspondentie dan ook vragen over de toestand van de gezondheid van ouder of kind. De komst van de post werd een fenomeen waar gezinsleden verlangend en ongeduldig naar uitkeken. Zij slaakten een zucht van opluchting wanneer een brief beterschap van een geliefde vermeldde.¹³⁴ Het was echter zo dat wanneer één familielid besmet raakte de kans bestond dat de andere gezinsleden de ziekte ook kregen, tenzij ze voor lange tijd van elkaar gescheiden leefden. Toen Clémentine haar vader berichtte over de gezondheid van haar jongste broer was hij niet de enige die ziek was. Binnen de muren van hun verblijf te Nijvel deed een verkoudheid de ronde bij de leden van de familie die er verbleven en Clémentine rapporteerde het allemaal aan haar vader.

Op woensdag 13 september schreef ze dat ze zelf last had van een verkoudheid die haar vooral tijdens de dag van haar vertrek richting Nijvel had verhinderd. Ook haar twee broers en zussen Charlotte en Thérèse hadden last van dezelfde kwaal. Een week later meldde ze het herstel van haar broer Joseph-Arnould, maar met haar zus Thérèse ging het steeds meer bergafwaarts. Deze was ondertussen zo ziek dat ze zelfs de mis niet meer kon bijwonen. Clémentine zou een brief schrijven naar de arts van de familie, dokter Barbier, en de symptomen van hun ziekte uiteenzetten zodat deze een remedie kon aanbevelen.¹³⁵ Het was daarbij in de achttiende eeuw niet ongewoon dat een dokter zijn patiënten niet lichamelijk onderzocht, maar via briefwisseling een diagnose opstelde en een geneesmiddel voorschreef.¹³⁶ Tegen het einde van de maand kregen de kinderen de Looz-Corswarem een uitnodiging voor een bal, maar Clémentine had niet veel zin om te gaan aangezien ze zich nog altijd niet optimaal voelde. Dat weet ze aan de slechte lucht die in de stad hing en de balans van haar humoren had verstoord. Op aandringen van de gastvrouw van het feest, maar ook van haar broers en zussen die ondertussen volledig hersteld waren, ging ze toch. Veel had ze er niet gedanst, maar het deed haar toch plezier om te zien dat haar broers zich hadden geamuseerd. Op 4 oktober ging het echter zo slecht met haar dat ze zelfs haar pen amper kon vasthouden om een brief te

---

¹³³ L. KOIJMANS, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1997, 24-27

¹³⁴ RUBERG, *Conventionele correspondentie*, 59-63.

¹³⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brieven van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 13 en 21 september 1786.

¹³⁶ J. CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004, 71.

schrijven. Ze had hoge koorts en moest hevig zweten. Om haar toestand niet nog erger te maken besloot ze dan maar haar kamer niet meer te verlaten totdat ze genezen was.¹³⁷

Als de kinderen de Looz-Corswarem rapporteerden over hun gezondheid valt hierbij wel op dat zij hun ouders niet graag ongerust maakten. Zo ook in het bovenstaande relaas van Clémentine die in elke brief gericht aan haar vader vermeldde dat ze aan de beterhand was terwijl in werkelijkheid haar gezondheid kelderde. De waarheid over haar gezondheidstoestand verdraaien was zodoende een leugentje om bestwil om geen angst bij haar ouders in te boezemen. Door de hoge kindersterfte en het gevaar van epidemies waren ouders zich immers bewust van de kwetsbaarheid van hun kinderen. Indien zij geen van hun eigen kinderen hadden zien sterven, dan hadden ze dat alleszins minstens een keer meegemaakt bij iemand in hun directe omgeving. Ouders investeerden dan ook veel in ziekenzorg voor hun kinderen om zo'n traumatische gebeurtenis te voorkomen.¹³⁸ In de ouderlijke correspondentie heeft de verzorging van de kinderen bovendien een voorname plaats. Toen moeder Marie-Emmanuelle in augustus 1785 voor zaken in de hoofdstad van het prinsbisdom Luik moest zijn, vroeg ze dan ook naar informatie over de gezondheidstoestand van haar kinderen bij haar echtgenoot:

*J'ai vue avec plaisir que vous vous portiez tous bien. Vous me dite que Barbier e[s]t venue et qu'il dit que vos filles [s]eront toute deux bien. Mai[s] il ne me dite pas ce qu'il a dit de votre fils aîné si il lui a hordonnis quelque chose qui il ne peut pas continuer la drogue que le médecin Jabert longtems car l'habitude de cela pourrait lui faire plus de male que de bien. Vous ne me dite pas non plus coment vous vous portez vous, cher ami, qui m'intéresse tant et que j'aime si tendrement, vous la savez. J'embrasse mes sept et cher anfans de tout mon cœur et je leurs donne à tous ma bénédiction.*¹³⁹

Het bespreken van de gezondheid was bovendien een vast thema binnen de correspondentie tussen familieleden. Dat valt op in de brieven van dochter Marie-Emmanuelle die over een periode van vier jaar frequent dezelfde structuur en zelfs dezelfde formuleringen herhaalde in de brieven gericht aan haar vader. Ze had geen plezier aan het schrijven van brieven en schreef daardoor enkel de nodige zaken volgens de regels van het briefschrijven. Volgens deze briefetiquette mocht de briefschrijfster niet egocentrisch overkomen in haar brieven. Zo vroeg Thérèse bij de aanvang van een brief altijd eerst naar de gezondheid van haar vader, gevolgd door die van de directe gezinsleden. Als ze antwoordde op een ontvangen brief schreef ze dat ze blij was te horen dat alles goed met hen ging. Pas op het einde, ter afsluiting van een brief, vermeldde ze haar eigen gezondheidstoestand, alsook die van haar zusje Amour met wie ze samen op kostschool zat.¹⁴⁰

---

¹³⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brieven van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 30 september en 4 oktober 1786.

¹³⁸ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 196-197; POLLOCK, *A Lasting Relationship*, 93-95.

¹³⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 170: Brief van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 5 augustus 1785.

¹⁴⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 195: Brieven van Marie-Emmanuelle de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem.

De moeder aller kinderziektes: het pokkenvirus

Tegen een lichamelijke kwaal was in de achttiende eeuw vaak niet veel te doen. Ouders en kinderen konden wel vragen naar de ernst van de ziekte of naar de vorderingen in het herstel, maar eenmaal een geliefde zwaar ziek werd konden zij niet veel meer doen dan bang afwachten.¹⁴¹ Adellijke families hadden de middelen om een dokter te raadplegen en benaderden daarnaast ook familieleden om eventuele remedies zoals kruidenmengsels door te spelen die in het verleden succesvol waren geweest. Deze zalfjes en drankjes werden dan ofwel zelf samengesteld ofwel bij een dokter besteld. Experimenteren met geneeskrachtige kruiden was daarbij niet ongewoon.¹⁴² Zoals echter duidelijk wordt uit de bovenstaande brief van moeder Marie-Emmanuelle deden de meeste middeltjes meer goed dan kwaad. Uiteindelijk moest het kind of de ouder gewoonweg 'uitzielen' en hopen op het beste. Daarnaast bood het geloof soelaas en familieleden legden zich dan ook toe op het bidden tot God om een genezing af te smeken. Ook in tijden van gezondheid vielen gezinsleden terug op de beschermende kracht van het katholieke geloof om zich tegen mogelijke kwalen te beschermen, zoals Clémentine terloops vermeldde aan haar vader: "*Ne craignez pas pour ma santé, Dieu me soutient et supplée à ma force, par Lui je pourrai tout et peux tout aussi et Il [a] toute ma confiance, et est-il la réponce de mes peines.*"¹⁴³

Smeebeden prevelen was meestal het enige dat de familie nog kon doen als een kind of ouder getroffen werd door een van de grootste boosdoeners onder de vroegmoderne ziektes: *variola*, beter gekend als de pokken. Het achttiende-eeuwse Europa kende een aantal zware pokkenepidemies die herhaaldelijk de kop opstaken en niet naar rijkdom of stand omkeken. Overlevingskansen waren klein, maar iemand die de pokken doorstond was meestal getekend voor het leven door de littekens die de blaasjes nalieten. Nochtans maakte een nieuwe geneeskundige methode om de pokken te bestrijden opgang bij het begin van de eeuw, namelijk inenting of *inoculatie*. Europese handels- en ambassadeursfamilies in Constantinopel ontdekten aldaar deze van oorsprong Chinese techniek op het einde van de zeventiende eeuw en brachten deze stilaan over naar de Europese vorstelijke hoven. Het Engelse vorstenhuis stimuleerde als een van de eersten het gebruik van inoculatie in Europa, maar het werd vaak argwanend onthaald. Iemand opzettelijk besmetten met een dosis hoe klein dan ook van het pokkenvirus leek te gevaarlijk en gewoonweg roekeloos. Aan het keizerlijke hof van Maria-Theresia, bijvoorbeeld, duurde het tot 1767 vooraleer de keizerin het gebruik van inoculatie veilig genoeg achtte en in haar rijk ging stimuleren. Dat jaar had een epidemie die Wenen trof immers meerdere slachtoffers gemaakt binnen de keizerlijke

---

¹⁴¹ L. POLLOCK, *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983, 131.

¹⁴² CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar*, 71-73.

¹⁴³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 13 februari 1785.

familie. Ondanks enkele campagnes om de bevolking te inoculeren, bleef het slechts een sporadisch gebruik waardoor niet de gehele bevolking immuniteit tegen variola verwierf.¹⁴⁴

Ontdekkingen zoals inoculatie stimuleerden de hoge verwachtingen van de geneeskunde binnen het vooruitgangsgeloof van de achttiende eeuw. Zo genoot het geesteskind Emile van Jean-Jacques Rousseau van een leven zonder enig lichamelijke kwaal want de ideale maatschappij had alle ziektes verbannen. Het probleem van ziekte was volgens de Verlichte geesten slechts een tijdelijk probleem.¹⁴⁵ In praktijk bleven echter de meeste lichamelijke kwalen bestaan in de late achttiende eeuw, ook het ernstig besmettelijke ziekte pokkenvirus. Zo stuurde op 16 april 1788 Charles-Louis zijn moeder vanuit Douai een brief met de vermelding dat hij 'niets interessants te vertellen had', maar in werkelijkheid ging het niet goed met hem.¹⁴⁶ Het was zijn jongere broer Joseph-Arnould die uiteindelijk zijn moeder het slechte nieuws moest melden: Charles-Louis was op negentienjarige leeftijd besmet geraakt met de pokken. De kinderen binnen de familie de Looz-Corswarem hadden dus geen inenting verkregen want anders was Charles-Louis immuun geweest voor het virus. Hij had echter zijn jongere broer opgedragen om zijn moeder niet onnodig schrik aan te jagen, maar Joseph-Arnould had het als zijn plicht beschouwd om zijn ouders in te lichten over de erbarmelijke toestand van hun zoon. Dit viel hem echter zwaar want hij wilde enerzijds zijn moeder niet al te ongerust maken en anderzijds zijn broer niet tegen zich in het harnas jagen.¹⁴⁷

Het nieuws dat haar oudste zoon getroffen was door de pokken kwam hard aan en halsoverkop vertrok Marie-Emmanuelle vanuit Luik richting Rijsel. Op 17 april aangekomen in Valenciennes meldde ze haar echtgenoot in een kort berichtje geschreven rond de middag dat ze onmiddellijk zou voortreizen naar Douai waar ze dan tegen de avond zou aankomen.¹⁴⁸ Diezelfde dag stuurde Guillaume-Joseph haar vanuit Luik een bericht met wat informatie over de epidemie die ondertussen het gebied rond Rijsel teisterde. Tegelijk probeerde hij zijn vrouw aan te sporen om het hoofd koel te houden.¹⁴⁹ Twee dagen later berichtte Marie-Emmanuelle vanuit Douai aan haar man de erbarmelijke toestand van hun oudste zoon:

"Il a eut de la fièvre, mais à là ne pouvais pas être autrement toute les petites vérolle sont bien poussée et elle sont considérablement chargée depuis hier. Le médecin dit qu'il croie que la supuration s'établira

---

¹⁴⁴ D. HOPKINS, *The Greatest Killer: Smallpox in History*, Chicago, 2002, 41-50, 62-65 en 76-77. Inoculatie is niet te verwarren met vaccinatie: bij vaccinatie wordt iemand ingeënt met koepokken, bij inoculatie wordt de menselijke variant van het pokkenvirus gebruikt.

¹⁴⁵ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 513-528.

¹⁴⁶ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 841: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 16 april 1788.

¹⁴⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 846: Brief van Joseph-Arnould de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 15 april 1788.

¹⁴⁸ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 170: Brief van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 17 april 1788.

¹⁴⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 845: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 17 april 1788.

bientôt. Et c'est ce qu'il lui occasionne tant de fièvre et il assure que cela ne peut pas être autrement car il le trouve autant bien que les circonstances le permette, mais il en a beaucoup et surtout sur le visage. J'espère tout de Dieu et qu'il nous le retablira, mais toute ma crainte est que son frère la gagne. Il n'y en a cependant aucune apparence, mais il est et a toujours été avec lui dans tout instant. Enfin, tout est à la volonté du Seigneur. J'en prendrai patience.”¹⁵⁰

De daaropvolgende dagen bleven intens voor de ouders. De pokken hadden Charles-Louis bedlegerig gemaakt en zijn moeder maakte zich grote zorgen over de blaasjes die zijn aangezicht bedekten. Als deze openscheurden dan zou haar zoon getekend zijn voor de rest van zijn leven. Bovendien werden ze groter wat betekende dat de ziekte zich verder in zijn lichaam manifesteerde. De dokters verzekerden haar echter dat Charles-Louis aan de beterhand was en dat hij er geen littekens aan zou overhouden, maar Marie-Emmanuelle was er nog steeds niet gerust op. Ook haar andere zoon Joseph-Arnould die naast het bed van zijn zieke broer waakte baarde haar kopzorgen want, ook al vertoonde hij nog geen symptomen, het pokkenvirus was zeer besmettelijk.¹⁵¹ Op 24 april leek het ergste echter voorbij en kon Marie-Emmanuelle haar man het goede nieuws melden:

“Votre fils vat toujours très bien, mon cher et tendre ami. Il est levé dans ce moment ici. Il regagne de l'appétit et commence à manger sous les yeux du médecin. [...] Ainsi que le Comte Arnould qui dore encore et qui ce porte toujours bien.”¹⁵²

Guillaume-Joseph was dan ook zeer blij te horen dat zijn zoon aan de beterhand was:

“J'ai tous les jours une augmentation de jouissance en aprenant par vos lettres, chère et tendre amie, le rétablissement de notre cher fils que j'embrasse et bénis avec son frère.”¹⁵³

De ouders de Looz-Corswarem konden even opgelucht ademhalen want hun beide zonen maakten het voorlopig goed. De gebeurtenissen in Douai zouden echter nog een venijnig staartje krijgen.

De dood kent geen lieve kinderen

Toen Marie-Emmanuelle d'Aix naar Douai afzakte om haar zieke zoon bij te staan, was ze als 48-jarige nog niet ten dode opgeschreven vanwege haar ouderdom. Het vormde in de achttiende eeuw geen probleem om als adellijke dame met toegang tot voldoende voedsel en goede verzorging de bejaarde leeftijd te bereiken. Ze was trouwens amper ziek, hoewel ze met een aantal ouderdomskwaaltjes af te rekenen had. Daar moesten ook haar kinderen rekening mee houden, zoals oudste dochter Clémentine in een van haar brieven benadrukte:

---

¹⁵⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 170: Brief van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 19 april 1788.

¹⁵¹ *Ibidem*: Brieven van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 20 en 21 april 1788.

¹⁵² *Ibidem*: Brief van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 24 april 1788.

¹⁵³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 845: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 29 april 1788.

*“La crainte de fatiguer vos yeux à lire mes lettres et à y répondre à seule être cause que je n’ai osé prendre la liberté de vous écrire. [...] Je fais un détail de ma conduite à papa, qui vous le lira, comme j’espère il a fait de toutes mes lettres jusqu’à cette.”*¹⁵⁴

Aangezien haar moeder niet meer zo goed kon lezen, moest vader Guillaume-Joseph in haar naam een aantal zaken aan haar moeder vertellen *“pour éviter à ma chère maman la peine de lire mon griffon, sachant que ses yeux ne lui permettent geurre.”*¹⁵⁵ Op het einde van de maand april 1788 schreef Marie-Emmanuelle echter vanuit Douai een verontrustende brief naar haar echtgenoot:

*“Je voudrais bien que vous veniez car à la fin je crain cette aire infectée pour moi-même. Surtout que j’ai male à la tête et assez partout. Je vous attendrai.”*¹⁵⁶

Marie-Emmanuelle d’Aix had dezelfde ziekte gekregen die ook haar oudste zoon getroffen had want die ‘aire infectée’ was niets minder dan het pokkenvirus. Begin mei 1788 correspondeerde oudste dochter Clémentine met haar vader over de bedroevende toestand van haar moeder, alsook van haar broer Joseph-Arnould die gelijkaardige symptomen begon te vertonen:

*“Monsieur Barbier était ici lorsque je reçu votre lettre de mardi dernier. Je la lui ai communiquée toute affectée de savoir ma chère maman incommodée sans pouvoir lui porter mes soins fillials et tendres. Je vous avoue, mon cher papa, que je ne suis pas tranquille, ni mes sœurs non plus sur l’état de sa santé, et que le retour seul de Monsieur Barbier me rendre à moi-même. Nous allons pries le ciel de nous la conserver, et de la rétablis bientôt. [...] Nous avons été ce matin prier à l’hermitage pour mon frère Arnold, et j’y ai joint mes vœux pour maman.”*¹⁵⁷

Net zoals moeder Marie-Emmanuelle zich haastte om haar oudste zoon te verzorgen, wilde Clémentine haar ‘dochterlijke zorgen’ toedienen bij haar moeder. Uiteindelijk bleef de oudste dochter machteloos achter op het kasteel van Landelies en kon ze niets anders doen dan bidden tot God en hopen op een vlug herstel. Haar broer Joseph-Arnould genas, maar ondanks de smeekbeden van haar familie herstelde Marie-Emmanuelle d’Aix niet meer. Ze overleed te Douai op 9 mei 1788.¹⁵⁸

De onverwachte dood van een moeder en echtgenote bracht het dagelijkse leven van het gezin de Looz-Corswarem tot een stilstand. Het nieuws kwam bij de kinderen, van de oudste tot de jongste, hard aan. Het wekte dan ook een hele reeks gevoelens op gaande van pijn, verdriet en woede tot wanhoop en totale radeloosheid. Uit de periode direct na de dood van Marie-Emmanuelle is er geen correspondentie tussen vader en kinderen voorhanden. Na de repatriëring van haar

---

¹⁵⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 843: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d’Aix, 1785[?].

¹⁵⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 10 juni 1785.

¹⁵⁶ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 170: Brief van Marie-Emmanuelle d’Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 29 april 1788. Dit is de laatste brief van Marie-Emmanuelle d’Aix bewaard in het familiearchief de Looz-Corswarem.

¹⁵⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 9 mei 1788.

¹⁵⁸ D’URSEL, ‘Princes en Belgique’, 26; L. GALICIA en P. POTARGENT, *Bijdragen tot de geschiedenis van de familie de Corswarem*, s.l., s.d, 121-123.

stoffelijk overschot trok Guillaume-Joseph zich met zijn twee zonen terug in zijn stedelijke residentie te Nijvel. Zijn oudste dochter Clémentine bleef met oudste zussen achter in Landelies, weliswaar bijgestaan door graaf Ernest de Looz-Corswarem, hun oom langs vaderskant, en enkele vertrouwelingen van de familie. Naarmate het nieuws van haar vader uitbleef, kwam Clémentine in een moeilijke emotionele situatie terecht. Enerzijds had ze zelf een ondersteunende schouder nodig om het verlies van haar moeder te bewenen, maar anderzijds leek haar vader steeds verder weg te zakken in zijn verdriet. Op 16 mei nam ze haar pen terug te hand en schreef ze haar vader een gevoelsgeladen brief:

“Oui, nous pleurons ! Et nous pleurerons encore longtems la perte d’une mère chérie et si tendre pour ses enfants. Elle s’est sacrifié pour nous et son souvenir sera éternellement pavé dans nos cœurs. Elle nous servira de modèle et d’exemple, mon cher papa, pour vous aider à supporter la vie. Pensez que vous êtes le seul qui nous restez que sans vous nous n’avons plus d’apuy , que nous serions de pauvres misérables enfants. Conservez vous donc pour nous, mon très cher papa, à l’aide de la religion, tachons de supporter ce coup fatale et mortel. Car notre désolation est sans remède. [...] Vous n’aurez jamais à vous pleindre d’aucun de vos enfants, j’en suis sure. Pour ma part je ne vous quitte plus, et veux jusqu’à mon dernier moment pleurer et me consoler dans les bras de mon digne père, le seul bien qui me reste. Faites-nous chercher tout de suite, je vous en prie, cher papa. Nous n’en pouvons plus. Je suis comme une fille perdue, et vous devez m’être rendre d’abord ou je succombe à ma douleur. J’ai des inquiétudes cruelles sur votre santé. Enfin je n’existe plus, ni mes sœurs non plus. Car nous pleurons sans cesse, et ne désirons que de mêler nos larmes aux votre et celles de mes pauvres frères pour les adoucir et nous aider de vos conseils.”¹⁵⁹

Clémentine probeerde tijdens deze periode van rouw haar vader te troosten, maar hij moest ook aan zijn kinderen denken en zijn vaderlijke rol terug opnemen. Toen haar vader nog steeds niet zijn dochters opzocht, werd zijn oudste dochter naast grote droefenis ook overmand door onbegrip en woede:

“C’est un décret de Dieu, il faut s’y soumettre. Mais ce que le cœur en souffre n’est pas à exprimer. Je ne sens plus mon existence, mon cher papa, je ne vis plus, et ne fais plus une goutte de bon sang jusqu’à ce que je vous revois, vous embrasse et vous donne des marques de mon attachement éternel. Le ciel m’en laissera la possibilité j’espère. Je le prie dans tous les quarts d’heures de la journée pour qu’il vous conserve. Vous, notre seul soutien, notre bon père, notre ami, et tout ce que nous ayons de plus cher au monde! Vous, le seul et le plus précieux bien qui nous reste! Vous, qui dans la douleur d’un mari tendre et fidèle, l’exemple des hommes, consolez encore vos pauvres enfants affligés et abattus! [...] Ménagez-vous, je vous en supplie au nom de vos sept enfants. Pensez, mon cher papa, qu’ils n’ont plus que vous, que vous devez être le bonheur de leur vie, comme nous le seront de la votre.”¹⁶⁰

Clémentine zat zelf in zak en as, maar als oudste dochter had zij de taak op zich genomen om zich te ontfermen over haar jongere zussen. Toen de pokkenepidemie ook de streek rond Nijvel trof, kon ze onmogelijk het kasteel van Landelies verlaten om op eigen houtje haar vader en broers op te zoeken. Wel had ze persoonlijk haar jongere zusje Marie-Emmanuelle ingelicht want het vooruitzicht dat zij

---

¹⁵⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 16 mei 1788.

¹⁶⁰ *Ibidem*: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 17 juni 1788.

‘zonder hulp en te midden van vreemden’ de klap van het slechte nieuws had moeten verwerken beviel haar niet.¹⁶¹

Voor de nabestaanden van Marie-Emmanuelle d’Aix begon nu het rouwproces. Hun gevoelsuitingen waren een mengeling van gepassioneerde rouw en gelovige berusting samen met groot verdriet en het zoeken naar troost. Elke persoon had zijn eigen manier waarop hij of zij zijn verdriet trachtte te verwerken, maar er bestonden sociale conventies die bepaalden hoe iemand moest rouwen. In de nieuwe tijd gold het christelijke geloof met een stoïcijnse inslag als bron van troost. Het was immers een beslissing geweest van God om een van hun geliefden bij Hem te roepen en met het vertonen van een te grote droefheid zouden de nabestaanden de goddelijke rechtvaardigheid betwisten. Daarnaast haalden zij troost uit de overtuiging dat het overlijden beantwoordde aan de algemene wetten van de natuur en de rede want ‘iedereen moest een keer sterven’. Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw werden reacties op de dood emotioneler van aard, maar het katholieke geloof bleef een grote bron van troost. De overledene was nu immers veel gelukkiger want hij of zij had het ellendige bestaan op aarde achter zich gelaten en vertoefde in de hemel. Bovendien zouden de nabestaanden bij hun dood herenigd worden met de overledene in het hiernamaals.¹⁶² Ook voor Clémentine was religie een troostende factor die regelmatig in haar brieven voorkwam. Moeder Marie-Emmanuelle zat nu in de hemel waar ze nog steeds waakte over haar kinderen:

*“Sa vie exemplaire l’a placé au ciel pour nous aider delà pour son intercession près de notre Seigneur Jésus-Christ, et par son secours nous pourrions supporter cette triste vie jusqu’à ce que nous aillions tous la rejoindre.”*¹⁶³

Clémentine probeerde zichzelf te troosten en via het briefschrijven kon ze haar gedachten wat ordenen. Alles in haar omgeving deed haar echter herinneren aan haar moeder en ze kon maar moeilijk haar overlijden aanvaarden. Het viel haar zeer zwaar en een maand later was ze nog altijd ziek van verdriet. Zo meldde haar oudste broer Charles-Louis aan hun vader:

“A mon arriver ici, j’ai trouvé Clémentine dans son jour de fièvre qui a été plus violente que les autres accès. J’ai apporté les remèdes dont j’étais capable qu’était de la distraire le plus qu’il m’était possibles des idées sensibles que l’événement triste et affligeant lui consort avec raison. Mais comme dans la fièvre tierce le moindre chagrin peut la rendre con[s]truire. J’ai fait mes efforts pour la relâcher de cette pensée autant qu’à

---

¹⁶¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 18 mei 1788.

¹⁶² D. STURKENBOOM, ‘... want ware zielesmart is niet woordenrijk.’ Veranderende gevoelscodes voor nabestaanden 1750-1988’, A. VAN DER ZEIJDEN, *Cultuurgeschiedenis van de dood*, Amsterdam, 1990, 90-94; BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 504-508.

¹⁶³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 18 mei 1788.

la était possible car la consolation ne peut être que très légère lorsque la tristesse est causé par la perte d'une mère aussi chérie que l'était et le sera toujours la notre."¹⁶⁴

De kinderen verlangden naar hun vader in zijn rol als verzorgende figuur in deze periode van verdriet. Als steunpilaar kon hij hen immers bijstaan met raad en daad, maar het omgekeerde gold ook. Guillaume-Joseph steunde sterk op zijn kinderen om zijn verdriet te verwerken. Acht weken na het overlijden van zijn echtgenote betuigde hij vanuit zijn stedelijke residentie te Nijvel zijn medeleven met het verdriet van zijn kinderen, maar benadrukte tegelijk zijn eigen verlies. *"Je sens par moi-même la situation de votre âmes,"* zo schreef hij aan zijn oudste zoon, *"la mienne que je conais forte ne l'est pas, et ne peut s'accoutumer sans douleur à ma triste existence."*¹⁶⁵ Uiteindelijk heelde de tijd gedeeltelijk de wonden, maar in hun latere leven haalden de kinderen de Looz-Corswarem regelmatig de herinnering aan de goede kwaliteiten van hun moeder aan.

2.3 Ouderlijke modellen voor adellijke kinderen

Moederlijke zorg

Het was een natuurlijke vanzelfsprekendheid dat de ouders elk een andere positie binnen het gezin innamen. De moeder stond in voor de verzorging van de meisjes en kleine jongens terwijl de vader zich ontfermde over zijn opgroeiende zonen vanaf hun zesde à zevende levensjaar. Ouders waren zich bewust van het verschillende takenpakket dat ze kregen bij het grootbrengen van hun kinderen, maar ook werden de kinderen van kindsbeen af aangeleerd wie van de ouders hen als voorbeeld diende. Zo hadden dochters in het gezin hun moeder als rolmodel terwijl de vader die rol op zich nam voor zijn zonen.¹⁶⁶ Ook binnen de familie de Looz-Corswarem was de idee van deze opdeling afwezig, hoewel deze in praktijk niet zo strikt was als het ideaalbeeld vooropstelde. Zowel dochters als zonen konden met hun problemen bij beide ouders terecht en vroegen zowel aan moeder als aan vader, en eventueel aan hen beiden tegelijk, om raad en ondersteuning. Bovendien moest Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem een aantal taken van de moeder op zich nemen na de dood van Marie-Emmanuelle d'Aix waardoor de veronderstelde opdeling van taken naargelang geslacht niet meer gold. Ook moest Guillaume-Joseph op emotioneel vlak de rol van de moeder op zich nemen. Volgens zijn jongste dochter Amour was dat een grote bron van troost toen ze op veertienjarige leeftijd de pijnlijke herinnering aan haar moeder nog eens bovenhaalde: *"Je donne des*

---

¹⁶⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 12 juni 1788.

¹⁶⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 971: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charles-Louis de Looz-Corswarem, 14 juli 1788.

¹⁶⁶ KOIJMANS, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 159-161; J. TOVROV, *The Russian Noble Family. Structure and Change*, New York en Londen, 1987, 114-143.

*pleurs à sa mémoire, rien ne peut me consoler que la douceur de retrouver en vous des sentiments de tendresse maternelle à mon égard.*¹⁶⁷ Toch beseften de kinderen de Looz-Corswarem dat deze opdeling volgens geslacht een onderdeel was van de sociale conventies waaraan ze zich moesten houden. Zo bespraken ze zaken met hun moeder die ze volgens hen niet konden bespreken met hun vader en omgekeerd.

Het veld bij uitstek dat voorbehouden was voor de correspondentie tussen vrouwelijke gezinsleden was de aandacht voor verfijnde kledij en het bespreken van de laatste mode.¹⁶⁸ De overtuiging dat een man in de achttiende-eeuwse samenleving aan dergelijke gesprekken niet deelnam, wordt duidelijk in een brief van Clémentine gericht aan haar vader. Aangezien haar moeder leed aan ouderdomsverziendheid moest ze wel de omweg maken via haar vader, ook al wist ze dat ze daarmee de sociale conventies overschreed.

*“Je vous prie aussi de faire observer à maman que les modes sont bien à meilleur compte à Charleville qu’à Bruxelles, et que pour les chapeaux qu’elle a la bonté de vouloir bien nous apporter. Elle les trouverait ici au dernier gout et étonnamment bien meilleur marché de l’égard de notre pays. [...] Vous direz, cher papa, qu’à un geurrier qui ne connaît que les laurier il est déplacé de parler de chiffon, mais c’est pour éviter à ma chère maman la peine de lire mon griffon.”*¹⁶⁹

Als man van eer en voormalig veldheer vond Guillaume-Joseph dat hij zich onmogelijk met zulke triviale zaken als de mode in Charleville en Brussel kon bezighouden. Kledij en mode behoorden immers tot het veld van het huishouden en dus ook van de vrouw des huizes. In de periode vóór de dood van Marie-Emmanuelle d’Aix bezorgden de kinderen de Looz-Corswarem al hun vragen in verband met kledij, inclusief retouches en herstellingen, aan hun moeder. Ook Clémentines jongere zussen bespraken graag met hun moeder de nieuwste mode en de kledingsstukken die ze op het oog hadden om aan hun garderobe toe te voegen. Voor de dochters van Marie-Emmanuelle was dit niet enkel wat ijdel gekeuvel, maar had het als doel hun moeder over te halen om toelating te geven voor de aankoop van een bepaald kledingstuk. Ook Clémentine, jaloers gemaakt door de klederdracht van ‘de nieuwe jongedames uit Brussel’ die waren gearriveerd te Charleville, uitte de wens om een aantal nieuwe kleren te verkrijgen en gaf alvast de nodige maten door aan haar moeder.¹⁷⁰

Bovendien droeg Marie-Emmanuelle niet enkel zorg voor de kledij van haar dochters, maar was het ook haar taak om haar zonen in de nodige kledingsstukken te voorzien. Zo gaf haar oudste zoon Charles-Louis in maart 1788 specifieke vereisten door voor een aantal nieuwe kleren:

“Nous avons une requette à vous présenter pour des habits car le notre de tout les jours est presque usé. Si vous nous en faites faire à Mons, recommandé, s’il vous plait, qu’on ne les fassent ni plus long ni plus large

---

¹⁶⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 186: Brief van Amour de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 19 maart 1796.

¹⁶⁸ RUBERG, *Conventionele correspondentie*, 86-87.

¹⁶⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 10 juni 1785.

¹⁷⁰ *Ibidem*: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 3 juni 1785.

ni plus court ni plus étroit car nous sommes resté dans la même corpulence. Je vous demanderai aussi, ma chère mama, si nous pouvons nous faire faire des culottes ici, car nous n'en avons aussi plus guère de présentable celle que vous nous avez encore de Mons, outre qu'elle est mal faite elle n'est pas présentable nulle part."¹⁷¹

Een tweetal weken later ontving Charles-Louis zijn bestelling uit Bergen, maar de kleren hadden een aantal tekortkomingen die hij nog wilde laten wegwerken. Dat berichtte hij dan ook aan zijn moeder:

*"Nous avons reçu hier nos habits, vestes et culottes de Mons. Ils sont bien fait et d'une jolie couleur, mais je suis fâché qu'il a doublé les vestes de laines. Nous serons obligés d'y faire remettre ici une autre doublure."*¹⁷²

Dat de kinderen de Looz-Corswarem hun uitgaven, naast kledij ook andere onkosten van hun verblijf in Douai en Charleville, aan hun moeder doorspeelden past binnen de veronderstelde functies van de moeder binnen het gezin. Marie-Emmanuelle d'Aix was immers de vrouw des huizes en dit betekende dat ze ook de boekhouding van het huishouden onder haar hoede nam. Bijgevolg moesten de kinderen alle huishoudelijke uitgaven aan haar melden. Binnen een adellijk gezin bekleedden beide ouders immers een functie als 'manager': de man beheerde de landgoederen en het familiekapitaal terwijl de vrouw de uitgaven van het huishouden controleerde.¹⁷³ Dit betekent echter niet dat een vrouw uit de elite gekluisterd was aan haar huishoudelijke taken en amper buiten de muren van haar residenties vertoefde. Om de belangen van de familie te dienen kon het familiehoofd immers besluiten om zijn echtgenote als belangrijke pion in te zetten. Zo was in augustus 1785 Marie-Emmanuelle in naam van de familie de Looz-Corswarem aanwezig op het *Tribunaal der XXII* te Luik voor een juridische kwestie. Het verloop van het proces, alsook de besprekingen met hun advocaat en de procureur, speelde zij zorgvuldig door aan haar man.¹⁷⁴

De taken die Marie-Emmanuelle d'Aix binnen het gezin de Looz-Corswarem vervulde moesten ook als voorbeeld dienen voor haar dochters. Later als echtgenotes in hun eigen huishouden zouden zij immers deze capaciteiten nodig hebben. Zo kreeg dochter Charlotte van haar moeder enkele zinvolle taakjes om op te knappen. Bijvoorbeeld de bestelling van een casaquin (een jasje) bracht ze tot een succesvol einde en tegelijk had ze geleerd om de problemen die een lastige

---

¹⁷¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 841: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 2 maart 1788.

¹⁷² *Ibidem*: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 18 maart 1788.

¹⁷³ A. VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, New Haven en Londen, 1998, 8-9.

¹⁷⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 170: Brieven van Marie-Emmanuelle d'Aix aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 5, 6, 7, 8 en 9 augustus 1785. Het *Tribunaal der XXII* was het hooggerechtshof van het prinsbisdom dat te Luik zetelde. Het werd samengesteld uit 22 mannen, afkomstig uit de adelsstand, het Sint-Lambertuskapittel en een aantal vertegenwoordigers uit de Goede Steden. (In voetnoot) G. CALUWAERTS, *Hasselt intra muros. Hasselt binnen de oude wallen. Historiek van straten, pleinen, gebouwen en huizen zoals opgetekend door Jan Juliaan Melchior (1848-1920)*, Hasselt, 1989, 91.

kleermaker leverde op te lossen.¹⁷⁵ Ook het herstel van het linnen van haar broers kreeg Charlotte toevertrouwd, maar hierbij was het vanzelfsprekend dat zij dat als adellijke dame niet zelf deed maar overliet aan haar dienstmeisje. Op deze wijze leerde ze tegelijk de taken binnen een huishouden te delegeren en het dienspersoneel op gepaste wijze te commanderen.¹⁷⁶

Vaderlijke raad

Als de moeder binnen het gezin het rolmodel was voor de dochter, dan diende de vader als voorbeeld voor de zoon. In tegenstelling tot de dochters die na hun huwelijk een eigen huishouden zouden leiden, werden de jongens uit het gezin voorbereid op hun leven in de publieke 'mannenwereld'. Zo bestond de opvoeding van meisjes uit het bijbrengen van deugden als bescheidenheid, gehoorzaamheid en onderdanigheid, meer bepaald de kwaliteiten die ze als moeder en echtgenote nodig had. Daartegenover stonden waarden zoals moed, de cultivering van een eergevoel, de beheersing van passies en de stimulering van het verantwoordelijkheidsgevoel over de familie centraal in de opvoeding van jongens. Als mannen zouden zij immers de naam en status van hun familie moeten voortzetten. Vooral op de schouders van de oudste zoon moet een grote druk vanuit de familie hebben gerust. Als erfgenaam was hij immers de volgende schakel in een ketting van eervolle en roemvolle voorouders.¹⁷⁷

Volgens de wet stonden kinderen en hun moeder onder het gezag van hun vader. Dit betekende echter niet dat de vader als absolute machthebber de levensloop van zijn kinderen en echtgenote kon bepalen. Op juridisch vlak representeerde de vader immers niet een individu, maar de gehele familie die zijn naam droeg. Als familiehoofd was hij dus aansprakelijk voor het doen en laten van de andere gezinsleden. Bijgevolg bestond de overtuiging dat kinderen hun vader moesten respecteren en gehoorzamen omdat ze zo de familiebelangen eerbiedigden en behartigden.¹⁷⁸ Deze familiale druk om te conformeren aan de wil van het familiehoofd kon soms leiden tot frustratie, maar de vader vormde voor de kinderen ook een bron van advies en raadgeving. Zo was voor opgroeiende kinderen de adolescentie naast een overgangsfase van jeugd naar zelfstandige volwassenheid ook een periode van grote onzekerheid. Het pad dat Charles-Louis de Looz-Corswarem als oudste zoon moest bewandelen had ook zulke obstakels, maar hij had zijn vader die

---

¹⁷⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 842: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 5 september 1784. De casaquin was een kostuumjasje voor vrouwen afkomstig uit de Franse mode. A. RIBEIRO, *Dress in eighteenth-century Europa, 1715-1789*, Londen, 1984, 40.

¹⁷⁶ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 842: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 11 maart 1788.

¹⁷⁷ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 204-206; CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar*, 19.

¹⁷⁸ R. O'DAY, *The Family and Family Relationships, 1500-1900. England, France and the United States of America*, Londen, 1994, 52-58.

dezelfde weg reeds had afgelegd. Als vader diende Guillaume-Joseph voor zijn oudste zoon daarom vaak als raadgever in moeilijke tijden die kon putten uit zijn eigen levenservaring om hem advies te verlenen.

*“Cher papa, donnez moi tout les conseil que vous voudrez bien m’accorder, je les suivrez avec la plus grande exactitude. Conduisez moi delà comme si j’étais près de vous. Tout ce que vous ferez pour moi, vous pouvez être certain du consentement au fond de mon cœur. Vous tacherons, cher papa, de ne point abattre l’honneur et la gloire que nous a acquit vos actions, et le sur moyen que notre jeunesse demande.”*¹⁷⁹

In de achttiende eeuw bestond de overtuiging dat ouders hun kinderen konden opvoeden tot modelvolwassenen, maar daartoe was disciplineren en het aanleren van gehoorzaamheid en respect ten aanzien van de ouders noodzakelijk. Dit betekende echter niet dat de opvoeding bestond uit het breken van de wil van het kind door op regelmaat lijfstraffen toe te dienen en angst in te boezemen van angst. Het kind bang maken voor zijn eigen ouders zou immers slechts een zware hypotheek leggen op de ouder-kindrelatie in de toekomst. Kinderen werden echter ondergeschikt gemaakt aan de ouderlijke raadgeving door hun gedrag in de goede richting te sturen.¹⁸⁰ Zo verdiende enerzijds goed gedrag en gehoorzaamheid een beloning, zoals Amour de Looz-Corswarem die van haar vader vroeger dan gepland mocht terugkeren naar het ouderlijk huis als beloning haar ijverige inspanningen op de kostschool.¹⁸¹ Anderzijds werd een gepaste straf noodzakelijk geacht om wangedrag en afwijking van de juist geachte opvoeding te corrigeren. Zo kreeg Joseph-Arnould de Looz-Corswarem een uitbrander van zijn vader omdat hij ‘de vaderlijke raad en levenslessen’ in de wind sloeg en slechts in een illusie leefde die hem fataal zou worden.

“Vous m’avez averti – car vous ne connaissez plus d’autorité paternelle – que vous alliez à la promenade (ou plutôt à la picorée) que cela ne me aisait pas plaisir. Si vous étiez un bon fils autant que je suis un bon père, cela aurait du vous suffir, surtout après que je vous ai fait connaître toutes mes circonstances avec assez de détail pour vous ouvrir les yeux. Main, mon ami, vous vous nourrissez tellement d’illusion que vous ne voulez pas prêter l’oreille à ma parole. [...] J’avais exigé de vous que vous vous appliquerez une demie heure par jour à la lecture et l’écriture. Je n’ai pu l’obtenir vous me pressez tous mes avis et vous vous mutinez quand je vous rapelle aux bon principes. Il est cependant tems que vous preveniez. Car si vous attendez encore, il sera trop tard et vous aurez tout le tems de me regretter. Je vous prévenir plusieurs fois que vous n’aviez pas besoin de trois chevaux et deux domestiques, qui l’on s’était moqué de moy. Comme si c’était moy qui vous faisait étaler la vanité de luxe à Bruxelles tandis que je l’ignorais. [...] Si vous voulez devenir un homme de bien, mon fils, il faut commencer. Comme j’ai commencé à apprendre avoir de peu, je vois bien que ma présence et mes leçons paternelles vous déplaisent que c’est pour cela que vous me fuyez que vous ne faite aucun bien avec moy. Parce que mes opinions sont ceux de la raison, et les votre ceux de l’illusion qui vous perdra et fera le malheur de votre vu. Prenez y bien garde, il est encore tems. Car si je

---

¹⁷⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 31 mei 1790.

¹⁸⁰ POLLOCK, ‘Parent-Child Relations’, 197-202; BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 61-64.

¹⁸¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 1023: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Amour de Looz-Corswarem, 3 juli 1790.

vous abandonne comme vous abandonne les conseils que je puise dans les leçons de la sagesse éternelle, vous sentirez avant le tems ce que c'est avec votre conduite de n'avoir plus de père."¹⁸²

In de vermaning van Guillaume-Joseph wordt duidelijk dat belonen en straffen ook kon met affectie. Zo werd een tijdelijke onthouding van ouderliefde ingezet om het kind op zijn plaats te zetten. De dreigende houding van de vader voor een volledige emotionele isolatie werd beschouwd als een zeer zware straf. Iemand die verstoten werd door het familiehoofd was immers niet langer een lid van de familie en werd dus ook afgesneden van alle familiale voordelen.¹⁸³

Aan de andere kant wisten adolescente kinderen vaak ook hoe ze hun ouders moesten bewerken om van hen iets gedaan te krijgen. Kinderen benutten immers hun speciale positie in de affectieve relatie met hun ouders om zich te bevoordelen via 'emotionele chantage'. Zij speelden daarbij in op schaamte en schuld, en ook het krachtig sentimentele gedrag van tranen laten en jammeren valt niet te onderschatten. Vooral bij vrouwen was smeken en klagen een gerechtvaardigd opzet om in een hiërarchische samenleving gedomineerd door mannen zich te bevoordelen. Bovendien maakte binnen het gezin de idee van een 'darling daughter', die z gezegd niets verkeerd kon doen in de ogen van haar ouders, de vader ontvankelijk voor haar smeekbeden.¹⁸⁴ Zo betreurde dochter Thérèse de Looz-Corswarem vaak haar 'ongelukkige situatie' met een nadruk op de eenzaamheid en verlatenheid veroorzaakt door haar vader om vervolgens te vragen of ze niet vroeger dan gepland naar huis mocht keren. Ook als ze meer geld nodig had om haar schulden af te betalen paste ze dezelfde tactiek toe. Thérèse wist immers hoe gevoelig financiële aangelegenheden lagen bij haar vader en zeker wanneer zijn dochter niet wist rond te komen met haar maandelijks toelage, dus probeerde ze haar vaders gemoed wat te bespelen.¹⁸⁵

Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem kende echter zijn kinderen en doorzag dan ook hun sentimenteel taalgebruik. Zo maakte hij zijn derde oudste dochter duidelijk dat zij niet het enige kind was dat hij moest onderhouden en dat ze reeds alles kreeg was haar toekwam. Bovendien kaatste hij de bal betreffende het verlangen naar autonomie terug door te benadrukken dat zijn kinderen nu wel oud genoeg waren om zelfstandig en volwassen te kunnen omgaan met geld. Dit is merkbaar in een brief van zijn hand uit december 1791:

"J'ai fait, ma chère fille Thérèse, tout ce que je tords paissant de faire pour accomplir vos désirs, aussi bien que ceux de vos deux sœurs ainées et vos deux frères cadets. Je me suis exécuté et redent à la vu philosophique de la nature. Vous consomez entre vous tous, mes chers enfants, les revenus liquidés de nos biens matrimoniaux. Vous m'avez demandez de recevoir par mois, ce que ma générosité me permetais de faire. A votre réquisition j'ai fait du sacrifices pour vous contenter. Il faut maintenant que dans l'âge de

---

¹⁸² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 1000: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Joseph-Arnould de Looz-Corswarem, 1788[?].

¹⁸³ BAGGERMAN en DEKKER, *Kind van de toekomst*, 85-93.

¹⁸⁴ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 198-200; VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 48-52.

¹⁸⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 205: Brieven van Thérèse de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 1791-1792.

l'indépendance que vous avez désiré faire comme j'ai fait toute ma vie, soumettre vos désires a vos moyens, calculer avec vous-même et vous dire si je n'ai qu'autant de sols à dépenser par jour."¹⁸⁶

Een 'nieuwe moeder'

In de loop van de achttiende eeuw kwamen de traditionele posities van de vader en de moeder binnen het gezin onder vuur te liggen. In spectatoriale tijdschriften bedoeld voor de burgerij leverden spectators een moraliserende commentaar op de gang van zaken in hun eigen tijd waaronder ook het ouderschap. Volgens deze maatschappijcritici gaven vaders en moeders het verkeerde voorbeeld aan hun kinderen. Dat moest dus aangepast worden en de spectators schoven een beeld van de nieuwe 'ideale ouder' naar voren. Zo werd de idee van de 'voorbeeldige moeder' een populair thema waarbij het concept 'tederheid' een totaal nieuwe invulling kreeg. Bij het begin van de achttiende eeuw had het woord nog een negatieve connotatie. Tederheid was immers een zwakte eigen aan het vrouwelijk geslacht. Als dit gevoel domineerde in de opvoeding kon een kind zijn emoties niet leren beheersen en gaf het zich enkel over aan passies en driften. Naar het einde van de eeuw toe, wanneer ook de culturele stroming van het sentimentalisme haar hoogtepunt bereikte, kreeg het woord een eerder positieve bijklank met de moderne betekenis van fijngevoeligheid en innigheid. Bij de publieke opinie groeide de overtuiging dat opvoeders moederliefde niet langer moest afblokken, maar net binnen het gezin moesten stimuleren. Ook mannen moesten steeds meer deze nieuwe 'tederheid' kunnen voorleggen wilden zij het goede voorbeeld geven aan hun kinderen. De spectators uitten dan ook veel kritiek op de 'afwezige vader' binnen het gezin en benadrukte dat ook hij de opvoeding van zijn kinderen zelf in handen moest nemen. De ideale vader nam immers de opvoeding van het kind op vijf- à zesjarige leeftijd over van de moeder en haalde de affectieve band met zijn kind nauwer aan.¹⁸⁷

Gezinshistorici uit de orthodoxe school gebruikten echter deze kritiek afkomstig uit adviesliteratuur en spectatoriale geschriften als bewijs dat vaders in de vroegmoderne tijd hun kinderen onverschillige behandelden en de opvoeding overlieten aan de moeder. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw zou dan de 'moderne vader' die ook genegenheid voelde voor zijn kinderen tot stand zijn gekomen. De recente historiografie heeft dit beeld sterk genuanceerd want de spectators maakten gebruik van ironie en overdrijving om een punt te maken. Dat het beeld van het ouderschap transformeerde betekende immers niet dat ouderlijke gevoelens plots veranderden. Vaders verwelkomden kinderen, zowel zonen als dochters, binnen het gezin als 'kleine geschenken van God' die ze verzorgden en koesterden. Bovendien was de vader genoodzaakt door de hoge

---

¹⁸⁶ *Ibidem*, Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Thérèse de Looz-Corswarem, 10 december 1791.

¹⁸⁷ D. STURKENBOOM, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*, Hilversum, 1998, 222-224 en 227-230.

mortaliteit én kraambedsterfte bij de dood van zijn vrouw ook de moederlijke taken op zich te nemen. Dat nam echter niet weg dat hij na verloop van tijd geen vervangster voor zijn overleden echtgenote zocht want de taak om kinderen als man alleen op te voeden was te zwaar.¹⁸⁸

Na de dood van zijn echtgenote in mei 1788 was Guillaume-Joseph de enige ouder die de kinderen de Looz-Corswarem nog hadden. Als een weduenaar die zijn politieke belangen wilde behartigen, zijn bezittingen wilde onderhouden en zijn verantwoordelijkheden ten aanzien van de hertogelijke familie wilde opnemen kon hij niet alleen instaan voor de opvoeding van zeven kinderen, waaronder nog twee dochters van jonge leeftijd. Hertrouwen leek de beste optie en zo liet hij in het voorjaar van 1790 zijn oog vallen op Rosalie-Constance van Bylandt (1758 -1839), een kanunnikes verbonden aan de Sint-Gertrudiskerk in zijn thuisbasis Nijvel.¹⁸⁹ De familie van Bylandt was afkomstig uit de Gelderse adel en vader Adrian-Joseph van Bylandt (1700-1767) was naast burgemeester van Oudenaarde ook graaf en vrijheer van het Heilige Roomse Rijk. Rosalie-Constance kwam uit een gezin met negen kinderen en zat samen met haar oudere zus Marie-Thérèse en jongere broer Joseph-Emmanuel in het kapittel van Nijvel.¹⁹⁰ Het was niet ongewoon dat adellijke meisjes reeds op jonge leeftijd als kanunnikes door het leven gingen. Het kapittel was een plaats waar leden van de hoge adel ondergebracht werden waar ze de geschikte huwelijkskandidaat afwachtten of zich voorbereidden op een religieus leven. Meisjes kregen er een opleiding passend bij hun status en mochten als volwassen vrouwen wonen in een individueel kapittelhuis, wereldlijke goederen bezitten en aan wereldlijke activiteiten deelnemen.¹⁹¹

Deze vrouw was echter geen onbekende voor de oudste kinderen van Guillaume-Joseph. Integendeel, zijn dochter Charlotte kende haar zelfs heel goed:

“Il est vrai, cher papa, que Bylandt estais l’amie de ma bonne maman. [...] Auci, cher papa, j’ai beaux cherchez par tout le monde entiez pour mes criez une amie qui mes soi aussi réelle quelle me l’étais ma chère maman. Je ne pui et ne pourai jamais ja trouvez personne qui pourai la renplassez dens mon cœur. Et qui me chagrinent encor plus car se cerai tout jour une petite co[n]solation pour moi si je pouvais me dire je me sui[s] cependens trouvez une amie qui a un peur de rapor[t] à ma bonne mèr[e] chérie, mais pas du tout depui[s] que j’ai eu le maleur de la perte.”¹⁹²

Op het eerste gezicht lijkt de keuze van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem om te hertrouwen met iemand die zijn kinderen reeds kenden een logische keuze. Dat zou immers de overgang naar een nieuwe moeder gemakkelijker maken in plaats van een volslagen onbekende binnen het gezin binnen

---

¹⁸⁸ B. ROBERTS, ‘Fatherhood in eighteenth-century Holland: the Van der Muelen brothers’, *Journal of family history*, 21 (1996), 218-228.

¹⁸⁹ DOUXCHAMPS, *Chanoinesses et chanoines nobles*, 34.

¹⁹⁰ ‘Van Bylandt’, *Jaarboek van den Nederlandschen Adel*, 4 (1891), 91-93; ‘Van Bylandt’, *Nederland’s Adelsboek*, 80 (1989), 599-600 en 603-604.

¹⁹¹ CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar*, 35-36.

¹⁹² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 192: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 27 maart 1790.

te brengen. Het verlies van hun moeder was echter een zwaar trauma geweest voor de kinderen de Looz-Corswarem en had twee jaar later nog steeds diepe sporen nagelaten. Mevrouw van Bylandt vormde voor Charlotte de Looz-Corswarem een uitzonderlijke connectie met haar overleden moeder, maar nu leek het alsof haar vader die verbintenis ging doorbreken en zelfs inpikken. Als dochter wist ze dat ze haar vader moest gehoorzamen en zijn keuze respecteren, maar ze wilde hem toch duidelijk maken dat ze dat tegen haar zin deed.

“Je croi[s] qu’elle peut aici bien venir chez-vous que moi alair chez-elle. Est que j’atenderai, chere papa, que vous mai aix dit vos raisons amicale pour i alair. Car à présent ce ne plus mon cœur qui me porteraï, mai[s] l’obéisens que je vous doit si je doi[s], chere papa, m’en trouvez plu[s] malle en ne plus fricanter Madame de Bilandt.”¹⁹³

Uiteindelijk moest Charlotte zich neerleggen bij de beslissing van haar vader die op 9 juli 1792 met mevrouw van Bylandt trouwde.¹⁹⁴ De vriendschappelijke relatie tussen de twee vrouwen werd nu omgevormd tot een ouder-kindrelatie waardoor hun posities ten opzichte van elkaar veranderden. Toch behield Charlotte een goede verstandhouding met haar stiefmoeder want ze waren nu eenmaal geen volslagen vreemden voor elkaar. Ook haar jongere zus Marie-Emmanuelle kon na het heuglijke nieuws te hebben vernomen enkel toejuichen dat haar ‘nieuwe moeder’ tegelijk een bekende en goede vriendin was.¹⁹⁵

---

¹⁹³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 192: Brief van Charlotte de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 3 augustus 1790.

¹⁹⁴ D’URSEL, ‘Princes en Belgique’, 27.

¹⁹⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 195: Brief van Marie-Emmanuelle de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 18 juli 1792.

III. Grote verwachtingen

3.1 Familiale hof- en huwelijkspolitiek

De adellijke ambities van de hertog en zijn kinderen

Louis-Félix-Emmanuel de Looz-Corswarem (1683-1759) was de tweede oudste zoon van de baron van Longchamps, de naam van een heerlijkheid die als een Brabantse enclave in het graafschap Namen lag. Sinds oktober 1713 diende Louis als infanteriekolonel in het Oostenrijkse leger. Als beloning voor zijn militaire verdiensten verleende keizer Karel VI hem de titel 'hertog de Looz-Corswarem'. In de patentbrief werd vastgelegd dat de titel en de daaraan verbonden heerlijkheden enkel via primogenituur overdraagbaar was. Tenzij er geen mannelijke opvolgers waren, dan kon een dochter of een verdere verwant de hertogstitel erven.¹⁹⁶ Louis trouwde een eerste maal met gravin Hélène-Thérèse de Spangen-Uyternesse, maar dat huwelijk bleef kinderloos en Hélène-Thérèse stierf vroegtijdig. In 1715 hertrouwde hij te Bergen met gravin Marie-Françoise d'Assignies (1695-1751), een erfdochter uit het graafschap Henegouwen die de heerlijkheden Angest, Beaufremé en Bétissart binnenbracht in het familiepatrimonium. In tegenstelling tot zijn broers had Louis de Looz-Corswarem aan mannelijke opvolgers geen gebrek want Marie-Françoise schonk hem naast vijf dochters ook drie zonen: Charles-Louis (°1716), Marie-Elisabeth (°1718), Charles-Alexandre-Auguste (°1723), Apolline (°1728), Odile (°1730), Jean-Jacques-Alexandre (°1736), Anne-Marie-Joséphine en Elisabeth-Adelaïde.¹⁹⁷

Van de acht kinderen van de hertog komen er slechts twee aan bod in de vakliteratuur, namelijk zijn oudste zoon Charles-Louis en zijn oudste dochter Marie-Elisabeth. Beiden hadden een belangrijke positie binnen de familie en bouwden een politieke carrière uit waarmee ze hun familie dienden. Charles-Louis de Looz-Corswarem (1716-1784) zag op 3 april 1716 het levenslicht in het kasteel van Bétissart als de oudste zoon van Louis en Marie-Françoise en was bijgevolg ook hun erfgenaam. Zoals het een man van adel betaamde trad hij in de militaire voetsporen van zijn vader en werd officier in het keizerlijke leger. Tijdens de *Oostenrijkse Successieoorlog* (1740-1748) versloeg Frankrijk echter de keizerlijke troepen in de *Slag bij Fontenoy* (1745) en brachten in de periode daaropvolgend de Zuidelijke Nederlanden onder hun controle. Charles-Louis werd in oktober 1746 gevangengenomen in de buurt van Bergen en spendeerde daarna een tijd als krijgsgevangene te Joigny in Bourgondië. Via tussenkomst van zijn oom Joseph-Philippe-Hyacinthe de Corswarem-Looz

---

¹⁹⁶ D'URSEL, 'Princes en Belgique', 2-3; L. DUERLOO en P. JANSSENS, 'Looz-Corswarem (de)', *Wapenboek van de Belgische Adel, van de 15de tot de 20ste eeuw*, F-M (II), Brussel, 1992, 623-625.

¹⁹⁷ B. D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin. Bulletin bimestriel édité par l'Association royale office généalogique et héraldique de Belgique*, 2013, 78 (403), 18-19. Van Anne-Marie-Joséphine de Looz-Corswarem en Elisabeth-Adelaïde de Looz-Corswarem is geen geboortjaar bekend.

(1689-1777) aan het Franse hof mocht hij terugkeren naar zijn thuisland. Na de oorlog positioneerde Charles-Louis de Looz-Corswarem zich steeds meer op het politieke toneel van de Oostenrijkse Nederlanden en het Heilige Roomse Rijk. Als hoveling bij de landvoogd Karel van Lotharingen te Brussel en bij de keizer en keizerin te Wenen trachtte hij steeds verder te klimmen binnen de adellijke hiërarchie. Zo was hij kamerheer van keizer Karel VI en bekleedde sinds 1745 dezelfde functie aan het hof van keizerin Maria-Theresia. Zijn connecties met het hof wierpen hun vruchten af want zo verleende de keizerin hem in november 1749 de titel *Prins de Looz-Corswarem* die hij mocht dragen tijdens het leven van zijn vader de hertog.

Naast Brussel en Wenen richtte hij vooral zijn blik op Pruisen. Hoewel dit koninkrijk de gezworen vijand was van Oostenrijk tijdens de *Oostenrijkse Successieoorlog* (1740-1748) en de daaropvolgende *Zevenjarige Oorlog* (1756-1763), spendeerde Charles-Louis veel tijd aan het hof in Berlijn. Aldaar trouwde hij in december 1748 met Albertine-Dorothee von Kameke (1714-1803), een gravin afkomstig uit een adellijk geslacht dat in Pommeren haar thuisbasis had. Het huwelijk was ook strategisch van aard geweest om zijn band met de Pruisisch adel te versterken en het prestige van zijn eigen familie te vergroten. Het huwelijkscontract nam daarbij een aantal bepalingen op met financiële tegemoetkomingen voor de echtgenote, zoals een vaste jaarlijkse toelage, de keuze van een woonst naar eigen keuze en een voordelige successieregeling in het geval van het overleden van haar echtgenoot. Charles-Louis' connecties met het Pruisische hof wierpen ook hun vruchten af en in 1751 bemachtigde hij de functie van Grootkamerheer van koning Frederik II de Grote. Later nam de koning hem zelfs op als ridder in de prestigieuze *Orde van de Zwarte Adelaar*, de hoogste ridderorde binnen het koninkrijk Pruisen. Ook onderhield hij een druk briefverkeer met Frederik II de Grote, alsook met de landvoogd en de gevolmachtigd minister van de Oostenrijkse Nederlanden. De obsessie van Charles-Louis met Pruisen was ook bekend in zijn thuisland en in de Brusselse salons raakte hij bekend als 'le Prussien'.¹⁹⁸

Na een langdurige ziekte stierf Louis de Looz-Corswarem in augustus 1749 waardoor de hertogstitel en het familiepatrimonium overgingen op zijn oudste zoon. Vijf maanden eerder in hetzelfde jaar was Louis' broer Nicolas de Looz-Corswarem reeds overleden die Charles-Louis had aangesteld als zijn universele erfgenaam. Samen met de bezittingen die hij in 1721 erfde van François de la Barre, zijn grootoom langs moeders zijde, kwam een groot fortuin in handen van de nieuwe hertog. Daarbij werden in 1779 de heerlijkheden Ligny, Tongrinne, Humerée, Velaine en Boignée verheven tot een markizaat door keizerin Maria-Theresia zodat de hertog sindsdien ook de titel

---

¹⁹⁸ D'URSEL, 'Princes en Belgique', 19-20; L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens: Charles-Louis-Auguste-Ferdinand-Emanuel, 2e Duc de Looz-Corswarem (1716-1784)', *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 34 (202), 1979, 304-310.

'markies de Ligny' droeg.¹⁹⁹ Charles-Louis de Looz-Corswarem en zijn echtgenote hadden dusdanig de financiële middelen voorhanden om een levensstijl passend bij hun stand en status te onderhouden. Zij leefden zoals het de hogere adel die in Brussel vertoefde betaamde in luxe en weelde. Zo dienden het organiseren van groots opgezette, geldopslopende feesten en diners met talrijke genodigden en uitzonderlijke gerechten om de adellijke status en het familiale prestige aan de rest van de samenleving te tonen.²⁰⁰ Daarnaast bezochten Charles-Louis en Albertine-Dorothee frequent de kuuroorden van Spa en Aken, droegen dure juwelen en kostbare kledij vervaardigd uit zijde, satijn en goudbrokaat en kochten kunstwerken en meubels om hun woningen te verfraaien.²⁰¹

De hertog bezat meerdere kastelen en stadspaleizen in de Zuidelijke Nederlanden. In de buurt rond de Sint-Goedelekerk te Brussel, een adellijke woonwijk dicht gelegen bij het hof van de landvoogd, had de familie als stedelijke residentie het *Hôtel de Bornem* in de Bergstraat.²⁰² Charles-Louis verbleef ook op het landgoed van de familie net buiten de hoofdstad in de buurt van het landelijke dorpje Elsene. Daarnaast vormde hij het kasteel van Ligny om tot zijn hoofdverblijfplaats op het platteland en het zou zijn favoriete zomerverblijf worden in de Nederlanden. Vervolgens kocht de hertog in 1762 het kasteel 'De Kangel' in Meerssen, een dorp nabij Maastricht, voor zijn echtgenote waar deze na zijn overlijden tot aan haar dood in 1803 zou verblijven.²⁰³ Charles-Louis de Looz-Corswarem gaf enorm veel uit om zijn adellijke levensstijl te onderhouden en, hoewel hij sinds 1759 een groot fortuin in handen had, was hij af en toe genoodzaakt een van zijn bezittingen te verkopen. Zo verkocht hij in 1776 het kasteel 'La Follie' in Écaussinnes wat hem 200 000 Brabantse florijnen opbracht.²⁰⁴

Charles-Louis maakte dus de naam van zijn familie bekend op het politieke toneel van de Oostenrijkse Nederlanden en daarbuiten. Zo versterkte hij het prestige en de invloed van de Looz-

---

¹⁹⁹ L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens', 304-310.

De bezittingen die in handen van Charles-Louis de Looz-Corswarem belandden, waren onder andere: de baronieën Longchamps en Maisnil, het graafschap Nieuwerleet in Noord-Frankrijk, het markgraafschap Sainte-Gertrude en de heerlijkheden Angest, Baudimont, Bétissart, Boignée, Clermont, Écaussinnes, Henripont, Keumiée, Leuze, Lierneu, Ligny, Remersdael, Tongrinne, Trivières, en Velaine.

²⁰⁰ J. CREMERS, J., *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004, 81; M. VAN DEN BERG, 'De adel in de achttiende eeuw: een "leisure class"?', J. VERBESSELT e.a. (red.), *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985, 143-183.

²⁰¹ L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens', 304-310.

²⁰² E. BOES, *Het leven van de Brusselse adel in de 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 2001, 47-49; L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens', 306.

²⁰³ L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens', 306; 'Suisse, la Grande', P. UBACHS en I. EVERS, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen, 2005, 521. Tegenwoordig is het kasteel De Kangel onderdeel van het landgoed Mariënwaard, gelegen in een buitenwijk van Maastricht.

²⁰⁴ L. DENIS, 'Un grand seigneur de nos Pays-Bas Autrichiens: Charles-Louis-Auguste-Ferdinand-Emanuel, 2e Duc de Looz-Corswarem (1716-1784)', *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 34 (202), 1979, 304-310; J. HEIRWEGH en M. MAT-HASQUIN, 'Itinéraire intellectuel et gestion économique d'un noble hennuyer: Sebastien Charles de la Barre (1753-1838)', R. MORTIER en H. HASQUIN, *La noblesse belge au XVIIIe siècle*, (Études sur le XVIIIe siècle, 9), 1982, 200.

Corswarems. Ook zijn oudste zus Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem (1718-1756) diende het familiale belang door zich in het politieke leven aan het hof van Brussel in te zetten. In de jaren 1730 bestuurdte aartshertogin Maria-Elisabeth van Oostenrijk (1680-1741) de Oostenrijkse Nederlanden. Zij was daartoe sinds 1725 door haar broer de keizer van het Heilige Roomse Rijk Karel VI aangesteld. De regering in Wenen maakte duidelijk dat Maria-Elisabeths landvoogdij een nieuw begin voor de Zuidelijke Nederlanden moest vormen met de nodige hervormingen. Ook de hofhouding van de landvoogdes werd hervormd naargelang het Oostenrijkse model.²⁰⁵ Het was voor de kersverse hertog Louis de Looz-Corswarem politiek gezien handig om een aantal pionnen aan het hof onder te brengen. Zijn oudste dochter Marie-Elisabeth was misschien wel de belangrijkste.

Het hofprotocol ingesteld door de aartshertogin voorzag immers een strikte scheiding tussen mannen en vrouwen aan het hof. Aangezien Maria-Elisabeth van Oostenrijk een vrouw was begeerde de hoge edellieden in de Nederlanden om de positie van hofdame voor een van hun vrouwelijke familieleden te bemachtigen. Hofdames vertoefden de klok rond in de nabijheid van de landvoogdes, zowel bij openbare aangelegenheden als in haar privévertrekken. Bijgevolg bezaten zij de exclusieve en onbeperkte toegang tot de aartshertogin met de mogelijkheid tot informeel contact. Familieleden die reeds aanwezig waren aan het hof haastten zich dan ook om bij het openvallen van een nieuwe positie een dochter of nicht uit de eigen familie naar voor te schuiven. Er waren echter een aantal voorwaarden waaraan een kandidaat moest voldoen om voor deze bevoorrechte positie in aanmerking te komen. Zo moest ze afkomstig zijn uit een bekende en invloedrijke familie uit de hoge adel en moest ze de financiële middelen voorhanden hebben om haar hoge positie aan het hof en bijkomende uitrusting te onderhouden.²⁰⁶

Naast Oostenrijkse hofdames nam de aartshertogin ook jongedames afkomstig uit hoogadellijke families uit de Zuidelijke Nederlanden op in haar hofhouding, zoals Philippina de Croÿ, Maria-Josepha de Horne en Isabella van Arenberg. Aan het hoofd van deze groep adellijke jongedames stond de Groothofmeesterin en het anciënniteitsprincipe hield in dat een nieuwkomer de laagste in rang werd en de belangrijkste taken voorbehouden waren voor de hofdame die de langste staat van dienst had. Pas als iemand wegviel uit de hofhouding kon de volgende in rang haar plaats innemen en schoof iedereen een rangplaats op.²⁰⁷ Zo begon de oudste dochter van de hertog de Looz-Corswarem in 1735 haar carrière als hofdame onderaan de ladder. Aanvankelijk resideerde de landvoogdes in het prestigieuze Coudenbergpaleis te Brussel, maar na de enorme brand van de nacht van 3 op 4 augustus 1731 die het paleis van de hertogen van Brabant volledig verwoestte verhuisde

---

²⁰⁵ L. DE REN, L. DUERLOO en J. ROEGIERS, *De gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Tielt, 1987, 15-20.

²⁰⁶ S. HERTEL, *Maria Elisabeth, Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel (1725-1741)*, Wenen, Keulen en Weimar, 2014, 132-138.

²⁰⁷ *Ibidem*, 141-142.

het hof naar het naburige Nassaupaleis. Maria-Elisabeth van Oostenrijk verbleef echter graag op haar buitenverblijf te Mariemont, een plaats met minerale bronnen dat ze graag had willen laten omvormen tot een kuuroord voor de elite dat kon wedijveren met Spa in het prinsbisdom Luik.²⁰⁸

Als hofdame verbleef Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem op deze residenties van de aartshertogin, maar onderhield via een druk briefverkeer nauw contact met haar vader. Deze brieven die de hertog van zijn dochter ontving bevatten dan ook grotendeels nieuws uit de hof- en regeringskringen. Als pion van de familie aan het hof, dicht in de buurt van de landvoogdes, was dat immers haar functie ten aanzien van haar familieleden. *“Je n’ai pas eu, mon cher père,”* zo schreef ze haar vader op eindjaar 1739,

*d’ampressement a vous mande les promotion, j’ay cru vous les scauriez toujours trop tôt. Monsieur Exocar a donné pour cet charge deux sans mille florins. On dit que le Comte Vandernoit ne contante pas du grand bailliage, il veut resté conseiller. [...] Ce même jour que ces emplois on été donné, le Marqui de La Verne et madame et moy on dinez chez le Grand Maitre.*²⁰⁹

Bovendien verschaftte haar positie als hofdame naast de toegang tot de landvoogdes, ook contact met haar entourage zoals de gevolmachtigd minister graaf Friedrich August von Harrach-Rohrau. Aangezien het hofceremonieel niet toeliet dat een vrouw informeel, persoonlijk contact onderhield met een man aan het hof, maakte Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem ook gebruik van de communicatiekanalen tussen de vrouwen aan het hof om meer te weten te komen. Bijvoorbeeld de echtgenote van de gevolmachtigd minister bij wie ze soms ging dineren.²¹⁰

Aanbidders en intriges aan het hof: triomf van de romantiek?

Aan het hof was Marie-Elisabeth een belangrijk radertje in het hele familiale netwerk van de Looz-Corswarems. Aan de andere kant beleefde ze als jongedame die de huwbare leeftijd had bereikt in de Brusselse hofkringen, waar ze niet onder directe controle van haar ouders stond, een grotere vrijheid om haar mogelijke huwelijkskandidaten zelf te kiezen. Daarbij was het huwelijk een van de belangrijkste *rite de passage* in het leven van een adelsvrouw: zij verliet de positie van meisje en dochter binnen haar vaders gezin en nam de plaats in van vrouw en echtgenote binnen het gezin van haar man.²¹¹ In de periode voorafgaand aan het einde van de zeventiende eeuw was het huwelijk een overeenkomst besloten door de ouders van beide partners met maar weinig ruimte voor persoonlijke voorkeur of keuzevrijheid. Het gearrangeerde huwelijk was de norm binnen de

---

²⁰⁸ V. HEYMANS, *Het Coudenburgpaleis te Brussel. Van middeleeuws tot archeologische site*, Gent, 2014, 123-125; G. DONNAY, *Het koninklijk museum van Mariemont*, Brussel, 1987, 11-12.

²⁰⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 25: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 31 december 1739.

²¹⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 25: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 30 december 1738.

²¹¹ A. VICKERY, *The Gentleman’s Daughter. Women’s Lives in Georgian England*, New Haven en Londen, 1998, 7-8.

adelsstand. Liefde en wederzijdse genegenheid binnen een echtverbintenis was weliswaar een meerwaarde, maar geen voorwaarde of noodzaak. Het huwelijk was immers een alliantie tussen twee families en niet de romance tussen twee individuen. Zo'n verbond moest het prestige van beide families verhogen, politieke en sociale connecties smeden of bevestigen en nakomelingen van puur adellijk bloed creëren. Bovendien speelden financiële overwegingen mee in de huwelijksonderhandelingen door het systeem van de bruidschat.²¹²

De achttiende eeuw gold vervolgens als een overgangperiode waarbij het gearrangeerde, opgelegde huwelijk veranderde in een romantisch verbond gesloten tussen twee vrije individuen. Althans, zo beweert de klassieke historiografie. Recent historisch onderzoek spreekt deze plotse omwenteling van sociale conventies echter tegen. Doorheen de hele vroegmoderne periode was het uitkiezen van een goede huwelijkspartner een complex en langdurig proces. Een goed huwelijk kwam immers tegemoet aan meerdere criteria: de bevordering van familiebelangen, het ideaal van de pariteit, het karakter van beide partners en de genegenheid die zij voor elkaar voelden. De sociale context en de positie van het kind binnen de familie bepaalden welke criteria domineerden bij een huwelijksvereenkomst.²¹³ Daarbij bleef de overgang van het familiebezit een wezenlijk kenmerk van de achttiende-eeuwse echtverbintenis waardoor het moeilijk is bij de bestudering van zo'n verbintenis individuele, spontane emoties volledig te scheiden van strategische belangen, van zowel het individu als de familie.²¹⁴

Wel benadrukt recent historisch onderzoek dat het adellijke familieleven doorheen de zeventiende en achttiende eeuw sterk aan verandering onderhevig was. De neiging ontstond om binnen de nucleaire familie een eigen privésfeer te creëren met meer intimiteit en een grotere expressie van emoties ten aanzien van de directe familieleden. Dit was een evolutie die zich ontvouwde vanaf het einde van de zestiende eeuw en pas tegen het einde van de achttiende eeuw voltooid werd.²¹⁵ Jonathan Dewald stelt dat de religieuze oorlogen van de zestiende eeuw en de daaropvolgende confessionaliseringgolven net de uiting van en aandacht voor gevoelens binnen het familieleven stimuleerden. Ouders moesten immers het 'ware geloof' doorgeven aan de volgende generatie, waarbij de idee ontstond dat enkel een vroom, liefhebbend gezin het ware christendom bij haar kroost kon voortbrengen.²¹⁶

---

²¹² DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 169-170.

²¹³ VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 40-41. Vickery stelde dat voornamelijk het werk van Lawrence Stone de idee verspreidde van een 'triomf van de romantiek' in de achttiende eeuw. L. STONE, *Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Londen, 1977.

²¹⁴ S. LESEMANN, 'Liebe und Strategie. Adlige Ehen im 18. Jahrhundert', *Historische Anthropologie: Kultur, Gesellschaft, Alltag*, 8 (2000), 189-207.

²¹⁵ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 163-167.

²¹⁶ *Ibidem*, 169-172.

Het huwelijk was daarbij van cruciaal belang: dat moest immers een stabiel, duurzaam huishouden creëren waarin kinderen de correcte opvoeding verkregen. Langzaamaan ontstond vanaf de zeventiende eeuw de overtuiging dat liefde aan een huwelijk moest voorafgaan om dit te kunnen garanderen. Mannen moesten de beste middelen bovenhalen om een vrouw te overtuigen van hun genegenheid en affectie voor haar. Religie lag ook hier aan de basis, meer bepaald de stimulans tot religieuze zelfreflectie. De aandacht verschoof immers naar de persoonlijkheid en het karakter van de mogelijke huwelijkspartner vanuit de opvatting dat persoonlijke verschillen, net zoals religieuze verschillen, individuen uit elkaar dreven. Bij de keuze van een huwelijkspartner, hetzij door de ouders of door het individu zelf, werden wederzijdse liefde en affectie een steeds belangrijker criterium.²¹⁷

Bovendien veranderden vanaf de achttiende eeuw de rolmodellen van man en vrouw binnen de adelstand, mede gestimuleerd door ideaaltypes die de literatuur construeerde en verspreidde. Auteurs kregen immers meer belangstelling voor de adelsvrouw die een grote mate van fijngevoeligheid wist voor te leggen, autonoom kon optreden, haar zelfbeheersing en standvastigheid behield in moeilijke situaties, een huishouden kon leiden en tegelijk haar intelligentie kon tentoonspreiden. Deze literaire idealen sijpelden door naar de werkelijkheid, maar in praktijk was de achttiende-eeuwse samenleving nog sterk patriarchaal georganiseerd. Door zich te omringen met een 'mantel van hoffelijkheid' kon een vrouw uit de aristocratie echter in het openbare leven manoeuvreren. Zij kon door een welgemanierd optreden relaties aanknopen met andere mannen, tussenkomen in discussies en haar kritiek op bepaalde kwesties rechtvaardigen. Bovendien verleende de opkomst van het literaire salon een publieke plaats waar ze haar intellectuele capaciteiten tot uiting kon brengen.²¹⁸ Daarnaast legde de ontplooiing van wetenschappelijke instituten tijdens de zeventiende eeuw een ander ideaal op aan de man, namelijk dat van de '*man of ability*' in plaats van de '*man of birth*'. De idee van een '*gentleman*' kreeg hierbij vorm waarbij de ideale edelman deftig was, op een fortuin kon terugvallen en cultureel gevormd was. Zijn karakter moest een toonbeeld zijn van goede manieren, morele waarden en savoir-faire en tegelijk een individuele eigenheid bevatten.²¹⁹

Ondanks de strikte scheiding tussen mannen en vrouwen die het hofprotocol voorzag, was het hof in praktijk een plaats waar veel mensen samenkwamen en zowel mannelijke als vrouwelijke hoflieden zich met elkaar onderhielden. Tijdens bals en feesten aan het hof, maar ook tijdens reizen tussen de residenties van de landvoogdes, bestond de mogelijkheid tot nauw contact tussen beide geslachten. Bovendien bestonden er veel vindingrijke middelen om het contactverbod dat het

---

²¹⁷ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 170-172; VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 39-40.

²¹⁸ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 170-172; VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 7-9.

²¹⁹ DEWALD, *The European Nobility, 1400-1800*, 52.

hofprotocol inhield te omzeilen.²²⁰ Zo kwam Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan het hof in contact met andere mannelijke edellieden die haar het hof probeerden te maken. In 1738 ontmoette ze aldaar baron de Plotho d'Ingelmunster die zich opwierp als haar aanbieder. Ingelmunster was een baronie in het graafschap Vlaanderen, maar de familie de Plotho was oorspronkelijk afkomstig uit het hertogdom Brunswijk in het Heilige Roomse Rijk. De baron was een man die duidelijk een impact had achtergelaten bij de hofdame. De gevoelens die ze voor deze man koesterde en de onzekerheden die daarbij te pas kwamen trachtte zij een plaats te geven. Daartoe richtte zij zich tot haar moeder:

“Il y a ici, ma chère mère, un cavillier qui ce nome le baron de Plotho . Il est de ce pays. Tous le monde dit que c'es un cavaillier très bien. Il est paran[t] du prince du Rubanpré [= prins de Rubempré] et au pri[n]ce de Horne, et l'on dit qu'il est riche. Il y a un mois qu'il est ici [et] il conte d'être ici un an. Il est academisse. Il est encore très jeune: il n'a que 20 ans. Depuis le tems qu'il est ici il est toujours adressé a moy [et] il a mon égard tous le respect et attention imaginable. Il me fait des déclarat[i]on depuis le matin jusqu'au soir. J'ay toujours traité son amour en bagatelle, en badinant tou ce qu'il disait et même luy témoignie une très grande indifférance pour pouvoir jugée s'il avait pour moy une véritable amour. Mon indifférance le randait si chagrin que j'ay été obligée de faire plus d'attention à ce qui disait. [...] Il est depuis le matin jusqu'au soir à la cour, à peine à le tems de diné. Il me renouvelle si souvant ses sentimen que je suis à la fin obligé de croire qu'il a pour moy un véritable amour. Il me demande a tous momens si sa figure ou ce magnière me déplaise et qu'il remarque que je l'écoute avec tant d'indifférance. Faite-moy, ma chère mère, de me donné vos ordre à ce sujet, de même que mon cher père.”²²¹

Het relaas van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan haar moeder is er een van onzekerheid, maar ook van terughoudendheid en zelfbeheersing. Zo trachtte ze haar moeder te overtuigen dat haar aanbieder de goede kwaliteiten van een mogelijke huwelijkspartner bezat: zijn adellijke afkomst, zijn goede connecties, zijn rijkdom, zijn geleerdheid en gecultiveerdheid, zijn jonge en daardoor vruchtbare leeftijd ... Hij was dus een geschikte huwelijkskandidaat, maar haar ouders moesten diezelfde mening delen om te mogen huwen. Bovendien hanteerde ze een strategie die bekend was in handboeken voor briefschrijvers om een vader te kunnen overtuigen van haar keuze. Door eerst de moeder te betrekken bij haar liefdesperikelen kon deze vervolgens de vader benaderen en overhalen om zich schikkend en luisterend op te stellen. Zich hulpeloos, onwetend, kwetsbaar en zelfs radeloos voorstellen kon dan compassie en zachtaardigheid opwekken bij de ouders. Als de weg was voorbereid, kon nadien de aanbieder een poging wagen om bij de vader om haar hand te vragen.²²²

Zulke gevoelige onderwerpen kwamen niet ter sprake in de brieven van Marie-Elisabeth gericht aan haar vader. In deze epistels hanteerde ze een zeer zakelijke stijl, ook als het om persoonlijke onderwerpen ging. Daarnaast benadrukte zij vaak een nauwgezet gevoel van respect ten aanzien van haar ouders en vooral haar vader:

---

²²⁰ HERTEL, *Maria Elisabeth*, 139.

²²¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 25: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Marie-Françoise d'Assignies, 14 juni 1739.

²²² VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 45 en 52.

*“Sa n’est pas capable de faire oublier père et mère à qui je dois la vie et pour qui je donneroit jusqu’à la dernière goutte de mon sang pour leur témoigner le respect et ma soumission. [...] Je ne mériteroit pas de vivre si j’oubliait ce qui me si chère.”*²²³

De relatie tussen vader en dochter was er een van wederzijds respect en, ondanks de verschuiving in de achttiende eeuw naar een nucleaire familie met een emotionele geladenheid, ook een van afstandelijkheid. Hun brieven bleven formeel en stijf met plechtstatige formuleringen die niet vanuit eigen expressie voortkwamen, maar vanuit conventionele verplichtingen. De positie die ze innamen stond duidelijk vast: hij was het familiehoofd dat orders gaf en zij moest luisteren.

In de brief van Marie-Elisabeth aan haar moeder was ook een ander element dat sterk naar voren kwam: twijfel. Zij twijfelde sterk of baron de Plotho d’Ingelmunster werkelijk van haar hield, en niet zomaar haar hand wilde omwille van haar positie of bruidschat. Redenen tot twijfel waren ook zeer gegronsd want eenmaal een huwelijkskeuze gemaakt en de ouders overtuigd, was er (normaliter) geen weg meer terug. Op het veld van hofmakerij had een man dan ook veel meer vrijheid om te manoeuvreren dan een vrouw. Zijn aanbod werd misschien niet aanvaard, maar hij kon wel meermaals proberen, uitkiezen en ervaring opdoen. Bovendien was het veroveren van een vrouwenhart een sensationele uitdaging en een competitiestrijd voor jongelieden waarbij doorzettingsvermogen niet altijd vanuit genegenheid of liefde voortkwam. Overhaast een beslissing maken was voor een vrouw dus niet aangeraden aangezien zij absoluut zeker moest zijn van de bedoelingen van haar mogelijke huwelijkspartner.²²⁴ Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem legde haar aanbidder dan ook op de rooster: door hem af te wijzen moest hij haar meermaals trachten te overtuigen van zijn affectie voor haar, alsook van zijn goede kwaliteiten, afkomst en familie.²²⁵

Nieuwe ideeën over romantiek en sentiment sijpelden misschien wel door in de hogere kringen van de samenleving, maar voor een verbintenis was nog altijd de zegen van de ouders noodzakelijk. Absolute vrijheid bestond niet. Romantische overwegingen waren dan ook niet de criteria die de doorslag gaven om een huwelijksvereenkomst te sluiten.²²⁶ Daarom legde Marie-Elisabeth nadruk op de afkomst, familie en connecties van haar aanbidder die voor haar eigen familie voordelig zouden kunnen zijn. Zelfs het aantal zussen en broers, en of deze getrouwd waren of niet, kwamen aan bod. Ook de mening van diens ouders over wat een ideale schoondochter inhield nam ze mee op in haar brief. Allemaal zaken die van pas konden komen eenmaal de

---

²²³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 25: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 30 december 1738.

²²⁴ *Ibidem*, 39, 53-54 en 56-57.

²²⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 34: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Marie-Françoise d'Assignies, 14 juni 1739.

²²⁶ VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 41-44.

huwelijksonderhandelingen tussen de ouders zouden beginnen.²²⁷ Binnen de adelsstand bleef endogamie de norm. Ouders forceerden hun kinderen dan wel niet meer in een gearrangeerd huwelijk, maar leidden de zoektocht naar een huwelijkspartner wel ‘in goede banen’. Door te investeren in een hogere scholing en een exclusieve huwelijksmarkt kwamen hun kinderen terecht in het juiste milieu om een partner uit te kiezen.²²⁸ Ondanks zijn goede kwaliteiten liep de relatie tussen baron de Plotho d’Ingelmunster en Marie-Elisabeth om een onbekende reden stuk.

Vanuit haar positie als hofdame moest Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem echter oppassen met wie ze relaties aanging. Aan het hof had ze naast haar positie als gezelschapsdame ook de functie om de eer van de landvoogdes hoog te houden waarbij kuisheid als hoogste deugd gold bij vrouwen uit de elite. Maagdelijkheid gaf een adelsvrouw een soort van ‘seksuele macht’ die ze kon uitbuiten om mannen rond haar vinger te winden, maar deze toestand was permanent in gevaar en moest beschermd worden. Mannen testten immers hoe ver ze konden gaan vooraleer een vrouw zich in haar fatsoen en eergevoel aangetast voelde. Daarbij werden hofdames die het hofprotocol niet naleefden en ongepast gedrag vertoonden afgestraft door de landvoogdes via een gebrek aan aandacht. Het negeren van de hofdame in kwestie was een duidelijk signaal en kreeg ze een kleinere kamer afgezonderd van de rest van het hof om na te denken over haar misstappen.²²⁹ Ook de familie de Looz-Corswarem kenden de erbarmelijke gevolgen van misgedrag en ondanks de verwijdering van haar ouders bleef Louis de Looz-Corswarem controle uitoefenen over zijn oudste dochter.

Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem was immers niet het enige familielid dat de hertog als pion in de hofhouding van de landvoogdes kon raadplegen. Zijn broer Jean-Jacques-Alexandre de Looz-Corswarem († ca. 1750), bekend als de graaf van Bornem, was opperschenker van aartshertogin Maria-Elisabeth van Oostenrijk. De graaf stond niet alleen dicht bij de regering van de Oostenrijkse Nederlanden, maar kon tegelijk ook zijn nicht de hofdame in het oog houden. Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem schreef immers niet direct aan haar vader over haar amoureuze avonturen, maar via een frequente briefwisseling met zijn broer wist de hertog goed wat er zich afspeelde aan het hof en waar zijn dochter zich bevond. “*A présent*”, zo schreef de graaf van Bornem,

*“je m’ent rejouis du plus profond de mon cœur que Dieu par Sa toutes puissance vous ait conservé la vie pour le mentiens d’une familles qui leurs et trop necessessaire. Ma nièsse m’a dit qu’elle partoits le 24 de ce mois pour Ligny, le carosse de court doit la conduire jusque à Jenappe et que là, elle trouverait une voiture de Ligny pour li conduire.”*²³⁰

---

²²⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 34: Brief van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem aan Marie-Françoise d'Assignies, 14 juni 1739.

²²⁸ VICKERY, *The Gentleman's Daughter*, 41.

²²⁹ HERTEL, *Maria Elisabeth*, 134-138 en 140-141.

²³⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 26: Brief van Jean-Jacques-Alexandre de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 12 juni 1739. Aan het hof van Maria-Elisabeth van Oostenrijk was ook een zoon van Louis de Looz-Corswarem aanwezig, maar vanuit de briefwisseling en secundaire literatuur is

Naast de persoon die een oogje in het zeil hield, trad Jean-Jacques-Alexandre ook op als bemiddelaar tussen vader en dochter. Nochtans was de relatie tussen nicht en oom niet van warme aard:

“Si vostre fille de la court n’aurait pas un si grand frois et reserve pour moy, j’aurait put decouvrir peut-estre quelque chose . Elle est fort estroitement liée d’amitié avec son frère, pour ainsi dire je nes la parle point du tous. J’ay digné le jours de Saint-Thérèse che[z] le Comte d’Harracht. Ille y avait sinque dame de court, vostre fille ni vostre fils ni éstions pas.”²³¹

Datgene wat de graaf van Bornem wilde te weten komen, was informatie over de nieuwe aanbieder die in het leven van zijn nicht was verschenen. Het bleek echter dat de man die haar het hof maakte niet de ideale huwelijkskandidaat was die haar vader en moeder in gedachten hadden.

Wederzijdse genegenheid en liefde binnen het huwelijk was een ideaal om naar te streven, maar ongecontroleerde passie gekoppeld aan te grote romantische verwachtingen was volledig uit den boze. Strategische beslissingen wogen immers zwaar door bij koppelarij, zeker bij een vermogende familie van stand. Onstuimige hartstocht maakte een vrouw blind voor de andere criteria die bij een verbintenis te pas kwamen waardoor zij zich enkel liet leiden door haar passie zonder strategische en familiale belangen in acht te nemen. Beide partijen konden dus maar beter niet te overhaast een beslissing nemen. Als een adelsvrouw haar zelfbeheersing en terughoudendheid verloor en enkel haar spontane impulsen en driften volgde, dan betekende dat een publiek schandaal voor de hele familie.²³²

De haren van hertog Louis de Looz-Corswarem moeten dan ook recht overeind hebben gestaan toen hij het volgende bericht van zijn broer vernam:

“Le respect ni aucune déferance nes plus ent usage, mais, mon chere frère, je nes puis cacher que j’ay le cœur fermé de voir que vostre fille à la court devien absolument un cheval sent bride! Elle ce jette pour ainsi dire au cout de se vilain la Pointe [...] Cela est triste dans nostre famille. [Le Marquis de] Rossi estans che[z] moy [et] je luy dit ce matin que ma nièsse ce donnait un rediculle d’avoir des attansions pour la Pointe.”²³³

Wie was die ‘la Pointe’ waaraan Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem zich volgens haar oom zo ongecontroleerd aan overgaf? Het ging om markies Ferdinand-Joseph de la Puente (1698-1759). Zijn vader Don José-Miguel de la Puente-Reiffenberg (1654-1699) werd geboren in het Lombardische Pavia als de zoon van een Spaanse gouverneur en kolonel. Bij de dood van zijn oom Don Carlos López de Ulloa in 1732 erfde Ferdinand-Joseph diens titels en werd hij baron van Limal, een heerlijkheid gelegen in het hertogdom Brabant. De daaropvolgende successietwisten met zijn familieleden zouden er echter voor zorgen dat de markies gedurende heel zijn leven in financiële moeilijkheden

---

het niet duidelijk welke zoon. Het gaat hier ofwel om zijn oudste zoon Charles-Louis de Looz-Corswarem (1716-1784) ofwel om zijn tweede oudste zoon Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem (1723-1792).

²³¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 26: Brief van Jean-Jacques-Alexandre de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 17 oktober 1740.

²³² VICKERY, *The Gentleman’s Daughter*, 41-45.

²³³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 26: Brief van Jean-Jacques-Alexandre de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 4 april 1741.

verkeerde. Op het moment dat hij Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem ontmoette was hij reeds weduwnaar sinds 1726 en vader van een enkele dochter Claire-Éléonore de la Puente.²³⁴

In het najaar van 1741 had de oudste dochter van hertog Louis de Looz-Corswarem definitief haar zinnen gezet op een huwelijk met de markies de la Puente. Het lijkt erop dat de correspondentie tussen vader en dochter op dat moment stilviel want Jean-Jacques-Alexandre moest weer optreden als informant:

*“A midy j’ay esté che[z] le comte de Harracht comme j’avais envie de luy demander si ille trouvoit bon que g’irait pour quelque jour à Bornhem, contans dans revenire vandredis prochain. Je part à cette effest demain dix de ce mois à dix heur du matin. La conversations taite-à-taite vint ainsansiblement de ce qui pouvait regarder vostre fille. Ille me dit qu’elle luy avait déclare franchement qu’elle n’étais pas d’aintantions d’aller à Vienne, et qu’elle voulais conclure l’affaire de son mariage. Si elle pouvoit y parvenir. Qu’elle scavait bien que l’on voudrait peut-estre la contraindre de la ramener dans la maison paternel.”*²³⁵

De dochter had zich tegen haar vader gekeerd. Marie-Elisabeth had haar vader Louis niet weten te overtuigen dat Ferdinand-Joseph de la Puente een geschikte huwelijkskandidaat was, maar in plaats van het familiehoofd en het familiebelang te respecteren wilde zij haar voorgenomen huwelijk met de markies doorzetten. Dat kon echter de reputatie van de hele familie schaden en haar vader sloeg daardoor een belachelijk figuur aan het hof.

Wat hadden de hertog en hertogin de Looz-Corswarem eigenlijk tegen Ferdinand-Joseph de la Puente? Hij vervulde immers de meeste criteria als huwelijkskandidaat. Zo was hij van een hoogadellijke afkomst met een hoge sociale positie. Daarnaast had hij goede connecties met het keizerlijke hof vanwege zijn functie als kamerheer van keizer Karel VI en vervolgens van keizerin Maria-Theresia.²³⁶ De ouders van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem benadrukten echter dat hun dochter zich had laten verleiden, slechts een blinde passie volgde en zich verzette tegen de wil van de familie. Daarbij zou de markies door zijn financiële moeilijkheden niet in staat zijn om een dame van stand zoals Marie-Elisabeth te onderhouden. Ook haar functie als hofdame moet meegespeeld hebben bij de overweging van haar ouders om het huwelijk te weigeren. Eenmaal getrouwd zou de oudste dochter van Louis de Looz-Corswarem immers de hofhouding moeten verlaten en zich concentreren op haar eigen huishouden. In dat geval zou de hertog een belangrijke pion, zo niet de belangrijkste, aan het hof kwijtraken. In augustus 1741 verviel echter dit argument want na de dood van Maria-Elisabeth van Oostenrijk op het einde van deze maand werd haar hofhouding volledig ontbonden.²³⁷

---

²³⁴ C. DE VOS, ‘Limal, ses seigneurs et seigneuries. Les marquis de la Puente (1732-1807)’, *Wavriensia. Bulletin du Cercle Historique et Archéologique de Wavre et de la Région*, 15 (1966), 69-87

²³⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 26: Brief van Jean-Jacques-Alexandre de Looz-Corswarem aan Louis de Looz-Corswarem, 9 september 1741.

²³⁶ DE VOS, ‘Les marquis de la Puente (1732-1807)’, 73-74.

²³⁷ HERTEL, *Maria Elisabeth*, 141-142.

De uitkomst was uiteindelijk tegen de zin van de hertog en hertogin de Looz-Corswarem: op 10 januari 1742 in de Sint-Goedelekerk te Brussel trouwde Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem met Ferdinand-Joseph de la Puente. Over de band met haar ouders na het huwelijk is niet veel bekend, maar uit het weinige overgeleverde materiaal valt op dat het huwelijk een breuk in de ouder-kindrelatie teweeg had gebracht. Marie-Elisabeth schonk haar echtgenoot acht kinderen waarvan er uiteindelijk vijf in leven bleven: Eugène-Charles-Ferdinand (°1742), Thomas-Joseph (°1745), Marie-Victoire (°1751), Augusta-Josèphe (°1753) en Charles-Eugène (°1755). Toen zijzelf in 1756 vroegtijdig stierf en Ferdinand-Joseph haar drie jaar later volgde, werden haar minderjarige kinderen onder voogdij geplaatst. De familie de Looz-Corswarem weigerde echter het voogdijschap op zich te nemen.²³⁸ De rivaliteit tussen de Looz-Corswarems en de la Puentes bleef in de tweede helft van de achttiende eeuw bestaan en zou zich ook binnen het gezin van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem manifesteren.

Interne familietwisten: de Looz-Corswarem versus de la Puente

“Les preuves constantes et sentimens que je vous ai donné de mon amitié, ainsi qu’à tous mes enfants dans toute les circonstance de la vie et dans les moments les plus terribles qui ont commencé à l’époque de 1783 à ’84 et depuis lors jusqu’à présent, ma chère fille Charlotte, doivent vous convaincre de mon affection.”²³⁹

Zo begon Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem op 5 juni 1791 een brief gericht aan zijn vijftienvijftigjarige dochter Charlotte. De feiten uit 1783-'84 naar waar hij verwees ter vermaning van zijn dochter lagen toen al zeven jaar achter hen. De gebeurtenissen van toen hadden echter een trauma teweeggebracht binnen het gezin van Guillaume-Joseph die lang daarna de relatie met zijn oudste dochters nog steeds tekenden. Zo benadrukte Guillaume-Joseph in het begin van de jaren 1790, op een moment dat zijn oudste dochters zich trachtten te onttrekken aan de controle van hun vader, de beloftes die Clémentine, Charlotte en Thérèse hadden gemaakt na ‘het schandaal van 1783-'84’. Wat was er destijds gebeurd dat de relatie tussen de vader en zijn oudste dochters zo had verstoord?

Het familiearchief de Looz-Corswarem bevat geen briefmateriaal uit de periode dat de breuk tussen vader en dochters tot stand kwam. Toen de ruzie was bijgelegd bespraken de gezinsleden in hun intieme correspondentie niet langer deze gebeurtenissen vanuit de idee om oude wonden niet opnieuw open te rijten. Louter wanneer Guillaume-Joseph vond dat hij werd geconfronteerd met ongehoorzaamheid en rebellie van zijn dochters bracht hij het incident terug ter sprake. Hij benoemde het dan als ‘het schandaal van 1783-'84’ zonder verdere uitleg want binnen de

---

²³⁸ DE VOS, ‘Les marquis de la Puente (1732-1807)’, 86-95.

²³⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 948: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charlotte de Looz-Corswarem, 5 juni 1791.

persoonlijke correspondentie wisten zowel vader als dochter immers maar al te goed wat er destijds was gebeurd. Het was dus niet nodig om hier verder over uit te wijken en vooral niet wanneer de mogelijkheid bestond dat iemand anders dan de beoogde ontvanger de brief meelas. Enkel het einde, maar tevens het hoogtepunt, van het hele incident is gedocumenteerd in de brieven van Clémentine de Looz-Corswarem die ze schreef tijdens de zomer van 1784. Hierin zijn de elementen te bespeuren die de relatie tussen vader Guillaume-Joseph en zijn oudste dochters zwaar had aangetast. Zo was het hele incident begonnen met een huwelijkskwestie die reeds de hertogelijke familie in rep en roer had gezet. Clémentine de Looz-Corswarem was immers van plan te trouwen met niemand minder dan Eugène-Charles-Ferdinand de la Puente (1742-1818), de oudste zoon van Marie-Elisabeth de Looz-Corswarem en Ferdinand-Joseph de la Puente.

Ondanks de breuk die was ontstaan tussen de families de Looz-Corswarem en de la Puente in het midden van de achttiende eeuw, onderhielden sommige familieleden nog contact met elkaar over de breuk heen. Zo hadden de jongere zussen Elisabeth-Adelaïde, Apolline en Odile de Looz-Corswarem, die samen waren opgegroeid met Marie-Elisabeth, hun oudste zus en haar kinderen niet verstoten zoals de hertog en zijn broers. Bovendien genoten de jongere zussen een grotere vrijheid toen ze zelf het ouderlijk huis verlieten waardoor ze het contact met hun oudste zus en haar kinderen terug konden opnemen. Ook Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem en zijn kinderen moeten bij het begin van de jaren 1780 de kinderen de la Puente hebben gekend. Bovendien hadden de la Puentes sinds 1760 hun familiekasteel te Limal verruild voor een stedelijke residentie te Nijvel. Na de dood van de markies in 1759 zat de familie de la Puente in zak en as door de minderjarigheid van haar erfgenaam en de langdurige en kostelijke rechtszaken ten gevolge van de erfeniskwestie. Toen de nieuwe markies Eugène-Charles-Ferdinand de la Puente aantrad, was hij dan ook genoodzaakt een aantal van zijn bezittingen te verkopen. In maart 1761 vond de openbare verkoop plaats van het meubilair van het kasteel van Limal, de voormalige hoofdverblijfplaats van de familie. Vervolgens verkocht hij ook zijn stadsresidentie in de buurt van het oude Coudenbergpaleis te Brussel om zijn schulden te dekken. In de daaropvolgende periode kon de familie zich financieel wat beter overeind houden na de toe-eigening van enkele heerlijkheden die ze had verkregen na een aantal succesvolle rechtszaken. Toch bleef het financiële vermogen van de familie de la Puente een precair gegeven, en dat was ook publiek bekend.²⁴⁰

Clémentine de Looz-Corswarem kende dus de markies de la Puente, maar toen zij gevoelens voor hem begon te koesteren beschouwde zij hem ook als een mogelijke huwelijkskandidaat. Als jonkvrouw bezat Clémentine een zekere mate van vrijheid om een levenspartner uit te kiezen, maar haar keuze moest ook de zegen krijgen van haar ouders en het familiehoofd. Toch beschikten

---

²⁴⁰ DE VOS, 'Les marquis de la Puente (1732-1807)', 95-104

adelskinderen niet over de absolute vrijheid om een huwelijk naar believen aan te gaan gewoonweg omdat het aantal waaruit ze konden kiezen beperkt was en hun ouders de keuze binnen deze groep konden sturen. De Franse historicus en demograaf Louis Henry omschreef deze keuzegroep als de *endogamische cirkel*. *Panmixia* of ‘random mating’, namelijk de partnerkeuze bij toeval, en *isolatie*, namelijk de partnerkeuze binnen een selecte groep, kenmerkten deze cirkel. Dit betekende dat keuzevrijheid voor adolescente kinderen bestond, maar enkel binnen een groep van bevoorrechte personen afkomstig uit hetzelfde milieu als de familie. De omvang van deze endogamische cirkel verschilde naargelang de context en was afhankelijk van het geslacht, het aanzien van het individu, het prestige van de familie, de geboortevolgorde in het gezin en de mobiliteit van het individu.²⁴¹

Eugène-Charles-Ferdinand de la Puente had een adellijke en familiale achtergrond die hem plaatste binnen de endogamische cirkel rond Clémentine de Looz-Corswarem. De markies en de gravin werden geliefden, maar dat viel niet in de smaak bij haar ouders toen ze hem in het voorjaar van 1783 voorstelde. Wat er daarna gebeurde is niet duidelijk, maar ruim een half jaar later in juli 1784 was Clémentine nog altijd even standvastig. Ze was vastbesloten de gevoelens die ze koesterde voor de markies te volgen en het beoogde huwelijk met hem door te zetten, desnoods tegen de wil van haar vader.

*“Je vous réitéré la stabilité de mes sentiments pour Monsieur le marquis de la Puente et la ferme résolution que j’ai d’attendre ma majorité pour mon mariage, si le ciel ne m’en favorise pas les moyens avant. En tous cas, je n’ai plus qu’un an à attendre qui ici ne me paraîtra pas long, car j’y suis heureuse, tranquille et contente. Et ces trois points vailent pour moi tous les trésors de l’univers.”*²⁴²

Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem zag het echter niet zitten dat zijn oudste dochter zou trouwen met een markies die lager aan wal was geraakt en financieel niet in staat was een eigen huishouden op te richten. Bovendien zou zij daarmee de hertog Charles-Alexandre-Auguste die als familiehoofd optrad voor alle de Looz-Corswarems tegen zich in het harnas jagen. Diens oudste zus was immers tegen de wil van haar vader ingegaan door met de markies de la Puente te trouwen en nu leek het alsof zijn achternichtje dezelfde fout zou maken. Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem zat dus tussen twee vuren: als hij het beoogde huwelijk van zijn oudste dochter goedkeurde dan zou hij in ongenade vallen bij de hertog, maar als hij de mening van Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem volgde zou hij een hypotheek leggen op de relatie met zijn oudste dochter.

Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem woog de voor- en nadelen tegen elkaar af en besloot uiteindelijk om zijn oudste dochter te verbieden met de markies de la Puente te trouwen. Aanvankelijk trachtte Clémentine haar vader nog te overtuigen van de goede kwaliteiten van haar

---

²⁴¹ A. FAUVE-CHAMOUX, ‘Marriage, Widowhood, and Divorce’, D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 223-225.

²⁴² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 19 juli 1784.

geliefde, maar in de zomer van 1784 sleepte de discussie al zo lang aan dat ze de hoop op een overeenkomst met haar vader begon op te geven. Het probleem lag volgens haar dan ook bij haar vader, want die keek slechts naar de feiten op papier in plaats van het geluk van zijn dochter en stootte al haar verzoeningspogingen af.²⁴³ Clémentine probeerde tevergeefs haar vader te overtuigen van de gevoelens die ze koesterde voor de markies, alsook van de wederzijdse genegenheid tussen hen beiden, maar uiteindelijk bereikte de hele discussie een patstelling aangezien beide partijen koppig overtuigd waren van hun eigen gelijk. Volgens Guillaume-Joseph bekleedde zijn oudste dochter in hun relatie een onderdanige positie waarbij ze moest luisteren naar haar ouders en zich moest schikken naar hun wil. Clémentine de Looz-Corswarem zag dat echter anders want naast verplichtingen ten aanzien van haar ouders bezat ze ook rechten die haar ouders moesten eerbiedigen. Bovendien was ze verbolgen dat haar vader verwachtte dat zijn dochter hem onvoorwaardelijk zou volgen zonder een geldige reden op te geven. Zij had dan ook onbegrip voor de houding van haar ouders:

“S’il vous a plu pendant plus de dix mois de me traiter avec tout la rigueur possible, et les plus mauvais propos sur ma réputation et honneur, débité à qui voulait les entendre pour voile à votre manque de parole, et les promesses par lesquelles vous avez vous-même engagé mon cœur, je ne vous en bénirai pas moins. Je ne casserai donc de vous réitérer, mon cher papa, que mon parti est pris invariablement. Et d’autant plus que tout le tems que je fus chez-vous, vous ne me donnâtes aucun preuve de ce que vous avanciez contre le marquis de la Puente, quoique je ne cessais de vous les demander, ce qui a affermi et affermai encore de plus en plus mes sentiments pour lui. Car ces sentiments comme vous le savez, si vous voulez accorder à votre intérieur de parler vrai, n’ont pris naissance que d’après vos promesses de ne jamais m’empêcher de l’épouser, non plus que de ne point gêner mon inclination pour lui, ajoutant que vous me laisseriez seul à la maîtresse de décider de mon sort avec ses papiers sur tables.”²⁴⁴

In het najaar van 1784 was de verhouding tussen vader en oudste dochter op zijn minst erbarmelijk te noemen en om uit deze impasse te raken zou uiteindelijk een van de twee moeten toegeven of breken. Clémentine de Looz-Corswarem vond echter dat het moment daar was om zich te onttrekken aan de controle van haar ouders. Naarmate kinderen de volwassen leeftijd bereikten verloren ouders steeds meer de controle die ze over hen hadden toen ze nog klein waren. Dit nam niet weg dat vader en moeder niet poogden het gedrag en de keuzes van hun adolescente kinderen te beïnvloeden. Een van de voornaamste punten van twist tussen ouder en kind was de keuze van een huwelijkspartner, voornamelijk omdat ondanks de endogamische cirkel het kind een keuzevrijheid had die niet altijd overeenkwam met de beoogde intenties van de ouders. De huwelijkskeuze was echter te belangrijk om enkel aan zoon of dochter over te laten aangezien het

---

²⁴³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 24 augustus 1784.

²⁴⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 21 september 1784.

naast een alliantie tussen twee families ook de overdracht van familiebezit inhield.²⁴⁵ Desalniettemin stonden volgens Clémentine haar ouders de mogelijkheid op een liefdevol en gelukkig huwelijk in de weg omdat ze enkel naar familiale belangen keken. Volgens Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem liet zijn oudste dochter zich dan weer te veel leiden door romantische verwachtingen en een overdreven passie in plaats van haar keuze rationeel te overwegen en ook andere criteria buiten de uitsluitende focus op wederzijdse genegenheid in acht te nemen.²⁴⁶

Enkele typische kenmerken voor de levensfase van de adolescentie zijn in het relaas van Clémentine terug te vinden, zoals het streven naar zelfstandigheid, de conflicten met ouders en het streven naar intimiteit buiten de eigen familie.²⁴⁷ Naarmate het jaar 1784 op zijn einde liep moest ze echter de prijs betalen voor haar keuze om tegen de wil van haar ouders in te gaan. In de vroegmoderne tijd bestond immers geen sociale zekerheid geleverd door de staat, maar was sociale bijstand afhankelijk van de familie.²⁴⁸ Door zich van haar familie te verwijderen had Clémentine zich ook afgesneden van het nodige financiële onderhoud waarin haar ouders voorzagen. Ook ondervond ze de nadelen van de emotionele isolatie van haar ouders en broers. Toch was de verstoting van zijn dochter niet absoluut en verzorgde Guillaume-Joseph nog steeds de minimale onkosten van zijn oudste dochter. Ouders waren immers onwillig om hun kinderen te verstoten, maar het dreigement van onterving en financiële bestraffing was het ultieme strafmiddel om gehoorzaamheid af te dwingen en de kinderen terug op het rechte pad te krijgen.²⁴⁹ Het was genoeg om Clémentine te doen beseffen dat ze alleen zonder haar familie niet kon overleven.

De emotionele isolatie en financiële ontzetting wogen uiteindelijk te zwaar door en in de eerste maand van het nieuwe jaar 1785 gaf Clémentine de Looz-Corswarem uiteindelijk in en schikte zich naar de believen van haar vader.

“J’ouvre enfin les yeux sur le malheur que j’ai eu de vous déplaire et de résister vos volontés, mais je vous assure que mon repentir égale ma faute et que ma conduite justifier la sincérité de mes sentiments. [...] Dans quelque jours j’instruirai Monsieur de la Puente que je renonce absolument à l’union que je projettais avec lui. Je le prierai de ne plus penser à moi pour le mariage, et de croire que mon parti est pris avec réflexion et maturité.”²⁵⁰

---

²⁴⁵ L. POLLOCK, *A Lasting Relationship. Parents and Children over Three Centuries*, Londen, 1987, 247-248.

²⁴⁶ VICKERY, *The Gentleman’s Daughter*, 41.

²⁴⁷ R. DEKKER, *Uit de schaduw in ’t grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995, 87 en 156-157; L. POLLOCK, ‘Parent-Child Relations’, D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 198-202.

²⁴⁸ L. KOIJMANS, ‘Vriendschap, een 18^e-eeuwse familiegeschiedenis’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 28 (1992), 48-65; L. KOIJMANS, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1997, 196-197.

²⁴⁹ POLLOCK, *A Lasting Relationship*, 247-248.

²⁵⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 16 januari 1785.

De opstelling en redenering van Clémentine maakte vanaf deze brief een totale ommekeer door. Waar ze aanvankelijk haar standvastigheid, zelfverzekerdheid en volwassenheid benadrukte om haar keuze te rechtvaardigen, legde ze nu de focus op haar onderdanigheid en afhankelijkheid ten opzichte van haar ouders. De foute keuzes die ze had gemaakt en het losbandige gedrag dat ze had vertoond waren daarbij te wijten aan haar onervarenheid en jeugdigheid. Van zodra Clémentine haar voorgenomen huwelijk had afgebroken en zich vervolgens schikte naar de wil van haar ouders stelde haar vader zich verzoeningsgezind op. Dat had hij haar trouwens al van in het begin duidelijk gemaakt: vergeving was op elk moment mogelijk, maar dan moest ze haar fouten toegeven en naar haar ouders luisteren. “*Enfin! Ma chère fille, vos yeux sont ouverts!*” riep Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem dan ook opgelucht en blij uit toen hij het goede nieuws had ontvangen,

“[...] C’est ainsi, ma chère fille, que nous devons commencer à célébrer la victoire que vous remportez sur vous-même dont les confirmation nous comblera des pu et de satisfaction votre mère et moy et vous, ma chère fille, de bonheur et de bénédiction. Vous ne devez pas douter, ma chère fille, que je ne ressentirai ainsi que votre maman tout ce que l’amour et l’amitié paternelle ont de plus dire et de plus tendre quand nous verons l’un et l’autre votre âme épanchée dans les notres avec autant de sincérité et de sensibilité que vous m’en assurez. C’est dans cette attente qui comblera nos vœux que je suis autant votre ami que votre père.”²⁵¹

De vader ontving zijn dochter met open armen terug in het ouderlijke huis want haar zwaar afstraffen zou zinloos zijn en hun relatie slechts verslechteren. Het voornaamste was dat de familieruzie was bijgelegd en de breuk tussen de vader en zijn oudste dochter was overbrugd.

Aan de gebeurtenissen uit de periode 1783 - '84 hielden de gezinsleden de Looz-Corswarem echter een trauma aan over. Sindsdien besepte Clémentine dat ze gebonden was aan haar familie en dat ze als alleenstaand individu in de samenleving niet kon overleven. Ook ondervond ze hoe nadelig het was zich louter te laten leiden door haar emoties en passies. De terugkeer naar haar vader werd immers mede gestimuleerd door de eerste breuken die waren ontstaan in de relatie met de markies de la Puente.²⁵² Voor Guillaume-Joseph betekende het een besef dat hij niet de absolute controle bezat over het doen en laten van zijn adolescente kinderen en dat deze controle naarmate ze ouder werden afbrokkelde. Zijn dochters bereikten de volwassen leeftijd en wilden dus een zelfstandig leven beginnen waarvoor ze geneigd waren de relatie met hun ouders gedeeltelijk op te offeren. Uiteindelijk beseften zowel ouders als kinderen dat de familie geen interne ruzies en breuken kon verdragen. Het was voor iedereen in de familie beter om de interne verdeeldheid tegen te gaan.

Bovendien bleef een ruzie binnen een adellijke familie niet beperkt tot twee enkele individuen zonder dat de andere familieleden zich bemoeiden. Door de hechte familiestructuren

---

²⁵¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief (kopie) van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Clémentine de Looz-Corswarem, 16 januari 1785.

²⁵² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 30 januari 1785.

bracht een ruzie tussen twee individuen immers een kettingreactie teweeg waarbij andere leden van de familie een kant in de discussie moesten kiezen. Doorgaans ontstonden dan twee tegengestelde kampen, maar tegelijk liepen individuele relaties over de breuk heen wat een familieruzie tot een zeer complex gegeven maakte.²⁵³ Aangezien geen bronnenmateriaal overgeleverd is van de toenmalige reacties van de directe familieleden is enkel een reconstructie mogelijk via de familiale correspondentie uit een latere periode. Zo gaven in het najaar van 1791 Guillaume-Josephs oudste dochters meer geld uit dan hun maandelijksse toelage toeliet en meer dan hun vader kon opbrengen. Na een reeks van vermaningen luisterden zijn dochters nog altijd niet naar hun vader en het leek volgens hem alsof ze terug samenspannen tegen hem en zijn advies in de wind sloegen zoals in 1783. In een brief gericht aan Charlotte, die ook bedoeld was voor haar zussen Clémentine en Thérèse, herinnerde hij nog een keer aan de beloftes die ze hun ouders hadden gemaakt na het schandaal van 1783-'84.

“Je vous le répète, ma chère fille, pour l’une comme pour toutes les trois. Vous avez voulu être vos maitresses, déjà du vivant de votre digne mère. Vous avez voulu aller au couvent, tout ce que nous avons employé des moiens doux, sensibles et touchants, n’ont pas vous faire changer la résolutions que vous aviez entre vous trois. [...] Vous n’aviez pas encor oubliez vos anciens compromis lorsque votre sœur a voulu se mariés. Vous savez les résolutions que vous avez prises ensembles lorsque vous avez voulu vous rejoindre chez-elle. J’ai cédé à toutes vos volontés que je n’ai pu empêcher sans m’exposer aux éclats dont vous m’aviez menacez, Thérèse plus particulièrement que vous. Vous aviez former vos projets, vous l’avez exécuter. J’ai formé les miens en conséquence, je les exécuterai à mon tour parce que je ne varie jamais à cet égard pour vous éviter des répétitions. Si vous avez toutes trois conservez mes lettres, relisez les-elles, renferment au tard d’arrêts irrévocables. Vous vous plaisir à vous plaindre d’être sans argent et de vous entendre demander ce que vous dever compter un peu avec vous-même. Toutes trois, l’une comme l’autre, vous verrez que depuis le premier jour que vous vous êtes réunis à trois et nomément depuis le mois de novembre passé vous avez dépenser des sommes auxquelles je ne puis pas subvenir , nonobstant mon oeconomie et la reforme de mon ménage, et au lieu de vous régler j’apprends que vous avez encore augmenter votre dépens d’une nouvelle fille. Vous ne m’avez pas consullé pour emprunter de l’argent et acheter à crédit les marchandises.”²⁵⁴

Hieruit valt af te leiden dat de oudste zussen van Clémentine de Looz-Corswarem zich positioneerden aan haar kant. Vanuit het blikveld van hun opvoeding is dat ook niet verwonderlijk. Ze waren immers als de oudste kinderen van het gezin samen opgegroeid en zaten ook samen op pensioonaat in het klooster Saint-Sépulcre te Charleville. Sinds 1783 bekeek Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem de acties van zijn oudste dochters vaak met argwaan. Het gebrek aan de juiste omgang met geld en het niet aanhouden van een sobere levensstijl was voor hun vader een doorn in het oog. Hij zag het dan ook als zijn vaderlijke taak om hen terug op het rechte pad te krijgen.

---

²⁵³ KOOIJMANS, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 205-206.

²⁵⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 192: Brief (kopie) van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charlotte de Looz-Corswarem, 1791.

3.2 Het familiale eergevoel en de politieke huwelijksalliantie

Het veld van kennis en eer: de universiteit en het leger

Potius mori quam foedari, of vrij vertaald “liever sterven dan bezoedeld te worden”, was het devies dat prijkte op het wapenschild van de familie de Looz-Corswarem. Het eergevoel was binnen een adellijke familie prominent aanwezig en was verbonden aan het geslacht van waaruit ze voortsporen. Hoewel de familie de Looz-Corswarem haar meeste titels in de achttiende eeuw had verkregen, haalde zij haar prestige, status en aanzien vanuit hun vermeende afstamming van de middeleeuwse graven van Loon. Hun familienaam benadrukte de identificatie met een roemrijke groep figuren uit het verleden.²⁵⁵ Ook de wapenschilden die hun kastelen en residenties sierden, evenals de lakzegels waarop het blazoen van de familie pronkte, moesten deze boodschap uitdragen. Het wapen van de familie de Looz-Corswarem (zie bijlage 1) bevatte dan ook duidelijk verwijzingen naar het graafschap Loon en de heerlijkheid Corswarem.

De individuele leden van de familie de Looz-Corswarem kwamen zo goed als dagelijks het wapenschild en het motto van de familie onder ogen. Het was een permanente herinnering aan de prestaties van de adellijke voorouders die de familie haar huidige status en prestige hadden gegeven. Daardoor was vooral bij de mannen de druk groot om de eer van hun familie hoog te houden en zelfs te vergroten want zij waren de rechtstreeks afstammelingen. Zij waren diegenen die de naam doorgaven, het familiepatrimonium overdroegen en het blazoen overnamen. Ook van de broers Charles-Louis en Joseph-Arnould werd verwacht dat ze in de voetsporen van hun vader en voorouders zouden treden. Zij moesten dan ook een opleiding genieten die bij hun elitaire positie paste en dat betekende een universitaire scholing. Zo berichtte berichtte in 1786 Charles-Louis zijn ouders dat er iemand was blijven souperen ‘om over Leuven te praten’ wat betekende dat hij binnenkort naar de universiteit zou gaan.²⁵⁶

Voor de elite uit de Zuidelijke Nederlanden waren er in de achttiende eeuw twee universitaire instellingen in de directe omgeving om uit te kiezen, namelijk die van Leuven en Douai. Uiteindelijk spendeerden Charles-Louis en zijn broer Joseph-Arnould hun studententijd aan de universiteit van Douai. Deze universiteit werd gesticht in het midden van de zestiende eeuw door koning Filips II, toen de stad nog behoorde tot het Franstalige deel van het graafschap Vlaanderen. Het instituut moest dienen als een nationale instelling om de Franstalige studenten afkomstig uit de Spaanse Nederlanden weg te houden uit de Franse universiteiten. In de loop van de zestiende en

---

²⁵⁵ J. CREMERS, *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004, 7 en 11; D. GAUNT, ‘Kinship: Thin Red Lines or Thick Bleu Blood’, D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 273-277.

²⁵⁶ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem en Marie-Emmanuelle d’Aix, 3 oktober 1786.

zeventiende eeuw groeide de universitaire instelling uit tot een bolwerk van de contrareformatie in West-Europa met een grote toestroom van Engelse katholieken.²⁵⁷ Na de *Devolutieoorlog (1667-1668)* kwam het gebied rond Rijsel onder Frans bewind en dus ook de universiteit van Douai. Tijdens de achttiende eeuw kon de universiteit profiteren van de bevoorrechte plaats van de Franse cultuur in Europa waardoor de Franstalige elite uit de Nederlanden aldaar bleef studeren. In 1755 vaardigde keizerin Maria-Theresia echter een edict uit met een verbod voor haar onderdanen uit de Oostenrijkse Nederlanden op inschrijving aan de universiteit van Douai. De universiteit van Leuven moest een nationale instelling worden voor de Nederlanden en de regering in Wenen wilde de studenten weghouden uit het land van de vijand. De Franstalige elite en middenklassen van de Zuidelijke Nederlanden negeerden echter dat verbod grotendeels en Douai bleef voor hen een populaire universiteit.²⁵⁸

Tot het najaar van 1789 verbleven Charles-Louis de Looz-Corswarem en zijn broer Joseph-Arnould te Douai waar ze rechten en filosofie studeerden. De *Faculté de Droit* in Douai legde zich toe op de studie van het Romeinse recht, het Franse recht én het rechtssysteem in de Zuidelijke Nederlanden wat de faculteit bijkomend aantrekkelijk maakte voor de Franstalige elite uit de Nederlanden. De lessen vonden doorgaans plaats in de ochtend in beslag en duurden van begin oktober tot einde juli.²⁵⁹ De zonen van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem legden zich toe op hun studies en vroegen regelmatig aan hun vader voor financiële ondersteuning voor de aankoop van schrijf- en studiemateriaal alsook de mogelijkheid om een huisleraar in te huren die bijles kon geven.²⁶⁰ Charles-Louis koesterde echter de ambitie om een succesvolle carrière als legerofficier uit te bouwen. Zijn studies werden steeds meer bijzaak en hij concentreerde zich op het vooruitzicht om in het keizerlijke leger te dienen, net zoals zijn vader. Zijn positie moest dan ook al meteen een officierspost in de cavalerie zijn want voor de infanterie voelde hij niets.²⁶¹ Charles-Louis had een geïdealiseerd beeld van het krijgerschap met de idee dat heldhaftigheid en eer gemakkelijk op het slagveld te verkrijgen waren. Nu hij nog jong was wilde hij zijn strepen verdienen op het 'veld van eer' in plaats van slechts thuis als een vrouw bij de haard te zitten. De oudste zoon van Guillaume-Joseph had dan ook grote verwachtingen van een carrière in het keizerlijke leger.

---

²⁵⁷ J. ROEGIERS, 'De universiteiten in de Zuidelijke Nederlanden', *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief*, 13 (1997), 224.

²⁵⁸ L. TRENARD, *De Douai à Lille ... : une université et son histoire*, Rijsel, 1978, 62-63 ; G. DEHON, *L' Université de Douai dans la tourmente (1635-1765): Heurs et malheurs de la Faculté des Arts*, Villeneuve-d'Ascq, 1998, 9-10.

²⁵⁹ TRENARD, *De Douai à Lille ...*, 55-57.

²⁶⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brieven van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 17 januari, 8 maart, 12 juni en 5 juli 1788.

²⁶¹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 15 mei 1789.

Aangezien een militaire carrière het voorrecht was voor mannen van adellijke komaf, was een positie als legerofficier een eervol begin voor de zonen uit de adel die de volwassenheid bereikten. Zo'n militaire carrière bevatte bovendien de allures van het nobele ridderschap, en als een adelman zich onderscheidde op het slagveld kon hij voor bewezen diensten van zijn vorst een titulaire beloning krijgen.²⁶² Alle mannelijke leden van de familie de Looz-Corswarem hadden dan ook een loopbaan in het leger achter de rug. Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem uitte zelfs een zekere vorm van trots in een brief aan zijn neef de hertog toen hij vermeldde dat zijn beide zonen in het leger gingen dienen: "Mes deux fils ont pris de suivre nos traces et celles de nos ancêtres qu'ils m'ont allégué pour raison de leur ardeur d'acquérir de la gloire sous les drapeaux de l'empereur!"²⁶³ Die trots kwam voort uit Guillaume-Josephs eigen ervaringen als kapitein van een keizerlijk regiment dragonders tijdens de Zevenjarige Oorlog. Het was vooral in de *Slag bij Landshut (1760)* dat hij zijn sporen had verdiend door een Pruisisch regiment te verslaan en als overwinningsoorlogsbuit vier kannonnen en zestien Pruisische vaandels te veroveren. Zijn optreden in de Silezische veldslagen leverde hem eervolle roem en bekendheid op, en niet te vergeten de rang van majoor in het officierenkorps en het ridderschap in de Orde van Maria-Theresia.²⁶⁴ Hij wist dus zeer goed wat voor mogelijkheden een militaire carrière voor zijn zonen kon opbrengen en voor een adellijke familie kon betekenen.

Op 14 december 1789 werden de broers Charles-Louis en Joseph-Arnauld de Looz-Corswarem ontvangen in het regiment de Bender.²⁶⁵ Zij mochten die avond dineren aan de tafel van generaal Blasius Columban von Bender (1713-1798), verfranst tot Blaise Colomban de Bender, die reeds in de *Oostenrijkse Successieoorlog* en de *Zevenjarige Oorlog* zijn strepen had verdiend. Sinds februari 1786 was de Bender aangesteld als *Feldzeugmeister* of generaal van de artillerie, maar kreeg reeds kort daarvoor het bevel over de citadel van Luxemburg. In januari 1790 promoveerde hij tot opperbevelhebber van de keizerlijke troepen in de Oostenrijkse Nederlanden waarvoor hij later in hetzelfde jaar de titel *Feldmarschall* ontving.²⁶⁶ Zijn eerste weken als officier in het Oostenrijkse leger bracht Charles-Louis de Looz-Corswarem door te Freiburg im Breisgau, een Habsburgse bezitting aan

---

²⁶² SCOTT en STORRS, 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe', 41-42 en 44-45.

²⁶³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 66: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem, 9 juni 1789.

²⁶⁴ DENIS, 'Le dernier seigneur de Wavre en Brabant wallon', 134 ; P. MENGAL, 'Un grand seigneur de la fin du XVIIIe siècle. Guillaume-Joseph, 4e duc de Looz-Corswarem (1732-1803), *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 172 (1974), 262-267. Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem nam tijdens de *Derde Silezische Oorlog (1756-1763)* deel aan de slagen van Praag, Breslau, Leuthen, Landshut, Frankfurt-aan-de-Oder, Lignitz en de verdediging van Kleitzenberg waarbij uiteindelijk de Pruisische opmars in Silezië en Bohemen door Oostenrijks-Russische troepen werd teruggedrongen.

²⁶⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 14 december 1789.

²⁶⁶ L. KUDRNA, *Biographical Dictionary of all Austrian Generals during the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1815*, 2008 (http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIntro.html). Geraadpleegd op 9 augustus 2016.

de Rijn en belangrijk centrum in Voor-Oostenrijk. Later verbleef hij ook in het fort van Luxemburg. Zijn aanvankelijke enthousiasme verruilde hij echter voor heimwee en neerslachtigheid aangezien zijn rooskleurige beeld van de heldhaftige veldheer niet overeenkwam met de werkelijkheid. Toch wilde hij zijn vader, die zo trots was op hun intrede in het leger, niet teleurstellen en bovendien was het niet al te eervol om als een angstaas terugkeren naar de moederschoot. Hij vroeg daarom raad aan zijn vader om deze moeilijke periode door te komen:

“Cher papa, donnez moi tout les conseil que vous voudrez bien m’accorder, je les suivrez avec la plus grande exactitude. Conduisez moi delà comme si j’étais près de vous. Tout ce que vous ferez pour moi, vous pouvez être certain du consentement au fond de mon cœur. Vous tacherons, cher papa, de ne point abattre l’honneur et la gloire que nous a aquis vos actions, et le sur moyen que notre jeunesse demande. Que nous espérons que votre nous fera toujours accompagné.”²⁶⁷

De beperkte tijd dat de troepen op eenzelfde plaats verbleven bemoeilijkte echter het briefverkeer tussen vader en zoon. In een van Guillaume-Josephs brieven die zijn oudste zoon wel bereikte spoorde hij hem aan om zich standvastig en eervol te gedragen, zoals paste bij een man van zijn stand, maar hij moest zich tegelijk ook sober en als gelijke van zijn manschappen opstellen. Bovendien was heimwee voor niets nodig want het regiment dat hij diende was nu zijn nieuwe thuis. Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem legde het alzo uit:

“Je vous parle en ami. Il faut mettre votre gloire à vivre dans votre garnison comme le plus simple de vos camarades qui y serait changer comme vous, l’étés du pays où vous vous trouvé. [...] Vous devez le considérer votre régiment comme votre nation, votre province, votre ville ou village natale. [...] Si vous voulez vous faire estimer vivre dans chaque grade où vous trouvé comme le plus simple et le plus honête de votre classe, songer toujours à cette leçon ‘que les grands seigneurs se glorifient du mérite de leurs ancêtres parce qu’ils n’en ont pas d’autres; que les beaux esprits se glorifient de leur propres mérites parce qu’ils le croient unique; que les gens de bon sens ne se glorifient de rien.’ Je vous écarte beaucoup à exercer la philosophie, politique et morale, en soumettant vos désirs aux simples aisances ou facultés que l’empereur vous donne dans la grade que vous occupé. Vous serez toujours riche de ce qui vous viend en las, satisfait, content et heureux de vous-même.”²⁶⁸

De familie de Looz-Corswarem had grote verwachtingen van de oudste zoon van Guillaume-Joseph en als vader kon hij dat zelf niet genoeg benadrukken. De last op de schouders van Charles-Louis om zich te conformeren aan de wil van zijn familie vergrootte daardoor alleen maar.

Tussen 1789 en 1795 tormenteerden echter interne opstanden en buitenlandse dreigingen het dagelijkse leven in de Zuidelijke Nederlanden. Over de Brabantse Omwenteling en de Luikse Revolutie reppen de broers de Looz-Corswarem met geen woord in hun brieven. Tijdens de totstandkoming van de Verenigde Nederlandse Staten en de Luikse Republiek waren zij met hun regiment gestationeerd te Luxemburg, een provincie die trouw bleef aan de keizer, of te Freiburg im

---

²⁶⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 31 mei 1790.

²⁶⁸ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charles-Louis de Looz-Corswarem, 10 december 1790.

Breisgau waardoor ze de gebeurtenissen in eigen land waarschijnlijk vanop een afstand beleefden. Bij het begin van 1791 was het gezag van de Oostenrijkers en van de prins-bisschop in de Zuidelijke Nederlanden hersteld, maar het gevaar van de Franse expansiedrang bleef op de loer liggen.²⁶⁹ In de abdij van La Thure, dicht bij de grens met Frankrijk, waren de jongste dochters van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem dan ook ongerust over een mogelijke inval van het revolutionaire leger want *“l’on dit que l’on doit piller La Thure ou y mettre le feu.”*²⁷⁰ In april 1792 verklaarde de *Assemblée Nationale* Oostenrijk de oorlog en vielen Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden binnen. Joseph-Arnould de Looz-Corswarem streed mee met het keizerlijke leger dat via Elzas-Lotharingen een tegenaanval op Frankrijk ondernam waardoor Guillaume-Joseph een directe lijn had met het front.

In deze *Eerste Coalitieoorlog (1792-1797)* dachten de geallieerden aanvankelijk snel komaf te maken met de Franse revolutionairen en trokken succesvol op richting de hoofdstad Parijs.²⁷¹ Ook Joseph-Arnould deelde deze mening dat want *“dans deux ou trois mois la g[u]erre est finit. Nous venont de prend[r]e Sint-Amant est Orchit où nous somme conpait est le maijor Darps à fut aux porte de Lilles 80 prisonnie de leur arièr-garde.”*²⁷² De belegering van Rijsel was echter een mislukking voor het keizerlijke leger en in november keerden dan ook hun krijgskansen. Na de Franse overwinning op het coalitieleger in de *Slag bij Jemappes (1792)* rukten de revolutionaire legers verder op door de Oostenrijkse Nederlanden en namen niet veel later de hoofdstad Brussel in. Op 7 november 1792, één dag na de veldslag, berichtte Joseph-Arnould zijn vader het slechte nieuws:

*“La plus grande bataille qui était possible d’endurer et forcer de nous retiré sur Mons parce que la force nous manque et que les français sont venu vainqueur, et que longerait que nous serons obligé de nous retiré peut-être hors du pays. [...] Hier le 6 nous avons reçu une fameuse bataille. J’étais avec notre régiment dans un cent le plus fort qui commencer à 7 heures du matin et fit à 5 du soir. Beaucoup d’officiers tués, entre autres le commandant de la division fut tué.”*²⁷³

De Franse republiek plaatste de Zuidelijke Nederlanden onder een protectoraat, maar vier maanden later in de *Slag bij Neerwinden (1793)* verdreven de keizerlijke troepen het revolutionaire leger uit de Nederlanden en herstelde het oude politieke bestel.²⁷⁴

---

²⁶⁹ J. BLOM en E. LAMBERTS red., *Geschiedenis van de Nederlanden*, Amersfoort, 2013, 237-240.

²⁷⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 195: Brief van Marie-Emmanuelle de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 19 januari 1792.

²⁷¹ G. FREMONT-BARNES, *The French Revolutionary Wars*, Chicago en Londen, 2001, 25-28

²⁷² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 200: Brief van Joseph-Arnould de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 12 september 1792. De plaatsen die Joseph-Arnould in zijn brieven vernoemd zijn de dorpen Saint-Armand en Orchies in de buurt van Rijsel.

²⁷³ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 200: Brief van Joseph-Arnould de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 7 november 1792. Overgezet naar standaard Frans, de originele tekst: *La plus grand batalle qui l’éstait posible dandurait et forsait de nous retrait sur Monse parce que la forse nous manque et que les fransait sont venut vinceur. Et que longerait que nous seront obligé de nous retirait peut-et orps du peay. [...] Hier le 6, nous savont resut une fameuse batales. Je était avec notre régimant dans un sent le plus fort qui conmanser à 7 heures du matie et fit à 5 du soir. Beauxcout d’oficaie tué, antrete le comanda[n]t de la dibition fut tué.*

²⁷⁴ BLOM en LAMBERTS red., *Geschiedenis van de Nederlanden*, 240-241.

Voor de eer en het belang van de familie

Naast een militaire carrière moest de oudste zoon ook nog in een andere belangrijke taak voor het belang van de familie voorzien: hij moest de bloedlijn voortzetten. Het voortbrengen van een legitieme, gezonde erfgenaam was noodzakelijk om het familiepatrimonium in een vloeiende beweging zonder successietwisten door te geven aan de volgende generatie. De keuze van een geschikte huwelijkspartner was dan ook voor de zonen in de familie een moeilijke en complexe kwestie. Het huwelijk van de oudste zoon was daarbij niet zomaar een alliantie tussen twee families, maar ook een weloverwogen constellatie die de eigen familie hoger op de maatschappelijke ladder moest plaatsen en haar aanzien in politieke kringen moest versterken. Dit was zo belangrijk dat bij de onderhandelingen niet enkel de vader en schoonvader in overleg traden, maar dat alle belanghebbenden van de familie die er baat bij hadden hun zegje wilden doen.²⁷⁵ De idee dat hij veel mensen zou moeten tevreden stellen moet op het gemoed van de oudste zoon ingewerkt hebben. Voor Charles-Louis de Looz-Corswarem gold dat zeker want hij wilde niet alleen zijn eigen ouders niet teleurstellen, maar ook niet de hele hertogelijke familie die zelf geen erfgenaam kon voortbrengen en dus vertrouwden op Charles-Louis.

Het huwelijk van de oudste zoon moest dus de status van de familie versterken, maar voor de jongere kinderen van het adellijk gezin werd eerder een veiligere optie in overweging genomen die de bestaande familiestructuur behield. Zo was het in de elitekringen van vroegmodern Europa gebruikelijk om neven en nichten met elkaar te laten trouwen. Zo'n huwelijk herbevestigde de banden van verwantschap die een of twee generaties eerder ingesteld werden. Tegelijk bleef het familiebezit binnen dezelfde groep van verwanten in plaats van een distributie en verkaveling van de bezittingen over een wijd vertakte stamboom.²⁷⁶ Zo trouwde Clémentine de Looz-Corswarem in 1789 met graaf Florent-Stanislas-Amour de Lannoy-Clervaux (1760-1736) waarbij de vaders van beide huwelijkspartners volle neven van elkaar waren. Verder trouwde baron Léon-Pierre-Adrien-Clément de Menten de Horne (1777 – 1841) in 1804 met zijn volle nicht Marie-Emmanuelle de Looz-Corswarem. Dit betekende echter niet dat deze relaties onverschillig en gevoelloos waren, maar dat zij passen binnen het concept van de endogamische cirkel. Neven en nichten waren naast de directe gezinsleden immers de personen waarmee edellieden gemakkelijk in contact konden komen en die zich bovendien aandienden als geschikte huwelijkspartners. Clémentine de Looz-Corswarem bezorgde haar vader een hele waslijst met overpeinzingen die aantonen dat het niet zomaar een overhaaste beslissing was die goed paste in de familiestrategie. Naar aanloop van de

---

²⁷⁵ R. TRUMBACH, *The Rise of the Egalitarian Family. Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England*, New York, 1978, 69-77.

²⁷⁶ D. SABEAN en S. TEUSCHER, 'Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development', D. SABEAN, S. TEUSCHER en J. MATHIEU red., *Kinship in Europe. Approaches to Long-term Development (1300-1900)*, New York en Oxford, 2010, 19-22.

huwelijksonderhandelingen benadrukte zij dan ook de goede eigenschappen van haar aanstaande echtgenoot, alsook de wederzijdse affectie tussen hen beiden.²⁷⁷

Na het 'schandaal van 1783-'84' waren Clémentine en haar oudste zussen meer geneigd om te conformeren aan de wil van hun vader en de verwachtingen van hun familie in te lossen. Charles-Louis stelde zich daarentegen steeds meer gefrustreerd op om telkens te moeten voldoen aan de verwachtingen van de familie. De nefaste gevolgen van dat hele systeem had hij immers aan de lijve ondervonden toen hij in 1788 besmet was geraakt met de pokken. Zijn moeder had halsoverkop de Zuidelijke Nederlanden doorkruist om haar zoon te kunnen verzorgen, maar waar was Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem? Het wordt duidelijk in een brief die hij schreef aan zijn echtgenote terwijl deze bij haar zoon in Douai verbleef:

*"Je n'ai jamais été si nécessaire que je les suis à présent à Nivelles. Les avocats respectives sont assemblés aujourd'hui à huit heures du matin à Ixelles, et ne l'ont pas été hier après dîné parce que le testament de Flémal a donné l'alerte au Duc. Marde 29, l'on ouvrira celui déposé ici daté du 29 novembre 1764 comme il n'est pas révoqué par celui de Flémal. Il devra également subsister et pourra avoir des suites qui ne me permettant pas de m'absenter. Vous le jugez très bien, chère amie, que diriez vous que diraient nos enfant si je négligeais leurs intérêts pour me donner la satisfaction de me rendre à Douay pour jouir du bonheur que je ressente encor par votre lettre du 23 dans laquelle je vois mon cher fils qui m'est rendu et en état de bientôt révoier avec vous."*²⁷⁸

Familiale belangen binnen de hertogelijke familie hadden de aanwezigheid vereist van Guillaume-Joseph en daarom moest hij, hoe ongerust hij ook was over de gezondheidstoestand van zijn oudste zoon, zijn reis richting Douai telken verder vooruitschuiven. Wel stuurde hij dokter Barbier, de arts van de familie, al richting Douai en verzond hij de nodige financiële middelen en kledij.²⁷⁹

De ruzie tussen de zussen en de broers uit de hertogelijke familie betreffende de erfenis van hun ouders had in 1785 immers een hoogtepunt bereikt en de familie had Guillaume-Joseph aangesteld als een bemiddelaar die de breuk moest trachten te overbruggen.²⁸⁰ Het was niet ongewoon dat broers en zussen elkaar in de haren zaten wat betreft de erfenis van hun ouders. Het systeem van primogenituur dat het leeuwendeel van het familiepatrimonium liet overgaan op de oudste zoon maakten diens broers en zussen immers ontvankelijk voor wedijver, jaloezie en het gevoel te kort gedaan te zijn.²⁸¹ Wel valt op dat binnen deze ruzie rond successierechten de leden van de familie de Looz-Corswarem elkaar nooit direct aanvielen. De familie-eenheid was een

---

²⁷⁷ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 194: Brief van Clémentine de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 7 november 1792.

²⁷⁸ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 845: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 26 april 1788.

²⁷⁹ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 845: Brieven van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Marie-Emmanuelle d'Aix, 20, 21 en 22 april 1788.

²⁸⁰ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 63: Brief van Apolline en Odile de Looz-Corswarem aan Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem, 6 juni 1787.

²⁸¹ POLLOCK, 'Parent-Child Relations', 213-214.

natuurlijk en noodzakelijk gegeven volgens hen en het feit dat ze ruzie met elkaar hadden lag niet aan de familie, maar aan buitenstaanders die slecht advies gaven en ruzie wilden stoken. Ook Apolline en Odile benadrukten in de correspondentie met hun broers de *“union fraternel”* die ze koste wat het kost terug moesten herstellen en behouden. Als deze familieruzie een publiek schandaal werd kon dat immers de status van de familie schade toebrengen.²⁸²

Charles-Louis de Looz-Corswarem overleefde het pokkenvirus, maar de gebeurtenissen waren het begin van een wrok die hij ging koesteren tegen de voorrang van familiale belangen op individuele bekommernissen. Sinds september 1791 was zijn regiment gestationeerd te Brussen en verbleef hij meerdere malen aan het hof. Keizerin Maria-Theresia had in 1780 Albert Casimir van Saksen-Teschen (1738-1822) en zijn echtgenote aartshertogin Maria-Christina van Oostenrijk (1742-1798) aangesteld als landvoogden van de Oostenrijkse Nederlanden.²⁸³ Aan het hof moest de oudste zoon van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem als een radertje van de familie haar belangen vertegenwoordigen en behartigen. Het is echter merkbaar dat hij niet graag in die positie zat want hij mocht niet zijn eigen man zijn. Zo verzuchtte hij een enkele keer, na een lang relaas over politieke verhandelingen en militaire nieuws, tegen zijn vader: *“je n’ai d’autre but que d’être util à la famille.”*²⁸⁴

Hertog Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem had echter grootse plannen met zijn achterneefje. Sinds 1791 was graaf Franz Georg Karl von Metternich-Winneburg (1746-1818), een man afkomstig uit een invloedrijk adelsgeslacht uit het Rijnland, aangesteld als gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse Nederlanden. De hertog de Looz-Corswarem wilde zijn familie alliëren met deze belangrijke familie die haar opgang maakte binnen de Oostenrijkse administratie. Om dat te verwezenlijken spoorde hij Charles-Louis aan om de dochter van de gevolmachtigd minister het hof maken. Aanvankelijk conformeerde Charles-Louis zich aan de wil van het familiehoofd, maar toen zijn hofmakerij amper vorderde poogde de hertog het heft zelf in handen te nemen. Zo liet hij meneer Piton, de intendant van de familie de Looz-Corswarem, reeds verraden bij de gevolmachtigd minister dat Charles-Louis plannen had om de hand van zijn dochter te vragen. Bijgevolg nodigde graaf von Metternich-Winneburg hem uit, samen met Piton, voor een diner waar hij de aanbieder van zijn dochter op de rooster legde. De gevolmachtigd minister stelde het vermogen en de status van de graaf de Looz-Corswarem in vraag en, ondanks dat Piton nog trachtte de brokken te lijmen door te verklaren dat Charles-Louis de uiteindelijke erfgenaam was van de hertog de Looz-Corswarem, wees de graaf von Metternich-Winneburg zijn verzoek om de hand van zijn dochter af.

---

²⁸² BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 63: Brieven van Apolline en Odile de Looz-Corswarem aan Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem, 15 januari, 11 augustus en 9 september 1788.

²⁸³ DE REN, DUERLOO en ROEGIERS, *De gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, 55-60.

²⁸⁴ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 27 september 1791.

Het hele gebeuren was een afknapper geweest voor Charles-Louis en dat was volgens hem weer te wijten aan de familiale belangen die boven individuele bekommernissen geplaatst werden. De daaropvolgende weken trachtte hij de familie Metternich zoveel mogelijk te ontwijken, maar moest toch enkele 'genante gesprekken' met hen ondergaan.²⁸⁵

Vader Guillaume-Joseph wist dat zijn oudste zoon de hele mislukking weet aan de bemoeienissen van de hertog de Looz-Corswarem. Dus probeerde hij bij Charles-Louis het vertrouwen in het familiehoofd te herstellen:

*"Vous connaissez votre cousin, mon ami, c'est l'homme le plus juste, le plus droit, le plus délicat de sentiment et en même temps le plus absolu qu'il eut sur la terre. Il est en même temps étant le plus vrai et l'amitié qui nous lie depuis notre enfance ne se soutiennent entre lui et moi que par le sentiments."*²⁸⁶

De aanvankelijke genegenheid die Charles-Louis had om zich te conformeren aan de familiale belangen veranderde echter in onbegrip ten opzichte van zijn vader die alles wat de hertog voorstelde gewoonweg toeliet. Hij verzette zich dan ook tegen het feit dat hij zelf zijn levensloop niet kon bepalen, maar dat hij als een marionet werd bespeeld door de hertog en zijn intendant. Hij vroeg zijn vader, zijn rolmodel en de persoon bij wie hij altijd om raad ging vragen, om verlichting te brengen in de hele kwestie. Aangezien zijn vader er altijd op hamerde dat hij de wensen van het familiehoofd moest volgen, werd Charles-Louis helemaal radeloos.²⁸⁷

*"Je ne suis pas étonné que vous trouverez que mon esprit soit disloqué, je ne me reconnais en vérité plus moi-même. Car depuis que je reçois ici moi seul toute les honneurs qu'on veut faire à la famille, cela est un rôle capable de faire tourner la tête, dans l'état où nous sommes nous autres branche cadette. Enfin j'y suis fourré, et à un si haut point que ma descende serait un singulier effet si je sautais trop d'escaillés à la fois. En outre le bruit dont toute cette ville est incu que je deviens le beau-fils du M[etternich] me fait tant prouver les suffrages d'un chacun que cette considération dont je jouis et mérite si peu, me rendre fou et m'étourdi au point de vous avouer que je ne saurais plus durer comme cela longtemps."*²⁸⁸

De druk op Charles-Louis' schouders werd te groot en hij wilde dan ook niet langer in de buurt van zijn familie vertoeven. Hij dreigde er zelfs mee om de Nederlanden te verlaten, maar was uiteindelijk verheugd te horen dat zijn regiment Brussel zou verlaten. Zo kreeg hij wat meer ruimte om over zijn situatie na te denken.

---

²⁸⁵ BRUSSEL, ARA, *Familiearchief de Looz-Corswarem*, nr. 189: Brieven van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 17 december 1791.

²⁸⁶ *Ibidem*: Brief van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem aan Charles-Louis de Looz-Corswarem, 17 december 1791.

²⁸⁷ *Ibidem*: Brieven van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 18, 19 en 21 december 1791, 10, 13 en 15 januari 1792.

²⁸⁸ *Ibidem*: Brief van Charles-Louis de Looz-Corswarem aan Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, 26 januari 1792.

Besluit

De ouder-kindrelatie bij de Zuid-Nederlandse adel in de achttiende eeuw valt niet te definiëren in een enkel begrip of te omschrijven met een paar termen. Het ouderschap, het kind-zijn en de adolescentie werden gekenmerkt door meerdere eigenschappen bestaande uit enerzijds algemene tendensen gecreëerd door sociale conventies en anderzijds de persoonlijk invulling van die conventies. De twee gezinnen van hertog Louis de Looz-Corswarem en graaf Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem bestudeerd in deze studie kenden tijden van voorspoed en tegenslag, van familiale harmonie en intergeneratieel conflict, van nabijheid en distantie, van wederzijdse genegenheid en afkeer en van ziekte en gezondheid die de relatie tussen ouders en kinderen op allerhande wijzen beïnvloedden. Ouders investeerden een groot financieel en emotioneel kapitaal in het grootbrengen van hun kinderen, maar waren tegelijk ook trots op de verwezenlijkingen van hun kroost en haalden sentimenteel plezier en blijdschap uit de band met hun zonen en dochters.

De familiale structuur, vorm gegeven door de algemeen geldende normen en waarden, bestond uit een systeem van wederzijdse rechten en plichten en bakende de positie af die kinderen en ouders ten opzichte van elkaar innamen. Zo verlangden kinderen van hun ouders verzorging, opvoeding en instructie en verleenden in ruil daarvoor gehoorzaamheid, respect en discipline. Omgekeerd verlangen ouders van hun kinderen gehoorzaamheid, respect en discipline en voorzagen in ruil daarvoor in verzorging, opvoeding en instructie. Ouders hadden bovendien elk een specifiek takenpakket met de vader als raadgever en familiehoofd en de moeder als vrouw des huizes en verzorgster. Binnen deze familiestructuur was ruimte voor agency of individuele keuzevrijheid. De ouder en het kind kenden het verwachtingspatroon dat de maatschappij toekende aan hun respectievelijke positie, maar konden zelf beslissen hoe ze die positie een persoonlijke invulling gaven naargelang de eigen voorkeur en keuzes. Afhankelijk van het karakter en het wereldbeeld gingen kinderen in tegen de wil van hun ouders, of omgekeerd, en ook contesteerden zij de sociale conventies. Emotionele chantage was daarbij een handig hulpmiddel om meer van de wederpartij gedaan te krijgen. Daarnaast vormden ziekten een constante bedreiging van de familiale structuren, en omdat ze de mogelijkheid hadden een persoon vroegtijdig weg te rukken uit de familie vergrootten ze de emotionele geladenheid van de affectieve band tussen ouder en kind. De dood van een van de gezinsleden was dan weer een zeer gevoelsgeladen trauma dat de relatie tussen de overgebleven kinderen en hun ouder(s) voor lange tijd tekende.

Voortgesproten uit een adellijk geslacht van roemrijke voorouders hechtten de ouders de Looz-Corswarem veel waarde aan de familiale belangen waarbij individuele bekommernissen vaak op de tweede plaats kwamen. De volgende schakels van de bloedlijn moesten immers het prestige en aanzien van de familie voortzetten en versterken. Het was daarbij niet ongewoon om kinderen in te

zetten als politieke en diplomatieke actoren om de belangen van de familie te behartigen, desnoods tegen hun eigen zin. Het huwelijk en de erfenis waren echter twee heikele punten die een familie in rep en roer konden zetten, soms zelfs met diepe breuken tot gevolg die zich over de generaties heen manifesteerden. Toch stelde de familie de Looz-Corswarem zich aan de buitenwereld altijd tentoon als een natuurlijke eenheid, als een niet stuk te krijgen groep die haar plaats op de hoogste sporten van de maatschappelijke ladder waard was en slechts enkele barsten vertoonden door infiltratie en bemoeienissen van buitenaf. Bovendien betekende zich afkeren van de familiale belangen om zichzelf te bevoordelen een verwijdering van het financiële en emotionele kapitaal waardoor een individu alleen kwam te staan in het leven zonder sociale bijstand. Anderzijds kon de last van de familie enorm drukkend zijn, vooral omdat adolescente kinderen de andere leden van de familie niet wilden teleurstellen en wilden bewijzen hoe belangrijk hun contributie wel niet was tot het algemeen welzijn van de familie.

Epiloog

Op 28 februari 1792 stierf hertog Charles-Alexandre-Auguste de Looz-Corswarem als de laatste mannelijke telg uit de hoofdtak van de familie de Looz-Corswarem. Zijn oudere broer Charles-Louis (1716-1784), de hertog de Looz-Corswarem, en zijn jongere broer Jean-Jacques-Alexandre (1736-1788), de hertog de Corswarem-Looz, waren reeds voor hem gestorven zonder een erfgenaam na te laten. Bijgevolg gingen de beide hertogelijke titels, met de daaraan verbonden landerijen in de Zuidelijke Nederlanden, over op graaf Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem (1732-1803), een achterneef uit een zijtak van de familie.²⁸⁹ Als duidelijk statement van zijn nieuwe status, prestige en familiaal aanzien liet de nieuwe hertog zijn ouderlijk kasteel gevestigd in Niel-bij-Sint-Truiden grondig verbouwen tot een neoklassiek gebouw dat drie verdiepingen telde en uitkeek op een groot park omsloten met een gordel van bomen en verfraaid met een lustig padenpatroon en een waterpartij. Gevestigd in het graafschap Loon bekrachtigde dit nieuwe buitenverblijf de ambitie van de hertog de Looz-Corswarem om het land van zijn vermeende voorouders terug in handen te krijgen. Die ambitie had trouwens al meermaals geleid tot conflicten met de prins-bisschop van Luik.²⁹⁰

De revolutie die Frankrijk sinds 1789 in beroering had gebracht, verspreidde zich bij het begin van de jaren 1790 manu militari naar de Zuidelijke Nederlanden. Na de Franse overwinning op het coalitieleger in de *Slag bij Fleurus* (1794) rukten de revolutionaire legers verder op door de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. De vesting van Luxemburg hield nog het langste stand, maar viel uiteindelijk ook in juni 1795. De Zuidelijke Nederlanden vielen na jaren van conflict definitief onder Franse bezetting. Dit nieuwe en revolutionaire bewind veroorzaakte een vluchtelingen crisis in de Lage Landen met een stroom van edellieden, geestelijken en andere welgestelde burgers die naar het oosten trokken. Ook hertog Guillaume-Joseph, die vanwege zijn bindingen met het Habsburgse hof in mei 1795 op een zwarte lijst was komen te staan, besloot het gebied te verlaten en naar het Rijnland te trekken. De landerijen die zijn voorouders doorheen de zeventiende en achttiende eeuw in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik hadden vergaard, moest hij achterlaten. De Franse staat confisqueerde vervolgens de Zuid-Nederlandse bezittingen van de familie de Looz-Corswarem en bracht het oude graafschap Loon onder in het departement van de Beneden-Maas.²⁹¹

---

²⁸⁹ B. D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin. Bulletin bimestriel édité par l'Association royale office généalogique et héraldique de Belgique*, 2013, 78 (403), 20.

²⁹⁰ C. DE MAEGD, *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Limburg, Deel I: Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken en Sint-Truiden*, Brussel, 2003, 60-62.

²⁹¹ P. MENGAL, 'Un grand seigneur de la fin du XVIIIe siècle. Guillaume-Joseph, 4e duc de Looz-Corswarem (1732-1803)', *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 172 (1974), 266-267; H. DOUXCHAMPS, *Les émigrés belges de 1794*, Wépion, 1993, 54 en 59.

Als *duc sans terre* vestigde Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem zich aan de andere kant van de Rijn in het kasteel van Ellenhausen, samen met echtgenote Rosalie-Constance van Bylandt (1758-1839). Zijn zonen Charles-Louis en Joseph-Arnould, alsook zijn oudste dochter Clémentine en haar man Florent-Stanislas de Lannoy-Clervaux, hadden zich bij hem gevoegd. Bovendien onderhield hij door middel van een frequent briefverkeer contact met zijn overige familieleden die in de Zuidelijke Nederlanden waren gebleven. Vanuit Ellenhausen trachtte de hertog zijn bezittingen in de Nederlanden terug te krijgen, of alleszins in een compensatie voorzien te worden. Bij de Frans-Oostenrijkse *Vrede van Lunéville* (1801) verloor de familie de Looz-Corswarem definitief haar bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden, maar zij kreeg wel de belofte van een compensatieregeling. In februari 1803 stelde de Rijksdag van het Heilige Roomse Rijk de *Reichsdeputationshauptschluss* in: de wereldlijke vorsten kregen compensaties op de rechteroever van de Rijn voor hun verloren gebieden op de linkeroever van de rivier. Zo kreeg Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem het prinsdom Rheina-Wolbeck in het voormalige prinsbisdom Münster toegewezen samen met een zetel in de hervormde Rijksvorstenraad. Als 'prins van Rheina-Wolbeck' vestigde hij zich in het klooster Bentlage, dat hij omvormde tot een residentie met adellijke allures. Zijn regering was echter van korte duur; nog geen maand na zijn inauguratie werd Guillaume-Joseph ziek. Hij stierf op het kasteel van Bentlage op 20 maart 1803.²⁹²

De familiale bezittingen in Rheina-Wolbeck gingen na de dood van Guillaume-Joseph over op zijn jongste zoon Joseph-Arnould, gezien hij zijn oudste zoon Charles-Louis had onterfd. Kort na de eeuwwisseling was de relatie tussen de vader en zijn oudste zoon, die ondertussen al een aantal deuken te verduren had gekregen, volledig verzuurd. Charles-Louis was immers tegen de zin van zijn familie getrouwd met de gewone burgervrouw Marie-Caroline Denu (1779-1852) en ook de ontvreemding van zijn vaders zilverwerk had hun verhouding niet verbeterd. Joseph-Arnould de Looz-Corswarem werd dus de tweede prins van Rheina-Wolbeck, maar bij de ontbinding van het Heilige Roomse Rijk in juli 1806 verloor het prinsdom haar soevereiniteit. Het gebied werd opgenomen in het groothertogdom Berg binnen de Rijnbond, maar de familie de Looz-Corswarem mocht haar titel en privileges behouden. In de tussentijd was hun oudste zus Clémentine voortgetrokken richting Hamburg om uiteindelijk vanaf 1798 een tijd in Berlijn te verblijven waar ze pianolessen gaf en een aantal muziekstukken componeerde en uitgaf. Na 1801 vestigde zij zich in Parijs, waar ze meerdere pogingen ondernam om de bezittingen van haar familie in de Nederlanden terug te krijgen. Uiteindelijk slaagde Clémentine in haar opzet en bij Keizerlijk Decreet werd in 1807 besloten dat de familie de Looz-Corswarem haar voornaamste eigendommen zou terugkrijgen.

---

²⁹² 'Looz-Corswarem', F. GOETHALS, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique*, III, Brussel, 1850; D'URSEL, 'Princes en Belgique', 25-27; E. POSWICK, *Les Comtes de Lannoy-Clervaux, Princes de Rheina-Wolbeck*, Brussel, 1904, 27-28.

Volgens dit besluit moest dit bezit samen met de hertogstitel overgedragen worden op de oudste zoon van Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem, namelijk Charles-Louis, die zo de vijfde hertog de Looz-Corswarem werd binnen het Franse keizerrijk. Deze titel behield hij ook bij de totstandkoming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden na de val van Napoleon, maar hij bleef aanspraak maken op het prinsdom van zijn familie in het Rijnland. Zijn nakomelingen zagen bij de dood van Joseph-Arnould in 1827 dan ook een kans om de prinselijke titel naar zich toe te trekken, maar uiteindelijk werd zijn neef Napoléon de Lannoy-Clervaux, de oudste zoon van Clémentine de Looz-Corswarem, de nieuwe prins van Rheina-Wolbeck.²⁹³

---

²⁹³ L. GALICIA en P. POTARGENT, *Bijdragen tot de geschiedenis van de familie de Corswarem*, s.l., s.d., 121-123 en 128-130; D'URSEL, 'Princes en Belgique', 27-29; POSWICK, *Les Comtes de Lannoy-Clervaux*, 25-29.

Bijlagen

Bijlage 1: Wapenschild van de familie de Looz-Corswarem

Onderdelen van het wapenschild van de familie de Looz-Corswarem zoals bevestigd door keizerin Maria-Theresia in 1778²⁹⁴:

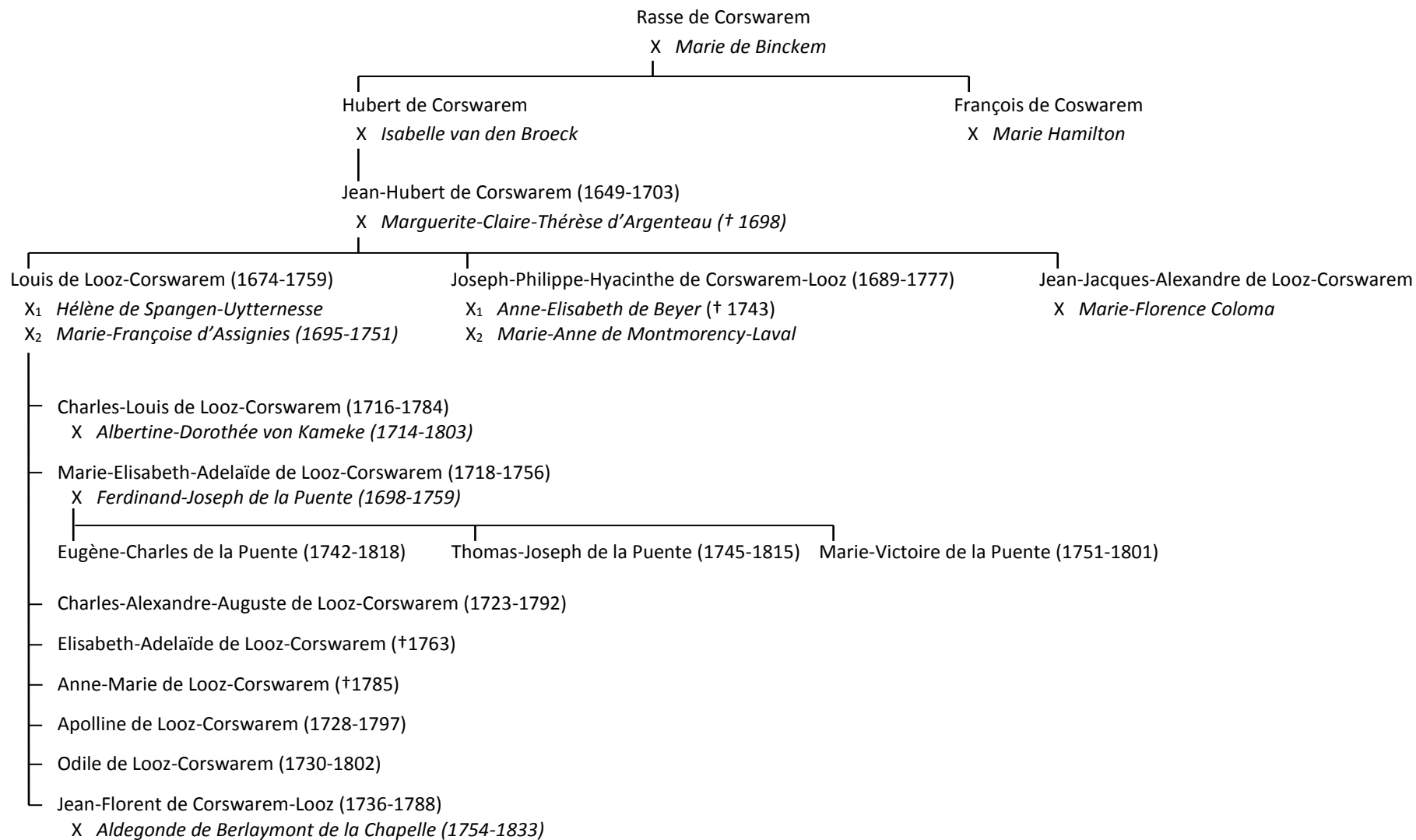
- Schild: Eerste en vierde kwartier met het blazoen van Loon (tien balkstukken in geel en rood), tweede en derde kwartier met het blazoen van Diest (wit met twee dwarsbalken in zwart) en centraal het blazoen van Corswarem (hermelijnen pels met twee dwarsbalken in rood).
- Schildhouders: Twee springende en gehalsbande windhonden.
- Banieren: Eerste banier met het blazoen van Loon (tien balkstukken in geel en rood) en tweede banier met het blazoen van Horn (geel met drie rode hoorns).
- Geheel omringd met een rode hermelijnmantel en de prinsenkroon.

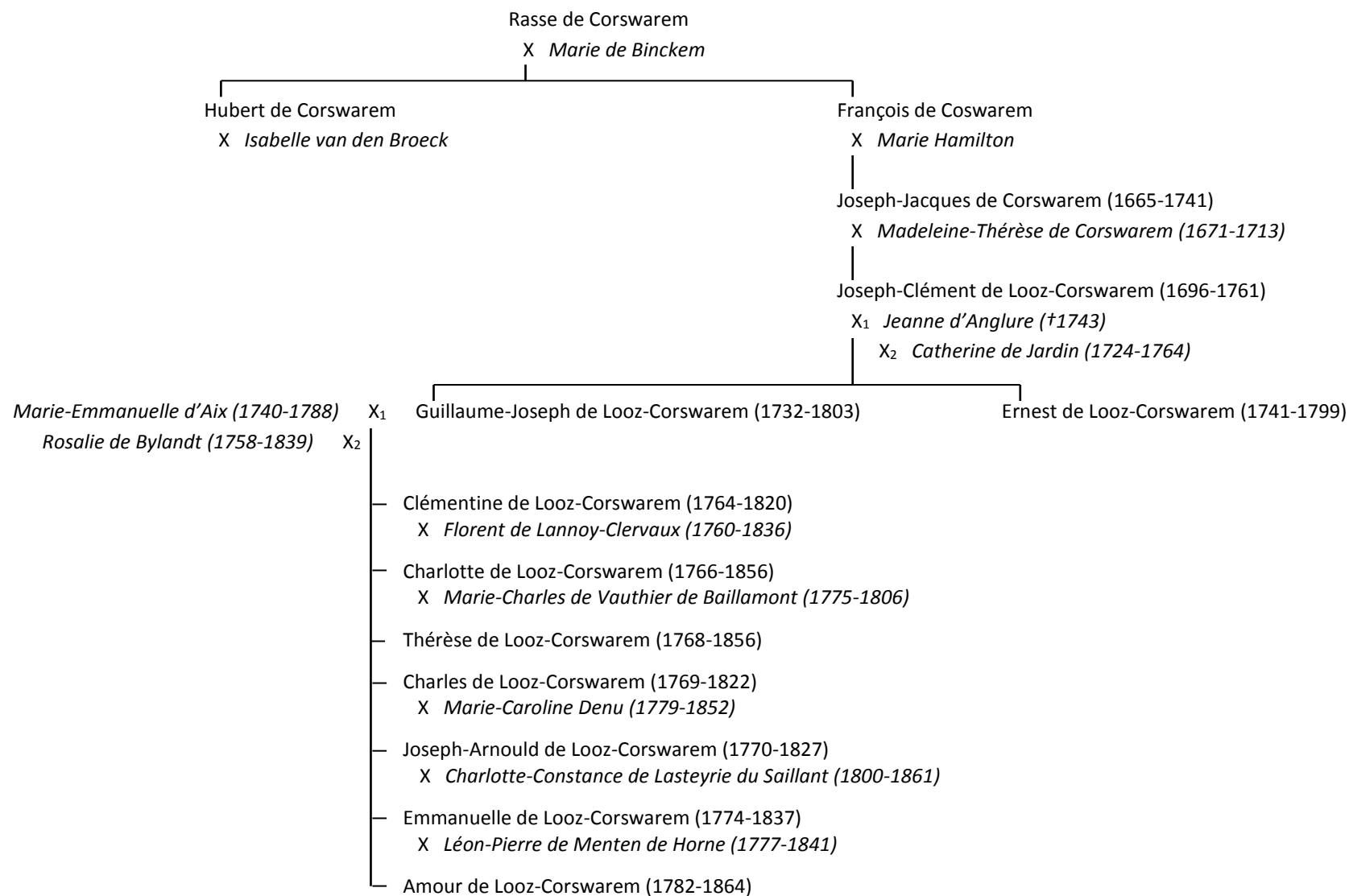
²⁹⁴ B. D'URSEL, 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin*, 78 (2013), titelblad

Bijlage 2: Stamboom van de familie de Looz-Corswarem

Hoofdtak van de familie

Zijtak van de familie

Bibliografie

Bronnen

BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief (ARA), *Archief van de familie de Looz-Corswarem*.

Deze studie maakte gebruik van de volgende inventarisnummers uit het familiearchief de Looz-Corswarem: 25, 26, 34, 63, 64, 66, 90, 93, 94, 170, 186, 189, 192, 194, 195, 200, 205, 841, 842, 843, 845, 846, 847, 948, 955, 971, 1000 en 1023.

Deze studie maakte gebruik van de volgende inventaris van het familiearchief de Looz-Corswarem: D'HOORE, B., *Inventaris van het archief van de Familie de Looz-Corswarem*, Brussel, 2011.

Werken

ARIES, P. *Centuries of Childhood*, Londen, 1962.

ARIES, P., *De ontdekking van het kind. Sociale geschiedenis van school en gezin*, Amsterdam, 1987.

ARIES, P., *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Parijs, 1960.

ASCH, R., 'Einführung: Adel in der Neuzeit', *Geschichte und Gesellschaft*, 33 (2007), 317-329.

BADINTER, E., *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel (XVIIIe – XIXe siècle)*, Parijs, 1980.

BAGGERMAN, A. en DEKKER, R., 'Adel en autobiografisch schrijven in Nederland, 1500-1814', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 21 (2014), 173-183.

BAGGERMAN, A. en DEKKER, R., *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*, Amsterdam, 2005.

BENZAQUÉN, A., 'Childhood, Identity and Human Science in the Enlightenment', *History Workshop Journal*, 57 (2004), 35-57.

BLOCH, J., *Rousseauism and education in eighteenth-century France*, Oxford, 1995.

BLOM, J. en LAMBERTS, E. red., *Geschiedenis van de Nederlanden*, Amersfoort, 2013,

BOES, E., *Het leven van de Brusselse adel in de 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 2001.

CALUWAERTS, G., *Hasselt intra muros. Hasselt binnen de oude wallen. Historiek van straten, pleinen, gebouwen en huizen zoals opgetekend door Jan Juliaan Melchior (1848-1920)*, Hasselt, 1989.

COSTER, W., *Family and Kinship in England 1450-1800*, Londen, 2001.

CREMERS, J., *Het intieme leven van het adellijke gezin Merode en Hadamar. De persoonlijke briefwisseling van Jean-Philippe-Eugène de Merode en Charlotte Nassau-Hadamar*, Leuven, 2004.

CUNNINGHAM, H., *Children and Childhood in Western Society since 1500*, Londen, 1995.

DAVIS, N., 'The reasons of misrule: youth groups and charivararis in sixteenth-century France', *Society and Culture in Early Modern France. Eight Essays by Natalie Zemon Davis*, Standford, 1975, 97-124.

DE BORMAN, C., 'Chartes apocryphes publiées par Foppens', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 82 (1913), 183-208.

DE HEMPTINNE, T. en DUMOLYN, J., 'Historisch adelsonderzoek over de late middeleeuwen en de vroeg-moderne periode in België en Nederland: een momentopname', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 123 (2008), 481-489.

DEHON, G., *L' Université de Douai dans la tourmente (1635-1765): Heurs et malheurs de la Faculté des Arts*, Villeneuve-d'Ascq, 1998.

DEKKER, R., 'Children on their Own. Changing Relations in the Family: the Experience of Dutch Autobiographers, Seventeenth to Nineteenth Centuries', A. SCHUURMAN en P. SPIERENBURG red., *Private Domain, Public Inquiry. Families and Life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the Present*, Hilversum, 1996, 61-71.

DEKKER, R., *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995.

DE MAUSSE, L., *The History of Childhood*, New York, 1975.

DEMOULIN, B. en KUPPER, J., *Histoire de la principauté de Liège. De l'an mille à la Révolution*, Toulouse, 2002.

DENIS, L., 'Le dernier seigneur de Wavre en Brabant wallon. Guillaume-Joseph-Alexandre, 4e duc de Looz-Corswarem et de Corswarem-Looz (1732-1803)', *Wavriensia. Bulletin du Cercle Historique et Archéologique de Wavre et de la Région*, 28 (1979), 125-147.

DE REN, L., DUERLOO, L. en J. ROEGIERS, *De gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden*, Tielt, 1987.

DE VLIAGER - DE WILDE, K., *Adellijke levensstijl. Dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouhoven en Maria Livina de Beer, graaf en gravin van Bergeyck (ca 1685-1740)*, Brussel, 2005.

DE VOS, C., 'Limal, ses seigneurs et seigneuries. Les marquis de la Puente (1732-1807)', *Wavriensia. Bulletin du Cercle Historique et Archéologique de Wavre et de la Région*, 15 (1966), 69-112.

DEWALD, J., *The European Nobility, 1400-1800*, Cambridge, 1996.

DONNAY, G., *Het koninklijk museum van Mariemont*, Brussel, 1987.

DOUXCHAMPS, J., *Chanoinesses et chanoines nobles dans les Pays-Bas et la principauté de Liège*, Wépion, 1996.

DOUXCHAMPS, H., *Les émigrés belges de 1794*, Wépion, 1993.

DOUXCHAMPS, H., 'Les quarante familles belges les plus anciennes subsistantes. Corswarem', *Le Parchemin*, 63 (1998), 419-446.

DUERLOO, L. en JANSSENS, P., 'Looz-Corswarem (de)', *Wapenboek van de Belgische Adel, van de 15de tot de 20ste eeuw*, II, Brussel, 1992, 623-625.

D'URSEL, B., 'Princes en Belgique. Looz-Corswarem et Corswarem-Looz 1734', *Le Parchemin*, 78 (2013), 2-29.

DROIXHE, D., 'Noblesse éclairée, bourgeoisie tendre dans la principauté de Liège au XVIIIe siècle', R. MORTIER en H. HASQUIN red., *La noblesse belge au XVIIIe siècle*, (Études sur le XVIIIe siècle, 9), 1982.

FAUVE-CHAMOUX, A., 'Marriage, Widowhood, and Divorce', D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 221-256.

FREMONT-BARNES, G., *The French Revolutionary Wars*, Chicago en Londen, 2001.

- FRIJDA, N. en MESQUITA, B., 'Emoties: natuur of cultuur?', *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 47 (1992), 3-14.
- GALICIA, L. en POTARGENT, P., *Bijdragen tot de geschiedenis van de familie de Corswarem*, s.l., s.d.
- GAUNT, D., 'Kinship: Thin Red Lines or Thick Bleu Blood', D. KERTZER en M. BARBAGLI red., *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 257-287.
- GHESQUIERE, R., *Litteraire verbeelding 2. Een geschiedenis van de Europese literatuur en cultuur vanaf 1750*, Leuven, 2006.
- GILLIS, J., *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations, 1770 to the Present*, Londen, 1981.
- GORDON, S., 'Institutional and Compulsive Orientations in Selectively Appropriating Emotions to Self', D. FRANS en E. MCCARTHY red., *Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, Greenwich, 1989.
- HEIRWEGH, J. en MAT-HASQUIN, M., 'Itinéraire intellectuel et gestion économique d'un noble hennuyer: Sebastien Charles de la Barre (1753-1838)', R. MORTIER en H. HASQUIN, *La noblesse belge au XVIIIe siècle*, (Études sur le XVIIIe siècle, 9), 1982, 94-207.
- HÉLIN, E., 'Het prinsbisdom Luik op het politieke schaakbord', P. JANSSENS red., *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Gent, 2006, 259-286.
- HERTEL, S., *Maria Elisabeth, Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel (1725-1741)*, Wenen, Keulen en Weimar, 2014.
- HEYMANS, V., *Het Coudenburgpaleis te Brussel. Van middeleeuws tot archeologische site*, Gent, 2014.
- HEYWOOD, C., *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge, 2001.
- HOPKINS, D., *The Greatest Killer: Smallpox in History*, Chicago, 2002.
- HUDEMANN-SIMON, C., *La noblesse luxembourgeoise au XVIIIe siècle*, Luxemburg, 1985.
- HUNT, D., *Parents and Children in History. The Psychology of Family Life in Early Modern France*, New York en Londen, 1972.
- JANSSENS, P., *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen*, Brussel, 1998.
- JANSSENS, P., 'Vivre noblement hier et aujourd'hui', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), 339-348.
- KERTZER, D. en BARBAGLI, M. (red.), *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001.
- KOOIJMANS, L., 'Vriendschap, een 18^e-eeuwse familiegeschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 28 (1992), 48-65.
- KOOIJMANS, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1997.
- KRAUSMAN BEN-AMOS, I., *Adolescence and Youth in Early Modern England*, New Haven en Londen, 1994.
- KUIPER, Y., 'Eer, patronage en statusconsumptie. Over adelsonderzoek naar de vroegmoderne tijd', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 12 (2005), 164-176.

- LESEMANN, S., 'Liebe und Strategie. Adlige Ehen im 18. Jahrhundert', *Historische Anthropologie: Kultur, Gesellschaft, Alltag*, 8 (2000), 189-190.
- MACFARLANE, A., *The Family Life of Ralph Josselin. A seventeenth-century clergyman. An essay in historical anthropology*, Cambridge, 1970.
- MAYER, A., *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York, 1981.
- MENGAL, P., 'Un grand seigneur de la fin du XVIIIe siècle. Guillaume-Joseph, 4e duc de Loos-Corswarem (1732-1803)', *L'Intermédiaire des Généalogistes*, 172 (1974), 262-267.
- MUCHEMBLED, R., *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie*, Amsterdam, 1991, 252-272.
- NIJSSEN, R., *Van grote en kleine komaf. Onderzoeksgids voor de geschiedenis van de kasteelbewoners in haspengouw: Gingelom*, Leuven, 2013.
- NOORDMAN, J. en VAN SETTEN, H., 'De ontwikkeling van de ouder/kind-verhouding in het gezin', H. PEETERS et al. red., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988, 140-162.
- O'DAY, R., *The Family and Family Relationships, 1500-1900. England, France and the United States of America*, Londen, 1994.
- OZMENT, S., *Ancestors: the Loving Family in Old Europe*, Cambridge (Mass.), 2001.
- OZMENT, S., *The Bürgermeister's Daughter. Scandal in a Sixteenth-Century German Town*, New York, 1996.
- OZMENT, S., *Three Behaim Boys. Growing up in Early Modern Germany*, New Haven en Londen, 1990.
- PEDERSEN, M., 'Gevormd tot het juiste karakter. Adellijke mentaliteit en de hertogen van Augustenborg aan het einde van de achttiende eeuw', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 15 (2008), 121-141.
- PEETERS, H. et al. red., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988.
- POLLOCK, L., *Forgotten children. Parent-child relations from 1500 to 1900*, Cambridge, 1983.
- POLLOCK, L., 'Parent-Child Relations', D. KERTZER en M. BARBAGLI (red.), *The History of the European Family. Volume One: Family Life in Early Modern Times, 1500-1789*, New Haven en Londen, 2001, 191-220.
- RENARD, L., *Corswarem au bon vieux temps*, Waremmé, 1968.
- RENARD, L., *Histoire de Corswarem. Tome I: Les seigneurs de Corswarem (1138-1803)*, Waremmé, s.d.
- RIBEIRO, A., *Dress in eighteenth-century Europa, 1715-1789*, Londen, 1984.
- ROBERTS, B., 'Fatherhood in eighteenth-century Holland: the Van der Muelen brothers', *Journal of family history*, 21 (1996), 218-228.
- ROBERTS, B., *Through the keyhole. Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*, Hilversum, 1998.
- ROEGIERS, J., 'De universiteiten in de Zuidelijke Nederlanden', *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief*, 13 (1997), 223-234.

- RUBERG, W., *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, Nijmegen, 2005.
- SABEAN, D. en TEUSCHER, S., 'Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development', D. SABEAN, S. TEUSCHER en J. MATHIEU red., *Kinship in Europe. Approaches to Long-term Development (1300-1900)*, New York en Oxford, 2010, 1-32.
- SCOTT, H. en STORRS, C., 'Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe, c.1600-1800', H. SCOTT (red.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, I, Londen, 1995, 1-52.
- SHORTER, E., *The Making of the Modern Family*, Londen, 1976.
- STEARNS, P. en STEARNS, C., 'Emotionology: clarifying the history of emotions and emotional standards', *The American Historical Review*, 90 (1985), 813-836.
- STONE, L., *Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, Londen, 1977.
- STURKENBOOM, D., *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*, Hilversum, 1998.
- STURKENBOOM, D., ' "...want ware zielesmart is niet woordenrijk" Veranderende gevoelscodes voor nabestaanden 1750-1988', A. VAN DER ZEIJDEN, *Cultuurgeschiedenis van de dood*, Amsterdam, 1990, 84-113.
- TILLYARD, S., *Aristocrats. Caroline, Emily, Louise and Sarah Lennox 1740 – 1832*, Londen, 1994.
- TILLYARD, S., *In naam van de liefde: het leven van Caroline, Emily, Louisa en Sarah Lennox 1740-1832*, Amsterdam, 1995.
- TOVROV, J., *The Russian Noble Family. Structure and Change*, New York en Londen, 1987.
- TRENARD, L., *De Douai à Lille ... : une université et son histoire*, Rijsel, 1978.
- TREPP, A., 'The Emotional Side of Men in Late Eighteenth-Century Germany (Theory and Example)', *Central European History*, 27 (1994), 127-152.
- TRUMBACH, R., *The Rise of the Egalitarian Family. Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England*, New York, 1978.
- UBACHS, P. en EVERS, I., *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen, 2005.
- UBACHS, P., *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum, 2000.
- 'Van Bylandt', *Jaarboek van den Nederlandschen Adel*, 4 (1891), 58-141.
- 'Van Bylandt', *Nederland's Adelsboek*, 80 (1989), 599-632.
- VAN DEN BERG, J., *Metabologica of leer der veranderingen. Beginselen van een historische psychologie*, Nijkerk, 1956.
- VAN DEN BERG, M., 'De adel in de achttiende eeuw: een "leisure class"?', J. VERBESSELT e.a. red., *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985, 143-183.
- VAN HOUTT, T., *Mietjes, monsters en barbaren. Hoe we de klassieke oudheid gebruiken om onszelf te begrijpen*, Antwerpen, 2015.
- VAN NIEROP, H., *Van ridders tot regenten : de Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Dieren, 1984.
- VEBLEN, T., *The Theory of the Leisure Class, an Economic Study of Institutions*, Londen, 1949.

VERBERCKMOES, J., 'Noble Women Managing Family Lives. The Private Letters of the Goubau Sisters in 18th Century Antwerp', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88 (2010), 435-454.

VERBESSELT, J. e.a., *De adel in het hertogdom Brabant*, Brussel, 1985.

De Verlichting in de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik, Brussel, 1983.

VICKERY, A., *The Gentleman's Daughter. Women's Lives in Georgian England*, New Haven en Londen, 1998.

VIERHAUS, R. (red.), *Der Adel vor der Revolution*, Göttingen, 1971.

Multimedia

CAFFREY, D., *Aristocrats*, dvd, BBC, 2009.

Digitale informatie

KUDRNA, L., *Biographical Dictionary of all Austrian Generals during the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1815*, 2008 (http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIntro.html). Geraadpleegd op 9 augustus 2016.

Samenvatting

De adellijke familie de Looz-Corswarem uit de Zuidelijke Nederlanden klom tijdens de achttiende eeuw naar de top van de maatschappelijke ladder. De persoonlijke correspondentie van deze familie bevat een schat aan gevoelsuitingen die de emotionele cultuur van haar tijd weerspiegelt, maar tot nu toe amper door historici werd bestudeerd. Ook bleef de geschiedenis van deze adellijke familie grotendeels onbekend waardoor deze historische figuren tot op de dag van vandaag amper gekend zijn bij het brede publiek. Deze masterproef onderzoekt de relatie tussen ouders en adolescenten en volwassen kinderen bij de Zuid-Nederlandse adel. Zij doet dat op basis van een gevalstudie, gebruikmakend van enerzijds het gezin van hertog Louis de Looz-Corswarem (1683-1759) met acht kinderen en anderzijds het gezin van graaf Guillaume-Joseph de Looz-Corswarem (1732-1803) met zeven kinderen. Familiestructuur en agency worden onderzocht aan de hand van de inhoud en vormgeving van hun brieven. Zo leverden sociale conventies een vaste structuur aan de ouder-kindrelatie waarbij zowel ouder als kind hun positie en de daaraan verbonden rechten en plichten kenden. Hun gedrag werd daarbij bepaald door de persoonlijke invulling van een algemeen verwachtingspatroon. Daarentegen bezaten kinderen en ook hun ouders de keuzevrijheid om ofwel te conformeren ofwel zich te verzetten tegen de geldende normen en waarden. Conflicten tussen het belang van de familie en de keuze van het individu waren daarbij niet ongewoon. Daarnaast tracht deze thesis te reconstrueren hoe adellijke ouders hun kinderen grootbrachten tijdens het tijdperk van sentimentalisme en Verlichting. Hun takenpakket bestond uit opvoeding, verzorging en instructie of socialisatie. Hierbij ontstond een algemeen beeld over de wijze waarop een kind tot modelvolwassene kon gevormd worden, maar tegelijk groeide het besef dat elk kind een eigen karakter had en een persoonlijke ontwikkeling doormaakte.